SINIF ÖĞRETMENLERİNİN İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Adnan TURĞUT

2025

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı

Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Adnan TURĞUT

Yüksek Lisans Tezi

Van, 2025

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

PRİMARY SCHOOL TEACHERS' VİEWS ON HUMAN RİGHTS, CİTİZENSHİP AND DEMOCRACY COURSE

Adnan TURĞUT

Dr. Öğr. Üyesi Emrah KULTAS

Yüksek Lisans Tezi

Van, 2025

ONAY SAYFASI

Adnan TURĞUT tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Emrah KULTAS danışmanlığında hazırlanan “Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri” başlıklı bu çalışma, 22.05.2025 tarihinde Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun 16.05.2025 tarihli ve 2025/18-7 sayılı kararı ile Prof. Dr. Fuat TANHAN Başkanlığında, Doç. Dr. Rezzan UÇAR ve Dr. Öğr. Üyesi Naciye AYNAS Jüri Üyeliğinde oluşturulan Tez Savunma Jürisi huzurunda savunularak Jüri tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili hükümleri kapsamında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

UYGUNDUR
16/05/2025

Prof. Dr. Fuat TANHAN
Enstitü Müdürü

Öz

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi eğitim sistemi çerçevesinde öğrencilerin; evrensel insan hakları değerlerini benimsemesine, demokrasinin önemini kavramasına ve bir yurttaş olarak hak ve sorumluluklarını bilmelerine, hayatlarında karşılaştıkları durumlarda bu bilinçle uygulama ve aksiyon alma becerilerini geliştirmelerine katkı sunan bir derstir. Bu ders çerçevesinde öğrencilerin adil ve eşit davranma, sorunları uzlaşıyla-şiddete başvurmadan çözebilme ve birlikte yaşayabilme kültürünü geliştirmeleri hedeflenir. Bu araştırmanın amacı, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin sınıf öğretmenlerinin görüşleri açısından incelenmesidir. Bu çerçevede; öğretmenlerin dersin etkililiği, insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmeler konusundaki bilgileri, dersin aktarılması konusundaki yeterlilikleri, ders saati ve diğer öğretim kademelerinde uygulanması hususundaki fikirleri, dersin kazanımlarının dersin amacını gerçekleştirmedeki yeterliliği, dersin içeriğine ilişkin görüşleri, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili temel meselleler ele alınmıştır. Çalışmada görüşme yöntemi kullanılarak elde edilen veriler üzerinde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. 2024-2025 yaz döneminde yapılan görüşmenin çalışma grubunu Van ilinde bulunan üç merkez ilçede yer alan, farklı sosyoekonomik düzeydeki 4. sınıf çocuklarına, daha önce insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersini vermiş 30 öğretmen oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak; dokuz soruluk yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş, belirlenen kodlar etrafında betimlenmiştir. Ayrıca uzmanların ders kaynağına/kitabına yönelik görüşleri ile ders kitabının içeriği de karşılaştırılarak öğretmenlerin görüşleri ile öğretim programının uyumuna bakılması amacıyla doküman analizi yapılmıştır. Araştırmada ortaya çıkan temel sonuçlar dikkate alındığında öğretmenler; dersi etkili ve önemli bulduklarını, diğer öğretim kademelerinde de bulunması ve kavramsal boyutlarının somutlaştırılması gerekliliğini dikkate sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: insan hakları, demokrasi, sınıf öğretmeni, demokrasi, yurttaşlık, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi

Abstract

The main subjects of the education system are human rights, citizenship and democracy course; it is a course that contributes to the adoption of the principles of universal human rights, the communication features of democracy and their knowledge of their rights and responsibilities as a citizen, and the development of their ability to apply and take action with this awareness they encounter in their lives. Within the scope of this course, it is aimed to enable students to act fairly and equally, resolve conflicts through consensus and without resorting to violence, and cultivate a culture of coexistence.The purpose of this study is to examine the Human Rights, Citizenship, and Democracy course from the perspective of primary school teachers. In this context, the study explores teachers' views on the effectiveness of the course, their knowledge of international human rights conventions, their self-evaluated competence in delivering the course, their opinions on course hours and its applicability at other educational levels, the adequacy of learning outcomes in achieving the course's objectives, their evaluations of course content, the problems encountered in practice, and their proposed solutions. In the study, content analysis method was applied on the data obtained using the interview method. The study group consisted of 30 primary school teachers who had previously taught the course to 4th-grade students in schools with varying socioeconomic backgrounds, located in three central districts of Van province during the summer term of the 2024–2025 academic year. A semi-structured interview form with nine open-ended questions was used as the data collection tool. This form was developed based on a literature review, with input from two academics and three primary school teachers. To develop this form, a literature review was conducted, the opinions of two academics and three primary school teachers were obtained, and the program and scope of the fourth-grade human rights, citizenship and democracy course were reviewed and addressed in all its dimensions Then, a data collection tool consisting of nine questions was created; the obtained data was analyzed and inferences were made. The data obtained from these interviews were analyzed using the content analysis method and described around the determined codes. In addition, the opinions of the experts on the course book were compared with the content of the textbook and a document analysis was conducted to see the harmony between the opinions of the teachers and the curriculum. Considering the basic results of the research, teachers

found the course effective and important, and they considered the necessity of including it in other teaching levels and concretizing its conceptual dimensions.

Keywords: human rights, democracy, primary school teacher, democracy, human rights, citizenship and democracy course

Teşekkür

Yüksek lisans tezimi hazırlama sürecinde bilgi, deneyim ve desteğiyle her zaman yanımda olan, kıymetli katkılarıyla akademik gelişimime önemli ölçüde katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Emrah KULTAS'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

Öz ii
Abstract iii
Teşekkür v
Tablolar Dizini viii
Şekiller Dizini ix
Simgeler ve Kısaltmalar Dizini x
Bölüm 1 Giriş 1
Problem Durumu 2
Araştırmanın Amacı 3
Araştırmanın Önemi 3
Sayıltılar 5
Sınırlılıklar 6
Tanımlar 6
Bölüm 2 Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar 8
İnsan Hakları ve Tarihsel Gelişim 8
Türkiye'de İnsan Hakları ve Eğitim 14
Yurttaşlık 16
Demokrasi 17
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Eğitimi 18
İnsan Hakları, Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitiminde Teori ve Uygulamalar 26
Demokratik Eğitim Olarak İnsan Hakları Eğitimi 33
Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitiminin Yenilenmesi 38
İnsan Hakları Eğitiminin Sınırları ve Haklara Dayalı Okul Eğitimi 40
Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitiminin Gerekliliği 42
İlgili Araştırmalar 44
Bölüm 3 Yöntem Ve Alan Araştırması Sonuçları 51

Araştırmanın Modeli 51
Çalışma Grubu 51
Verilerin Toplanması/ Veri Toplama Aracı 53
Verilerin Çözümlenmesi / Verilerin Analizi 53
Geçerlik ve Güvenirlik 54
Bölüm 4 Bulgular Ve Yorum 55
Bölüm 5 Tartışma Sonuç Ve Öneriler 76
Kaynaklar 81
EK-A: Etik Beyanı 91
EK-B: Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu 92

Tablolar Dizini

Tablo 1 *2024 Yaş Grubuna Göre Çocukların Genel Sağlık Durumu (%),(TUİK-"Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", TÜİK,2025)* 20
Tablo 2 *Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri 1*..... 52
Tablo 3 *Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri 2*..... 52
Tablo 4 *Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin etkililiği İlgili Görüşleri* 55
Tablo 5 *Sınıf Öğretmenlerinin Uluslararası Yasal Düzenlemelerle İlgili Bilgileri.* .. 57
Tablo 6 *Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi için bir öğretmen olarak kendilerini yeterli bulup bulmama noktasındaki görüşleri*..... 59
Tablo 7 *Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi'nin haftalık ders saatine İlişkin Görüşleri*..... 61
Tablo 8 *Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi'nin diğer eğitim öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili görüşleri.* 63
Tablo 9 *Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programında Yer Alan Kazanımlara İlişkin Görüşleri*..... 66
Tablo 10 *Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının İçeriğiyle ilgili görüşleri* 68
Tablo 11 *Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Güçlüklere ve Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri* 71

Şekiller Dizini

Şekil 1. Sağlık Durumuna Göre Çocukların 6 Aylık Sağlık Nedeniyle Kısıtlama Durumu (%), 2024 (TUİK-"Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", TÜİK,2025) 21
Şekil 2. İhtiyaç Gruplarına Sahip Olma Durumu (%), 2024 (TUİK-"Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", TÜİK,2025) 22
Şekil 3. Çocukların Maddi Yoksunluk Türlerine Göre Ebeveynlerin Eğitim Durumları (%), 2024. (Şimşek vd., 2015). 24
Şekil 4. "İnsan Hakları Nedir"/ "What is EDC/HRE". (Council of Europe, 2018).... 40

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

Bölüm 1
Giriş

İlköğretim 4.sınıf kademesinde verilen derslerden olan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Vatandaşlık eğitiminde dikkate sunulacak ilk hususlardan biri dersi oluşturan hak, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarının birbirleriyle yakından ilgisinin göz önünde bulundurulması gerekliliği ve ilişkisel olarak ele alınması gereken kavramlar olduğudur. İnsan hakları denilen kavram her türlüğü ayrımcılığa yol açan unsurları (ırk, cinsiyet, milliyet, etnik köken, dil, din, ülke, mesleki statü veya maddi imkânların sağladığı statü) ortadan kaldırmayı amaçlayan tüm insanlara özgü hakları kapsar. Yurttaşlığa gelince yine haklara sahip bireylerin aynı zamanda devletle ilişkilerinin hak, görev ve ödevler-yükümlülükler ekseninde işlemesidir. Yani devletle bireyler arasındaki ilişkiyi belirleyen hukuksal bağlardır. Demokrasi kavramı da yine kendi haklarının bilincinde olan bireylerin seçme hakkını kullanarak seçtikleri temsilcilerle kendi yararına çalışmalar yapabilecek yönetimleri seçebilmesidir. Ayrıca demokrasiyle yönetilen ülkelerde temel hak ve özgürlükler esas alınarak çoğunluğun seçtiği yönetime gelir. Dolayısıyla bir ülkede yaşayan bireylerin refahı, huzuru ve temel toplumsal sisteme zarar vermeden isteklerini gerçekleştirmesi için öncelikle haklarını bilen ve bu haklar ekseninde yaşadığı ülkeye, devlete karşı ödevlerini yerine getiren ve demokratik bir şekilde kendisini seçecek yönetimi belirlemede söz sahibi olan bireylerin bu bilgi ve aksiyon alma becerilerinin olması gerekmektedir. Söz konusu hak ve sorumluluklar için farkındalık artırıcı eğitimler konulmalıdır. Okullar bu eğitimin verilebileceği, geniş kitlelere ulaşma imkânı sunan kurumlar olduğu için insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminin okullarda müfredat kapsamında verilen örnek çalışmalardan biridir. Milli Eğitimin bünyesinde 4.sınıflarda müfredatta yer alan insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi esasında küçük yaşlardan itibaren ilgili temel kavramların öğretilmesi; uygulamalarla pekiştirilmesi ve toplumsal düzeyde uygulamaya hazır bireyler yetiştirme çerçevesinde şekillenmektedir. Fakat konuya dair öğretmenlere yöneltilen dokuz soruluk görüşmede ortaya çıkan tabloda ders için istenen kazanımların gerçekleşmesi adına bazı eksikliklerin giderilmesi gerekirken; konuya dair yeniliklerin eklenmesi, uygulamalı çalışmaların artırılması ve

öğretmenlere yönelik konuya dair hizmet içi eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Nitekim yapılan görüşmelerde öğretmenler tüm bu hususlara dikkat çekerken ayrıca bu eğitimin sadece 4. Sınıflarda değil 3.sınıftan itibaren her kademede geliştirilip genişletilerek yer almasının altını çizmişlerdir. Benzer şekilde ilgili ders veya konulara dair uluslararası arenada yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle son elli yıl içinde giderek artan bir eğilimle bilimsel çalışmaların yapıldığı görülebilir. Bunun arkasında da Avrupa Birliğine bağlı ilgili alt oluşumlar gerekli çalışmaları teşvik eden girişimlerde bulunur. Bunun yanında son zamanlarda dünyada meydana gelen savaşlar, şiddet olayları, zorbalık eğilimleri uzmanları bu konuya önem vererek ele almalarına zemin sunmaktadır. Bu tezde de eğitimin aktarıcıları olan öğretmenlere sorular sorularak derse dair deneyim ve görüşleri ekseninde hangi hususlarda başarıların elde edildiğinin, hangi hususlarda desteğe ihtiyaç duyulduğunun; nelerin iyi yapıldığı nelerin yapılamadığı gibi mevzulara dair bilgi edinildi.

Problem Durumu

Bu araştırmanın yapılmasında; Türkiye'de son zamanlarda hak ihlallerinin atması, özellikle çocuklara yönelik ihmal ve istismar olaylarında şiddetin boyutundaki bireysel ve toplumsal ölümcül veya travmatik sonuçlar; okullarda, sokaklarda giderek yükselen bir eğilimle akran zorbalığının artması gibi nedenlerden dolayı ihtiyaç duyulmuştur. TUİK 2020 verilerine göre "güvenlik birimlerine 2020 yılında gelen veya getirilen çocukların karıştığı olay sayısı 450 bin 803'tür. Bu olaylarda çocukların %37,9'unun mağdur statüsünde, %25,3'ünün kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiasıyla (suça sürüklenme), %18,5'inin kabahat işlediği iddiasıyla, %13,0'ının bilgisine başvurma amacıyla, %5,0'ının kayıp (hakkında kayıp müracaatı yapılıp daha sonra bulunan) olması sebebiyle, %0,2'sinin ise bu nedenlerin dışındaki diğer nedenlerden dolayı güvenlik birimlerine geldiğine" dair bilgiye ulaşmak mümkündür (TUİK, 2020: WEB). Toplumsal vicdanı da yaralayan söz konusu bu türden olayların meydana gelmesinin temel nedenlerden biri de gerek çocukların gerekse de yetişkinlerin insan hakları ve çocuk haklarına dair bilgi sahibi olmaması, hakların uygulanması noktasında aksiyona geçme becerilerinin geliştirilmemiş olmasıdır. Bu noktada Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde müfredatta yer alan "insan hakları, yurttaşlık ve

demokrasi” gibi dersler bahsi geçen problemlerin çözüm aşamalarına katkı sunacaktır. Fakat konuya dair yapılan örneklem saha araştırmasında tespit edildiği üzere bu ders eğitim öğretim yılı içerisinde sadece ilkokul 4. sınıfta okutulmaktadır. Yani insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin bu durumda sadece 4. sınıflarda verilen bir ders olması içeriğin aktarımında yeterli olmayabilir. İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine yönelik öğretmenlerle yapılan çalışmada; dersin önemi, süresi, programı; öğrencilerden beklenen gelişim, uygulamada karşılaşılan zorluklar, yapılması beklenen değişiklikler, kullanılan yöntem, teknik ve stratejiler, kullanılan materyal, öğretmenlerin bu konuda aldıkları eğitim, okul yönetiminin yaklaşımı gibi birçok konuda deneyim, düşünce ve gözlemlerini aktaran öğretmenler dersin geleceğine dair de neler yapılabileceği hususunda fikir aktarımında bulunmuşlardır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 2024-2025 eğitim öğretim yılında Van’da ve 3 merkez ilçede ilkokul 4. sınıfta İnsan Hakları Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi okutmuş sınıf öğretmenlerinin eğitim süresince yaşadıkları deneyimler ekseninde; dersin içeriğine dair görüşlerini almak, dersin öğretimi ve uygulanması çerçevesinde olumlu veya olumsuz ortaya çıkan gelişmeleri ve karşılaşılan sorunları belirlemek; bunlara yönelik çıkarımlarda bulunarak çözüm önerileri sunmaktır.

Araştırmanın Önemi

İnsan Hakları konusunun ders çerçevesinde verilmesinin önemine dair zemin oluşturan çalışmalardan biri 1978 yılında düzenlenen “Uluslararası Viyana İnsan Hakları Öğretimi” Kongresidir. Varılan sonuçlardan olan insan haklarının, temel vatandaşlık haklarından ve demokratik yaşam biçimlerinden ayrılamayacağı (Selvi, 2004) ve nihayetinde insan hakları kendi içerisinde bir toplumda yaşayan insanların “toplumsal, ekonomik, vatandaşlık ve bireysel” haklarını kapsadığını işaret eder. Dolaysıyla çok yönlü ve çok disiplinli bir bakış açısını gerektiren insan hakları konusunun ilişkili olduğu alanlardan biri demokrasi, diğeri vatandaşlık alanıdır. İnsanların içinde yaşadığı toplumsal düzeni olumlu anlamda doğrudan ilgilendiren bir konu olduğu için de toplumun

geniş kesimine yayılması açısından resmi eğitim kapsamında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin aktarılması gerekmektedir. Yani insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde ders olarak işlenerek insan haklarının bilinmesi ve herkes tarafından tanınmasında işlevsel olabilecek nitelikte bir derstir. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi sadece yurt içinde değil tüm dünyada insani erdemler ekseninde kardeşçe yaşamanın mümkünatının zeminini yaratmaya katkı sunabilir. Bu nedenle de dünya barışının araçlarından biri olarak görülür (Üstel, 2008).

İnsan Hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi bir öğretim programı olarak 2015-2016 eğitim-öğretim yılında 4.sınıf öğrencilerine yönelik konulduktan sonra günümüze dek ders yürütülmeye devam etmektedir. Ders kapsamında aktarılan konuların amaçlarından biri öğrencilerin sadece haklara saygılı, uygulayan ve demokratik tutum geliştirmeleri değil; bir vatandaş olarak sorumluluklarının bilincinde aktif şekilde aksiyon alabilen birer vatandaş olabilmelerini sağlamaktır (Kondu ve Sakar, 2014; Merey vd., 2012). Dolaysıyla ders çerçevesinde eğitilen çocuklar kendi hakları da olan insan haklarına dair bilgi, beceri sahibi olarak hangi durumlarda ihlalin yaşanacağını bilerek aktif bir şekilde hakların korunmasında yer alabileceklerdir. Bu kazanım çerçevesinde "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Vatandaşlık" dersi önemlidir. Bu noktada dersi aktaran öğretmen deneyim ve görüşleri çerçevesinde dersin işleyişi ve geleceği açısından önerdiklerinin, amaçlanan kazanımların yerini bulması adına önem arz etmektedir. Yani İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Vatandaşlık dersinin başarılı bir şekilde hedeflenen kazanımlara yönelik işlenebilmesi için dersi veren hocaların konuya dair görüşleri, deneyimleri ve önerileri değerlendirmeye alınarak daha nitelikli bir ders için çalışmalar yürütülmelidir. Bu bağlamda yapılan çalışma, dersin niteliğinin iyileştirilmesi adına önem arz etmektedir. Konuya dair dünya literatüründe çalışma sayısı her geçen gün artarken Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma vardır. Örneğin Akçeşme ve Kurtdede-Fidan'ın çalışması olan "Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşleri" (2021) çalışmasına bakılabilir. Bu çalışmada özellikle öğretmenlerin kendilerine dönüt gibi değerlendirmelerin olmaması yönüyle alanda eksik kalan öğretmen eksenli değerlendirme adına yapılan bu tez sahaya katkı sunacaktır. Diğer ilgili çalışmalara bakıldığında (Eker vd., 2018) "İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi

Ders Kitabının Okunabilirlik ve Yaş Düzeyine Uygunluk Açılarından Değerlendirilmesi" bu tezin sadece yaş grubu/4. Sınıf tartışmasını açtığı; (Çarıkçı ve Er, 2010)'in "Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde Öğrenim Gören Öğretmen Adaylarının İnsan Hakları Eğitimine Yönelik Tutumları". Bu tezin öğretmenlerin hak çalışmasına yönelik bakış açısını; Davut Gürel'in "Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi" (2010) bu tezin öğretmenlerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşlerini açımlamaya yardımcı kaynak niteliğindedir. (Hareket, 2021)'in "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin İhlaline Yönelik Sınıf Öğretmeni Adaylarının Farkındalık Durumlarının İncelenmesi" çalışması yine benzer şekilde haklarda ihlal konusu için kaynak niteliğinde iken (Toprak ve Demir, 2017)'in "İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Sorunların Sınıf Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi" derse dair sorunların açımlamasına kaynak sunar. Bu tez Van örneklemi ile Doğu Anadolu Bölgesi bağlamında örnek sunarak benzer çalışmalar zemininde bölgesel örnek sunar. (Alataş ve Turan, 2022)'ın "Yaratıcı Dramanın İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinde Kullanılması" adlı çalışma da bu tez çalışmasında öğretmenlerin bir kısmının üstünde durduğu drama ile insan hakları, yurttaşlık ve vatandaşlık dersinin aktarımı ilişkisine kaynak sunmaktadır. Bu çalışmaların her biri bu tezin bir sorusu için yararlanılabilecek birer kaynak niteliğinde iken; sahaya yönelik de ele aldıkları spesifik hususlar açısından da değerli katkılar sunarken bu tez söz konusu çalışmalara da örnek sunabilecek ve tüm bunlara bir arada genel bir perspektiften öğretmen merkezli bir çalışma sunmaktadır. Bu bağlamda da belirtildiği gibi özellikle öğretmenlerin kendilerini de değerlendirmesi, dersin yeterliliğini sorgulaması ve içeriğe dair öğretmenlerin neyi ne kadar bildiklerini sorgulama açısından Doğu Anadolu Bölgesi'nden dezavantajlı bir ilin, Van ilinin çalışılması ekseninde diğer kaynaklardan farklı olarak sahaya katkı sunacaktır.

Sayıltılar

Bu araştırmada veri toplama sürecinde öğretmenlerin deneyimlerini, görüşlerini ve gözlemlerini samimi bir şekilde belirtikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine yönelik 2024-2025 yılında Van ilinde merkez 3 ilçede 30 öğretmenin görüşleri alınarak nitel yöntemle elde edilen verilerin içerik analizleriyle sınırlıdır. Çalışmada öğretmen görüşlerinin değerlendirmesi temel alınırken; amaç konuya dair doğrudan öğretim programı hakkında uzman olan kişilerin görüşlerini değerlendirerek araştırmanın öznel verilerden oluşmasıyla çalışmanın sınırlılığını belirlemektir. Öğretmenlere yöneltilen sorular nitel çerçeve de sunabilmesi ekseninde seçilmiştir.

Tanımlar

İnsan Hakları. İnsan hakları, ırk, cinsiyet, milliyet, etnik köken, dil, din veya herhangi bir başka statüye bakılmaksızın tüm insanlara özgü haklardır. İnsan hakları, yaşam ve özgürlük hakkını, kölelikten ve işkenceden uzak durmayı, fikir ve ifade özgürlüğünü, çalışma ve eğitim hakkını ve daha fazlasını içerir. Herkes, ayrımcılığa uğramadan bu haklara sahiptir (United Nations (UN), 2024). İnsanın, birey olmasından kaynaklı sahip olduğu onurunu ve değerini diğer canlılardan ayıran evrensel haklardır. Bu haklar kişisel, sosyal-ekonomik ve siyasal haklar olarak gruplandırılmaktadır.

Yurttaşlık. Belirli bir toprak üzerinde yaşayan kişilerin sahip olduğu hakları koruması için devletiyle arasındaki hukuksal ilişkidir ayıca bu ilişki beraberinde kişilere atfedilen bir statüdür (Bellamy, 2008). Yurttaşlık, belirli bir devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağ olarak tanımlanır. Batı düşünce tarihinde modern yurttaşlık kavramının iki ayrı kökeni olduğu kabulünden yola çıkılır. Bunlardan daha eski tarihli olan, ideal tip olarak da anılanı Atina demokrasisi örneğindeki ‘aktif yurttaş’ modelidir. Aktif yurttaş için siyaset yapmak görevdir ve buna uygun bilinci gerektirir. Kapitalizmin ortaya çıkmasına paralel olarak aydınlanma döneminde ortaya çıkmış olanı ise ‘birey olarak hak sahibi yurttaş’ modelidir. Devlet ve daha genel olarak siyaset, haklar taşıyan bireyin hizmetinde olan bir kurumdur (Gökşen, 2022).

Demokrasi. Bir devletin tüm nüfusu veya seçme hakkı olan tüm üyeleri tarafından, genellikle seçilmiş temsilciler aracılığıyla idare edilen bir yönetim sistemidir (Britannica, 2024). Demokrasi, insanların kendi seçtiği temsilciler aracılığıyla kendi çıkarları doğrultusunda idare edebilmesidir. Demokrasilerde temel hak ve özgürlüklerin temel alındığı çoğunluğun yönetimi görülmektedir (Gollob vd.,2010; Kongar, 1999).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğrencilere birtakım kavramları öğretmenin ötesinde insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı hedefleyen ve dördüncü sınıf düzeyinde yürütülen zorunlu bir derstir (MEB, 2018).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı. Genel olarak insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarıyla ilgili değerleri öğrencilere kazandırmayı hedefleyen insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi öğretim programı; “insan olmak, hak, özgürlük ve sorumluluk, adalet ve eşitlik, uzlaşı, kurallar, birlikte yaşama” olmak üzere altı üniteden oluşmaktadır. (MEB, 2018)

İHYD Dersi Öğretim Programı. Ünitelere göre; “İnsan olmak” dört kazanım, “Hak, özgürlük ve sorumluluk” yedi kazanım, “Adalet ve eşitlik” beş kazanım, “Uzlaşı” dört kazanım, “Kurallar” dört kazanım ve son olarak “Birlikte Yaşama” beş kazanımdan oluşmaktadır. Dolaysıyla kitapta 29 kazanım yer almaktadır (MEB, 2018).

Bölüm 2

Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar

İnsan Hakları ve Tarihsel Gelişim

İnsan haklarının ortaya çıkış hikâyesi ve kavramsal gelişimi genel olarak ; “Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ ve 20. Yüzyıl” şeklinde 5 dönemde ele alınmıştır. Antik Çağ ve Orta Çağ’da insan hakları konusu bu dönemlerin düşünür ve filozoflarının ele aldığı meselelerden biridir (Kuçuradi, 2018). Eski Çağ için öne çıkan isimler arasında Platon ve Aristoteles yer alır. Bu iki filozof demokrasi ve insan hakları ilişkisinin önemine dair ilk zemin hazırlayıcı statüsünde yer alarak sonraki kavramsal çerçevenin oluşturulmasında rol almışlardır. Dönem hakkında bilgi veren bu iki düşünürün çalışmalarında demokratik süreçlere dair günümüze dek uzanan tartışmalarda yer alan demokrasiden tiranlığa evrilebilme tehlikesine işaret eden ifadeler yer alır. Platon “demokrasinin kitle egemenliğine kolayca evrilerek, en kötü düzenlerden olan tiranlığa dönüşebileceğini” belirtir. Platon’a göre demokrasi; eğitim, ahlak, erdemler vs gibi birçok yönden eşit olmayan bireyleri eşit konumunda değerlendirdiği için beraberinde kaotik bir sistemi de getirecektir (Piechowiak, 2021). Dolaysıyla Platon, insanlar arası eşitsizlikler var olduğu sürece halk egemenliğinin doğru bir yönetim olmadığını iddia etmiştir.

Platon’un öğrencisi Aristoteles ise demokrasinin yoksulların lehine işlerken diğer grupların çıkarlarına zarar veren bir noktada yer aldığından ortak çıkarlar adına yararlı olmadığını iddia etmiştir (Kuçuradi, 2018). Antik Yunan’da esasında “insan hakları düşüncesinin ilk filizlerini” sofistler “insana değer” çerçevesinde yeşertmişlerdir. Sofistler, insanların ancak becerilerini geliştirerek mutlu ve refah içinde yaşayabileceğini iddia ederler. Dolaysıyla önce insanların iyi bir yaşam sürmesi için becerilerini geliştirmeye yönelik bilgiler öğretilmelidir (Çüçen, 2003). Bunun için de insanların bilgiye erişiminin yolları üretilerek kendilerini geliştirip haklarını bilerek uygulayabilecekleri olanaklar sağlanmalıdır. Dönemde ele alınan bu konular ekseninde insan ve insani değerlerin yönetim ekseninde irdelenmesiyle birlikte “site yönetimlerinde demokrasinin” uygulanmaya başlandığı görülür. Fakat yine dönem itibariyle günümüze gelişkin demokrasi modeli değil hala köleliliğin de yer aldığı bir toplumda soyluları merkeze alan bir

demokrasi anlayışı öne çıkar. Burada kritik nokta belli bir kesim için de olsa “insan haklarının” gündeme gelmesi bu hakların tarihsel sürecinde başlangıç noktası olarak kabul görür.

Antik çağ dönemi insan haklarının başlangıç dönemi olarak ele alınır. Orta Çağ döneminde yönetimlerin güç kaynağı din eksenli işlerken; Avrupa’da bu bağlamda klise, gücün merkezinde yer alır. Kilisenin insanların üzerindeki baskısı nedeniyle insan hakları ve bireysel özgürlüklerin gelişiminin sekteye uğraması nedeniyle bu hakların tekrar gündeme alınabilmesi için mücadele etmek gerekmiştir. Bu çerçevede Orta Çağ, insan hakları kavram ve düşüncesi açısından özellikle siyasal rejim olan feodalizm bariyerine takılmıştır. Feodalizmde toplumsal yapıdaki sistem; köleler, serfler, senyörler, soylular, burjuvazi ve kilise mensupları olarak sınıflara bölünmüştür (Gökburun, 2007). Merkezi yönetimde güç krallardayken; yerel yönetimlerde güç feodal senyörlerde, kilise yönetimindedir. Bu iki güç ekseninde belirlenen bir yandan da günümüze taşınan “anayasal yönetim” modelinin zemini hazırlanmış olur. Anayasal rejimde; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrışması önemli olduğundan Orta Çağ’daki bu ikili ayrışan kuvvetler anayasal rejimin de zeminini oluşturur (Kara, 2019). Bir sonraki süreçte 1215 Magna Carta’nın İngiltere’de ilan edilmesi insan hakları adına önemli bir tarihsel adımdır. Bu tarihle birlikte siyasi otorite yetkilerinin kısıtlanabilmesi gündem konusu olur. Bu belge ile bireylerin 63 maddede mal ve can güvenlikleri, kralın keyfi kararları engeline takılması durumu şartlara bağlanır ve kralların yetkileri bu bağlamda kısıtlanır. İnsan hak ve özgürlükleri konusunda ilk resmi ve kritik kararlara gebe belge olan Magna Carta bu özelliği ile genel olarak “anayasallaşma sürecinin başlangıç noktasında durur (Kalabalık, 2017).

Antik Çağ ve Orta Çağ’da insan hakları noktasında temel konu “eşit olma-eşitsizlik” kavramları ekseninde irdelenebilir. Ülkelerin veya imparatorluk, krallıkların çoğunluğunu köle veya topraksız köylüler oluşturduğu için eşitsizlik durumu ile gelişkin insan hakları kilise gibi erkler tarafından engellenir. En büyük adım da “Magna Carta” ile gelen insana dair bazı temel hakların yazılı güvence altına alınması olarak düşünülebilir. Yeni Çağ’da insan hakları artık gelişebilecek zemine geçer ve insan hakları düşüncesi Martin Luther gibi düşünürlerin

önderliğinde reform girişimleriyle kilisenin baskısı kırılır (Çüçen, 2003). Böylelikle insanların özgür düşünüp düşüncelerini ifade etme olanaklarına erişirler. Rönesans hareketi İtalya'da doğup ilgili hümanizm düşüncesinin geliştirilmesi Antik Yunan ve Roma döneminin entelektüel birikimi üzerine inşa edilir. Dolaysıyla bu dönemde deneysel düşünce ve bunun gelişimini besleyen; kültür, sanat ve bilimsel çalışmalar ivme kazanır. Bu atmosferde de "insanın değeri" masaya yatırılan temel meselelerden biri olur. Bu noktada Hümanizm akımının önemi, bireyi ön plana çıkaran felsefesiyle yönetimlerin veya günümüz tabiriyle devletlerin, ülkeyi-devleti oluşturan bireylerin hizmetinde olması fikrini büyümesine imkân sunar. Bu süreçlerden sonra yönetimlerin temel amaçlarından olan bireylerin gelişmesini güvence altına almakla mesul bir kurum statüsü kazanılır. Başka bir deyişle bu gelişmelerle "bireyin doğuştan gelen ve sonradan edindiği ana dil, din ve ırk gibi özelliklerine yönelik ayrımcılık yapılmadan salt insan olduğu için haklara sahip olduğu ve bu hakların devlet tarafından korunması gerektiği kabul edilir; sonraki süreçlerde bu temel düşünce anayasal düzenlemelerde yerini alır (Kalabalık, 2017). Dolaysıyla da din eksenli yönetim anlayışından ve toplum biçiminden insanı merkeze alan yönetimlere ve toplum yapısına geçişler olur.

18. yüzyıla gelindiğinde Aydınlanma Dönemi adı altında yaşanan gelişmeler günümüzün insan hakları yapısının artık çerçevesini de çizmiş olur. J.J. Rousseau ve John Locke gibi düşünürlerin insan haklarıyla ilgili dile getirdiği düşünceler artık belgelendirilerek yasal zemine taşınmaya da başlar. Bununla birlikte; "1776 Virginia Haklar Beyannamesi", "1776 Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi", "1787 Amerikan Anayasası", "1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi", "1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB) ve "1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)" belgeleri İnsan Hakları Beyannamesinin kaynaklarını oluşturur (Kalabalık, 2017). Bu bilgiler ekseninde denilebilir ki Yeni Çağ'ın sonlarına doğru insanı temele alan bir toplum sistemi inşa edilmeye başlanmış; bu sistemde insan hakları ve özgürlükleri açısından kademeler aşılmış ve devlet-birey ilişkisi insana değer veren bir yapıya bürünmüştür. Günümüz insan hakları çalışmalarının temellerinin atıldığı Yeni Çağ'dan Yakın Çağ'a geçildiğinde artık tamamen din dışı bir yönetim çerçevesinde insanın hak ve gelişimini önceleyen arayışlar sonucu (Engin, 2014)

Fransız Devrimi meydana gelir. Bu çerçevede de halkın haklarını ve özgürlüklerini talep ettiği Fransız devrimi ile “eşit yurttaş” kavramı çerçevesinde 19 maddelik 1789 yılında Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edilir. İnsan hakları kavramını Fransa yerelinden evrensel zemine taşıyan sonraki gelişmeler açısından konuya dair gelişkin “ilk belge olma” özelliği ile anılır (Gökburun, 2007). Bu bildirge, insanların temel haklarının güvencesi açısından herkes için eşit haklarla insanca yaşamak düşüncesini temel ilke edinmiştir. Krallarla ve soylularla eşit yurttaşlık durumu da egemenliğin gücünü tanrıdan alan kralların, soyluların ve diğer sınıfların bu gücü artık halkla paylaşacaklarından ulus devletlerinin de zemini hazırlanmış olur. Bir sonraki gelişmelerden olan Sanayi Devrimi İngiltere’den Avrupa’ya yayılarak “insan hakları” konusuna yeni boyutlar kazandırmıştır. Nitekim Sanayi devrimiyle metalaşan ve maddi kar eksenli gelişen nesne-insan ilişkileri “hak” konusunu üretim ve iş-çalışma hayatı ekseninde değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Ayrıca bir de “işçi sınıfı” doğduğunda bu “sınıf ve hak” konusu insan hakları konusunu bu çerçevede düzenlemeyi zorunlu kılmıştır (Engels, 2013). Dönem itibariyle zaman zaman ayaklanmalarına rağmen geniş bir nüfusa sahip işçi sınıfının “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları” ve “Amerikan ve Fransız Anayasası”nda belirtilen haklardan yararlanamamışlardır. Yaşama hakkı dışında işçilerin çok temel hakları sayılacak sağlık hakları bile yoktur. Belirtildiği üzere zaman içinde tüm olumsuz durum ve koşullar; adaletsiz uygulamalar işçilerin sendika, siyasi parti ve farklı sivil oluşumlarla burjuva sınıfının çıkarlarına yönelik kurulu sistemi yıkmaya çalışırlar. İşçilerin sosyal ve ekonomik hakları elde etmeleri zamansal olarak “1848 Devrimleri”, “1871 Paris Komünü” ve “1917 Bolşevik İhtilali” meydana gelene dek sürer. Bu olaylarla birlikte işçi sınıfının “sosyoekonomik talepleri öne çıkmaya” başlar (Kara, 2019). Fakat esas “sosyal ve ekonomik haklar”ın resmi olarak ilk kabulü “1848 Devrimleri”yle gelen “1848 Fransız Anayasası” ile sağlanır.

1848 Devrimleri’i işçilerin uzun süreler kötü şartlarda çalışma problemlerinin ortaya çıkıp geniş kitlelerin haberdar olmasına ön ayak olmuştur. Dolaysıyla 1848 işçi sınıfı hareketi, burjuva sınıfı ile masaya oturup 1848 Fransız Anayasası’nın işçilerine lehine düzenlenmesini sağlarken; negatif statü olan kişisel haklarının yanında siyasal haklar, ekonomik -pozitif statü haklarının konuşulduğu bir düzleme evrilir (Kara, 2019). Örneğin 1848 Fransız

Anayasasında “yurttaşın cumhuriyete, cumhuriyetin de yurttaşlara yönelik sorumlulukları” yer alırken devletin; parasız eğitim, işçi-işveren arasındaki eşitsizliğin dengelenmesi, ihtiyacı olanlara geçinmeleri için yardım gibi pozitif statü haklarını” içeren sorumluluklardan bahsedilir (Çakır, 2022:1-18). Bu noktada insan hakları açısından önem arz eden mevzu işçilerin “sosyoekonomik hakların 1848 Fransız Anayasası’nda somutlaşarak görünür kılınmasıdır. Bu da her insan için geçerli olan “sosyal devlet temellerinin” ilk adımı olmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde Sanayi Devrimi etkisiyle hammadde arayışı sömürgeciliği meşrulaştırma noktasına taşımıştır. Nitekim I. Dünya savaşı da hammaddeye erişim kanallarını ele geçirmek üzere çıkmıştır. 1. Dünya savaşı ile yaşanan insan kıyımı ve sosyal yıkımlar devletlerin insanların sağlık, eğitim, çalışma gibi haklarla destekleyerek yeni anayasal düzenlemelere gitmiştir. Örneğin Alman Cumhuriyet veya Weimar Anayasası bunlardan biridir ve 1919’da kabul edilmiştir. Yine 1921’de Polonya Anayasası, 1923’te Romanya Anayasası, 1931’de İspanya Anayasası ve 1925 ve 1936’da Sovyet Anayasaları kabul edilmiştir (Kepenekçi, 2014). Fakat 2. Dünya Savaşı ile baskıcı rejimlerin insan hakları ve demokrasiyi yok sayan tutum ve eylemleri ile insan hakkı ihlalleri üst düzeyde yaşanır. 1941’de “Atlantik Belgesi” ekseninde ABD ve İngiltere “insan hak ve özgürlüklerinin genişletilmesini özellikle sosyal refah ve ekonomi ekseninde olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Tosun, 2019:1-9). Daha sonra 1942’de BM Deklarasyonu, 26 Haziran 1945’de BM Antlaşması imzalanırken 1945’te Birleşmiş Milletler kurulur.

BM Antlaşmasının odak noktalarından biri insan hak ve özgürlükleridir. Örneğin antlaşmanın maddelerinden biri insanların dil, din ve ırkları üzerinden ayrımcılık yapılamaması üzerinedir. Bu antlaşma bireyin haklarına saygı dışında özgürlükleri de kapsıyor (Tosun, 2019:1-9). Dolaysıyla toplumun yararını gözetmekten ziyade diktatörlükle belli bir sınıfın çıkarlarını öne çıkaran yönetimlerin yol açtığı savaş enkazlarını kaldırmak ve insani yaraları sarmak-barışı egemen kılmak için insan hak ve özgürlükleri Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşmasında resmi bir şekilde yer alarak dünya devletlerinin gündemine taşınmıştır.1945 tarihli BM Antlaşması insan hak ve özgürlükleri eksenli bir belgeye uluslararası nitelik kazandırma yolunu açmıştır. BM bünyesinde kurulan İnsan Hakları Komisyonu 10 Aralık 1948’de kabul edilmiştir. Dolaysıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin (İHEB) kabulü olan 10 Aralık İnsan Hakları

Günü kabul edilir. Sonrasında sözleşmeye taraf ülkelerin sayısı artar (Karaosmanoğlu, 2012). Türkiye ise 10 Mart 1954 tarihinde İnsan Hakları Sözleşmesini(AİHS)'i onaylamıştır.

AİHS'nde genellikle siyasal ve kişisel haklara yer verilmiştir. AİHS'sine Ek 11 numaralı protokol ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. 34. Maddesine göre "bireysel başvurular yapılabilir ve mahkemenin kararı, sözleşmenin tarafı devleti bağlar (Karaosmanoğlu, 2012). Bu noktada insan Hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin önemine işaret eden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) dava istatistikleri önem arz eder. Zira 2021 AİHM Türkiye başvurularına bakıldığında, "70 bin 150 başvuru" yapılırken "15 bin 250 dava başvurusu Türkiye'ye aittir. Yani oransal olarak bu da başvurularının yaklaşık %22'sini oluşturur. Bu oran ile Türkiye, AİHM'i mahkemesinde dava dosya sayısı ile ikinci ülke konumundadır (BBC Türkçe, 2022). Dolaysıyla Türkiye'de insan haklarına dair bir dersin konulması ve bu ders kapsamında yurttaşlık ve demokrasi çalışmalarının da yapılması söz konusu dava sayılarının düşmesine katkı sunacaktır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini (AİHS, 2010) 'te bu sözleşmedeki eksiklikleri ve boşlukları gidermek adına "18 Ekim 1961'de Avrupa Sosyal Anlaşması", "1 Ağustos 1975 Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı (AGİK)", "20 Kasım 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi"imzalanır (Tosun, 2019:1-9). Kısacası 20. yüzyıl, insan haklarına yönelik önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde yaşadığı ülkede yurttaşlık statüsü de alan insanlar aynı zamanda "resmî belgelerle insan hakları ve özgürlüklerinin hukuksal zeminini" de oluşturur.

Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Global Initiative'nin raporunda (2021) dünya nüfusunun yaklaşık %80'inin suç oranlarının yüksek olduğu yerlerde yaşadığına dair sonuçları; İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi'nin 2022 yılının ilk beş ayı içerisinde Türkiye'de en az 646 işçinin iş cinayetlerinde yaşamlarını yitirdiğine dair verileri ve medyaya yansıyan 2010-2020 yılları arasında 2534 kadının öldürülmesi (kadıncinayetleri.org) gibi insan hakkı ihlallerinin sayıları her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin hukuksal metinlerinde ya da uluslararası belgelerde insan haklarıyla ilgili ifadeler yer alsa da uygulama açısından çok yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle insanların, haklarını ve

demokrasiyi savunabilmeleri için bilinçli olma düzeylerinin yüksek olması hayati önem taşımaktadır. İnsanların, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi gibi kavramlarla ilgili bilinç düzeylerinin artırılması için de insan hakları eğitiminin yürütülmesi oldukça faydalıdır. Tüm bilgiler ekseninde ilk çağdan günümüze doğru evrilen ve "insan" kavramı üzerinden "hak" kavramı eksenli bir çerçeveye doğru genişleyen insan hakları tüm gelişimsel evrelerini bugünki ifadesi ile tamamladığı zemin insan hakları evrensel bildirgesi'dir (1948). Sonraki süreçte yani 1950'de imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile de taçlanarak "bireyin bireylerle, toplumla ya da devlet ile ilişkileri insani temelde güvence altına alınması" yönünde geliştirilir. Uluslararası bu iki belgenin yaşayan devletlerin çoğu tarafından kabul görmesiyle birlikte insan hakları, evrensel bir zemine taşınır. Tam da bu nedenle "insan hakları evrenseldir ve sözleşmelerle güvence altına alınmıştır; koşulsuz olarak kabul edilmelidir" ifadeleri bu belge ile anılır. Ülkeler bu belgede yer alan maddeler ekseninde kendi iç hukuksal dinamiklerini konumlandırarak vatandaşlarına "demokrasi ve yurttaşlık" gibi ilgili kavramlar eşliğinde konuya dair farkındalık artırıcı eğitimler verir.

Türkiye'de İnsan Hakları ve Eğitim

İnsan hakları eğitiminin temel amacı olan "insan haklarına dair "farkındalık oluşturmak" tüm dünyada giderek yaygınlaşan bir eğilime dönüşürken Türkiye'de bu hareket içinde yerini belirlemiştir. 1993 "Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda "insan hakları eğitimi" ve önemine dikkat çeken bir karar alarak "insanlar arasında hoşgörü ve barışı oluşturma adına Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" diye bir farkındalık zamanı olarak belirlemiştir (Vyas, 2020). Akabinde BM, üyesi olan tüm ülkelere "insan hakları eğitimin yaygınlaştırılması talebinde bulunarak bu ülkelerin eğitimlerinde insan hakları programının yer almasına önayak olmuştur (Brander vd., 2008). Bu ülkelerden biri Türkiye'dir ve İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Türkiye'de öğretim programı olarak 2015-2016 eğitim-öğretim yılından itibaren 4.sınıf öğrencilerine yönelik konulmuş olsa da esasında dersin Türkiye'de önemsenerek müfredata konulmasının geçmişinin izlerini Osmanlı devletinin son dönemlerine dek sürmek mümkündür (Şen, 2019; Üstel, 2008). Zira II. Meşrutiyet ile birlikte birçok alanda gündem konusu olan yeniliklerin uygulanma alanlarından biri de hukuk olur.

Avrupa'da yenilikler adına meydana gelen gelişmeleri takip eden Osmanlı, iyi ilişkiler kurarak uzman desteği sağlayarak hukuk alanında da imparatorluğun güçlü kılmanın yolları aranmıştır. Konuyla ilgili çalışan uzmanlardan olan Akyüz (2021), 1908 yılında "Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye" adlı dersin "Darülmuallimîn-i İptidaî" adlı öğretmen yetiştirme okulunda "ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda bağımsız bir ders olarak" aktarıldığını belirtir. Dersin kapsamına bakıldığında günümüz Türkiye'sinde okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin hedefleriyle örtüştüğü söylenebilir. "Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye" adlı dersin hedefi de bireylerin, Osmanlı vatandaşlarının başta kendilerine ve sonra Osmanlı ülkesine, yurttaşlarına karşı sorumluluk bilinciyle, öğrendiği haklarını uygulayabilen yurttaşlar olmalarıdır. Cumhuriyetin 1923 yılında ilan edilmesiyle birlikte eğitimde gelen modernleşme hareketleri 24 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu ile yasalaşmıştır. 1924 İlkokul Programıyla "Malûmat-ı Vatanniye" dersi dördüncü ve beşinci sınıfta işlenmiş böylece vatandaşların görev ve sorumlulukları ders aracılığıyla vurgulanmıştır (Altunya, 2003) 1926 İlkokul Programı'nda düzenleme yapılır ve "demokratik değerler, insan hakları ve özgürlük kavramları" konuları "Yurt Bilgisi" adıyla anılan ders kapsamında öğretilir. 1936'da "Yurt Bilgisi dersi" dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine verilmiştir. Daha sonra "Yurt Bilgisi" dersi, 1948'de "Yurttaşlık Bilgisi" şeklinde anılır ve yine dördüncü ve beşinci sınıfların eğitiminde yer alır. 1968 yılı eğitim programında, insan hakları, yurt bilgisi gibi konular ayrı ders olarak değil Sosyal Bilgiler dersi bünyesine dahil edilerek dördüncü ve beşinci sınıflarda işlenmesi sağlanır (Ulubey, 2021). Bu durumda ara disiplin olarak aktarılan insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimleri 1968 yılından 2015 yılına dek ara disiplin şeklinde müfredatta yerini alır. 2015-2016 eğitim öğretim yılına gelindiğinde insan hakları, demokrasi ve yurttaşlık kavramlarının ayrı bir ders olarak öğretilmesi dördüncü sınıflar için uygun görülür ve "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi" geliştirilir (Aslan ve Aybek, 2018).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi içinde bulunulan dönem için kritik bir öneme sahiptir (MEB, 2018). Örneğin son zamanlarda yaşanılan savaşlar ve buna bağlı olarak mültecilik gibi gündemde olan kavram ve olgular düşünüldüğünde insan hakları eğitiminde bu sorunlara ilişkin olarak birlikte uyum içinde yaşama, farklılıklara saygı gösterme gibi ihtiyaçlar doğrultusunda

iyileştirmelerin yapılması son derece önemlidir. Bu nedenle de ders programının geliştirilmesi günümüz öğrencilerinin yaşadığı yeni mobil dünya açısından veya çağdaş dünyanın ihtiyaçlarına hitap etmesi açısından işlevseldir. Elbette 2015-2016 eğitim öğretim yılından itibaren dördüncü sınıfta yürütülen İHYD dersinin, çağın gereksinimlerine, programdan etkilenenlerin ihtiyaçlarına cevap verip vermediğine ancak yapılacak olan program değerlendirme çalışmalarıyla karar verilebilmektedir. Burada ihtiyaçlar ile ifade edilen programın daha iyi uygulanabilmesi için öğretmenlerin beklentileri; öğrenciler açısından ise süreç içerisinde daha iyi öğrenebilmeleri için sağlanması gereken koşullardır. Bu çalışmada İHYD Dersi Öğretim Programı'nın bazı kazanımlar noktasında katılımcıların/çocukların ihtiyaçlarını karşıladığı bazı noktalarda da yetersiz kaldığı öğretmenlerle yapılan görüşmelerde ortaya konulmuştur.

Yurttaşlık

Yurttaşlık, "devletle kişi arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağ"dır. Modern yurttaşlık kavramının iki farklı kökenle ilişkilendirildiği görülür. İlki Atina demokrasisine bağlanan "aktif yurttaş" modelidir (Gökşen, 2022). Aktif yurttaş ile kast edilen siyaset yapma görevi çerçevesinde bilinçli davranabilmektir. Kapitalizmin ekseninde ve aydınlanma süreciyle ortaya çıkan yurttaşlık kavramı 'hak sahibi birey" modeline evrilir. Dolayısıyla bu modelde devlet de siyaset de hakları olan yeni yurttaş modelinin hizmetindeki kurumlardır (Gökşen, 2022). Günümüz modern ve post modern toplum yapısında hala geçerliliğini koruyan anlamı ile yurttaşlık; "ulusal kimlik, milliyet gibi olgularla" anılır, bu algılara eşdeğer görülür (Aybay ve Özbek, 2015: 7). Yurttaşlık kavramının kurumsal boyuta taşınmasında ve sosyoloji alanının temel konuları arasına girmesindeki öncü isim T.H. Marshall'dır. Düşünür, "yurttaşlığı; medeni, siyasal ve sosyal hakların biraradalığı ile oluştuğunu belirtir (Marshall ve Bottomore, 2000). Konunun uzmanlarında Leca ise Marshall'ın tanımından yola çıkarak "siyasi özgürleşme" olarak tanımlamaktadır. Bu özgürleşme kapsamında hem yönetilenlerin hakları gözetilir hem de yöneticilerin meşruiyetini sağlanır (Leca, 1998). Bir diğer uzman Bookchin ise yurttaşlığı "kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcıların olduğu toplumsal oluşum-öz oluşum süreci" olarak tanımlar (Bookchin, 2017). Tanımlarda geçen yurttaşlık

bilincinin kazandırılması küçük yaşlarda verilecek eğitimle yakından ilgili bir durumdur. Dolaysıyla soyut olduğu belirtilen “hak”, “vatandaşlık”, “medeni”, “siyasal ve sosyal hakların biraradalığı” gibi temel kavramların çocukların anlayabileceği düzeyde aktarımı gerekmektedir. Keza tanımlar çerçevesinde yer alan “yurttaşlık”, “ulusal kimlik”, “milliyet” gibi temel kavramlarında çocukların anlayabileceği düzeyde sonraki sorumlulukları benimseyerek yerine getirmek adına öğrenilmesi önem arz etmektedir.

Demokrasi

Demokrasi kavramsal köken olarak Eski Yunan site devletlerine dayandırılmaktadır. Yunanca halk anlamındaki “demos” ile “iktidar, güç” anlamındaki “kratos” sözcüklerinden oluşur (Schmidt, 2002). Demokrasiyi oluşturan kelimelerin birleşerek oluşturduğu anlam ise “halkın yönetimi”dir. Eski Yunan Atina’sında halkı temel alan yönetim şeklinde anlam kazandığı için günümüze dek bu temel anlam korunmuştur. Daha sonra farklı ülkelerde İtalya Roma’sı gibi “halkçı yönetim” anlamında “republic” denilen günümüzde “cumhuriyet” adı verilen bir varyant ile gelişmiştir. Her iki kavram da halkın yönetimde söz sahibi olması anlamında ortak bir zeminde buluşurlar (Dahl, 2021). Fakat Eski Yunan sitelerinde ve İtalya’da herkesin yurttaş olamadığı koşullarda kast edilen halkın temsilcisini seçmesi konusu günümüz anlayışıyla bire bir aynı değildir. Zira bu toplumlarda yurttaşlık algısı günümüzdeki gibi değildir ve halkın bir kesimi köle statüsündedir. Yani köleler ve özgür olmayan diğer kişiler yurttaş olmadıkları için seçme noktasında söz sahibi değillerdir. Halkın tümünü kapsayan bir yönetim biçimi olmadığı için ve seçim azınlık olan seçkin sınıfın işi olduğu için demokrasi kavramı günümüzdeki anlayışın zeminini yaratmıştır denilebilir (Yavuz vd., 2020). Demokratikleşmenin temelini atan Yunan ve İtalyan girişimleri Orta Çağda dinin toplumdaki başat rolünün yükselişi ile bir süreliğini evrimini durdurmuştur. Yani Orta Çağ’da Monarşiler güç kazanınca ve kiliselerin yönetime el koyması demokrasinin gelişmesini bir süreliğine engellemiştir. Bu durum Magna Carta’nın gündeme gelmesinde dek devam eder.

13. Yüzyılda İngiltere’de Lordlar ve Avamlar Kamarasının oluşması ve parlamenter sisteme evrilen yönetimle birlikte demokratikleşme yoluna tekrar

geçiş sağlanır (Yavuz vd., 2020). 1789'da Fransız Devrimi ilgili gelişmelerin önünü açar ve "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" demokrasinin güçlenerek dönüşünü işaret eder. Egemenlik gücünün "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ile demokrasi lehine saatin işlemesini sağlar. 1789 Fransız İhtilali ile gelen yeni kavramlar (özgürlük, eşitlik gibi) demokrasi rejimi ile uygulamaya dönüştürülebilme imkânı bulur. Dünyanın her yerinden insanların demokrasi olgusuna olan tutumu ve elde etme isteği ülkelerin hedefleri arasına yerleşir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ülkeler demokrasi olgusunu bünyelerinde var kılarak toplumsal ve siyasal başarıların kapılarının aralanması hedeflenmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası ve Almanya otoriter rejimi gibi yönetimlerin yarattığı yıkımlar da göz önünde bulundurularak "demokratik rejimlerin" önemsendiği sistemlere doğru bir evrimleşme süreci yaşanır (Kepenekçi, 2014). Bu bilgiler ekseninde denilebilir ki "demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin insana hizmet eder şekilde kullanılması için gerekli olduğu rejim" olarak kabul görür. Yani demokrasi son kertede "çoğunluğunun iktidarı elinde tuttuğu, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla halkın kendi kendisini yönetebildiği bir sistem" olarak tanımlanmaktadır (Kongar, 1999).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Eğitimi

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi, ilkokul dördüncü sınıflarda 2015- 2016 eğitim öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan derstir. Yine birey-toplum-devlet ilişkilerinde bireyin insani ilişkilerde nasıl davranması gerektiğini öğreten eğitim programını da içerir. Esasında okul denilen formel eğitimin verildiği kurumlar, çocukların belirlenen program dâhilinde hedefler, kazanımlar ekseninde bilgi edinmesine ve beceriler geliştirmesine imkân sunması; bu bağlamda olanaklar sağlaması açısında önemlidir (Kan, 2010). Bireylerin gelişimine yönelik sunduğu içeriklerden biri de toplum içinde yaşarken insan ilişkilerinde durduğu yerin tespitinin yapılması ve karşılıklı ilişkilerde insani erdemler, değerler çerçevesinde sınırların hak ekseninde korunması bilgisidir. Zira içinde yaşanılan toplumların kaosa mahal vermeden devamlılığının sürdürülebilmesi adına insani ilişkilerin hak ve ilgili değerler çerçevesinde kurallara tabi tutulması gerekmektedir. Genel olarak insan hakları konusu içerisinde aktarılmak istenen kazanımlar toplum nezdinde değerler olarak

anlamlandırılmaktadır. Bu noktada “değerler” kavramı da “toplumu oluşturan bireylere önemli olanları veya yapılması gerekenleri söylerken; yine ilişkilerde hak ekseninde hangi davranışların tercih edilmesi gerektiğini de öğretir; bu bağlamda sözleşmelere manalar yükler (Topal, 2019). İnsan Hakları Bildirgesinde maddelere bakıldığında; kardeşlik, adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik gibi kavramların doğrudan veya dolaylı olarak vurgulandığı; bu değerlerin önemli olduğu işaret edilir. Öğretim programlarında öğrencilere kazandırılması gereken kök değerler olarak ele alınan bu kavramlar (Millî Eğitim Bakanlığı/MEB, 2018) kısaca çocukların içinde yaşadıkları toplum ve gezegende ilişkisel ağlarda nasıl yaşanılması gerektiğini öğretir (Akbaş, 2008). İnsan Hakları mevzusunda da işlenen bu önemli kavramlar Türkiye öğretim programlarında “hayatın olağan akışı içerisinde karşılaşılan sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmeyi sağlayan gücün kaynağı olarak tanımlanır” (Millî Eğitim Bakanlığı/MEB, 2018). Bu bilgiler İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD) dersi çocuklara toplum içinde yaşarken kendi öz denetim mekanizmalarını “hak” ve ilgili diğer kavramlar ekseninde geliştirmesine; bu konuya dair öğrenciye bilgi ve beceriler kazandırmayı hedeflemektedir (Taneri, 2022). 2000’lerden sonra gündeme gelen yeni haklar konusu ekseninde dijitalleşme süreci de göz önünde bulundurulduğunda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi eğitiminin değişebilen veya yeniliklerin eklenebildiği şekilde düzenlenip uyarlanabilir olması gerekmektedir. Dijital toplum çocuklarında bu eğitimin verildiği ders kapsamında çocukların hak eksenli davranış ve becerilerini geliştirebilmesi adına önceki toplumsal ilişkisel değerler ile güncel çağın değerler ilişkisel ağları adına uyarlanabilir eylemleri geliştirmeleri için esnek bir şekilde geçiş yapma becerisini gerektiren içerikler eklenmelidir (Dreisbach, 2006).

Dersin hedeflerinden olan “öz denetimi” geliştirebilme noktasında bilinmesi gereken şeylerden biri; öz denetimin ne olduğudur. Bu kavram, “davranış üzerinde kasıtlı bir denetim biçimi” olarak tanımlanır. Bir başka tanıma göre “öz denetim”, “kişinin kendi tepkilerini; idealler, değerler, ahlak ve sosyal beklentiler şeklindeki standartlarla uyumlu hale getirmek ve uzun vadeli hedeflerin peşinde koşmayı desteklemek için değiştirme kapasitesi” olarak tanımlanır (Baumeister vd., 2007). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi eğitimi çocuğun veya bireyin eylemleri ile niyetlerinin uyumlu hale getirilmesine hizmet sunar (Henden, 2008).

Okullarda verilecek bu ders çocukların toplum içinde hak farkındalığı ile uyumlu yaşama becerileri kazanmış olacaktır. İnsan haklarını bilen ve bu bağlamda öz denetime sahip çocuklar içinde yaşadıkları toplumsal sistemde kurallara uyarak rolleri gereği sağlıklı sınırlarda yaşarlar (Baumeister ve Alquist, 2009). Öz denetim, bireylerin tepkilerini toplumsal standartlara göre uyarlayabilme becerileri kazandırmaya yönelik psikolojik de bir sürece tekabül eder (Baumeister ve Alghamdi, 2015); öz kontrol becerilerini geliştirmiş olmak anlamı da taşır (Muraven ve Baumeister, 2000). Yani toplum içinde istenen veya beklenen düzeyde öz denetimi sağlamak bireyle birlikte toplumsal yarara da hizmet eder (Baumeister, 2002). Gelişmiş toplumlara bakıldığında bu toplumların gelişmişlik düzeyleri ülke çocuklarına yönelik yaptıkları nitelikli çalışmalarla doğru orantılıdır. Bir çocuğun her türlü ihtiyacının mutlu ve refah kavramları ekseninde yerine getirilmiş olması, sağlıklı toplumların sağlıklı yetişkinlerinin de garantisi olur.

Çocuklukları mutlu ve sağlıklı geçen çocuklar aynı zamanda iyi birer yurttaş vatandaş olurlar. Buna paralel de yaşadıkları toplumda mutluluk ve refah üretirler (Akyüz, 2000). Bunun tam tersi durumların yaşandığı toplumlar da (kötü şartlarda yaşama, ihmal, istismara maruz kalma) kuvvetle muhtemeldir ki geri kalmış bir sosyo-politik sisteme sahiptirler. Yani kültürlerin gelişmişlik düzeyleri doğrudan doğruya çocukların mutlu ve refahı ile doğrudan ilişkilidir. Bu hususta Türkiye'deki çocukların durum değerlendirilmesi yapılacak olursa; "Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu Modülü" adlı yapılan özel konulu bir çalışma ve Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu (TUİK, 2024) adlı raporu konuya dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Tablo 1

2024 Yaş Grubuna Göre Çocukların Genel Sağlık Durumu (%),(TUİK-"Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", TÜİK,2025)

Sağlık durumu	Toplam	Yaş grubu		
		0-5 yaş	6-11 yaş	12-15 yaş
Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
İyi veya çok iyi	94,5	95,1	94,7	93,5
Orta	4,6	4,1	4,4	5,5
Kötü veya çok kötü	0,9	0,7	0,9	1,0

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Tablo 1'den de takip edilebileceği gibi 2024 yılı, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması" ekseninde ve Avrupa Birliği ülkeleri ile aynı dönemde uygulanan modülün hedefi, "hanelerdeki 15 yaş ve altındaki tüm çocukların sağlık ve yoksunluk durumlarını tespit etmeye" yöneliktir. Çocukların genel sağlık durumlarına dair verilere göre %94,5 gibi bir oranda "İyi veya çok iyi", %4,6 gibi bir oranda "Orta" ve %0,9 gibi bir oranda ise "kötü veya çok kötü" olduklarına dair bir düzey tespit beyanı bulunmaktadır. Çocukların yaş gruplarına göre sağlık durumlarına dair verilere bakıldığında 0-5 yaş grubundakiler için oran %95,1; 6-11 yaş grubundakiler için oran %94,7, 12-15 yaş grubundakiler için ise %93,5 "iyi veya çok iyi" durumda olduğu tahmin edilmektedir. 0-5 yaş en düşük yaş grubundaki çocukların ise oran %0,7, 6-11 yaş grubu için oran %0,9, 12-15 yaş grubu çocuklar için ise oran %1,0 şeklinde sağlık durumları "kötü veya çok kötü" olarak tespit edilmiştir (TUİK- "Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", 2025: URL 1).

Grafikteki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Şekil 1. Sağlık Durumuna Göre Çocukların 6 Aylık Sağlık Nedeniyle Kısıtlama Durumu (%), 2024 (TUİK-"Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu", TÜİK,2025)

TÜİK verilerini sunan görsel 1'e bakıldığında ise sağlık durumunun "kötü veya çok kötü" olan çocukların %53,7'sinin günlük faaliyetinin çok sınırlandığı bilgisi mevcuttur. Sağlık durumunun "kötü veya çok kötü" durumdaki çocukların

“%53,7'sinin en az son 6 aydır yaşanan bir sağlık problemi nedeniyle günlük faaliyetlerinin çok sınırlandığı, %40,9'unun faaliyetlerinin sınırlandığı, %5,4'ünün ise faaliyetlerinin sınırlanmadığı” bilgisi mevcuttur. Verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yaşayan ve sağlık durumları kötü ve çok durumdaki çocukların büyük oranda (%53,7) günlük faaliyetlerinin sınırlandığı görülmektedir ki bu da Türkiye’deki çocukların durumunun gelişmiş ülkelerdeki düzeyde mutlu ve refah düzeyi yüksek bir ortamda yaşamadıkları yönünde bilgi sunmaktadır (TUİK-“Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu”, 2025: URL 2)

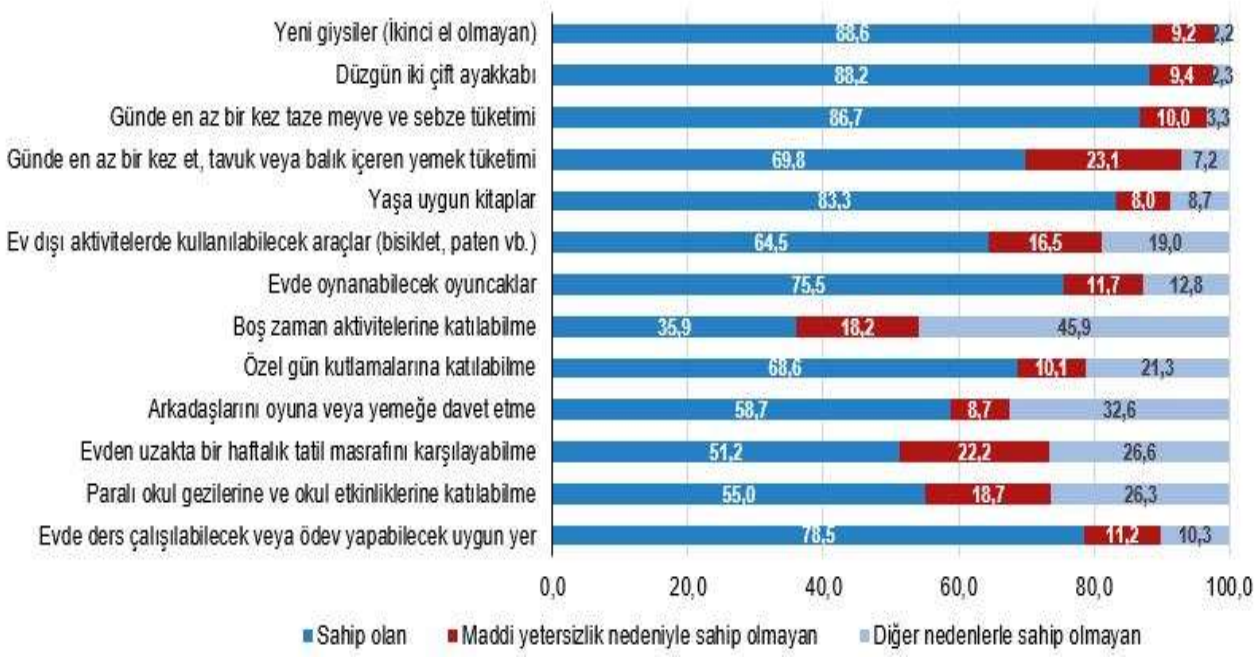

Şekil 2. İhtiyaç Gruplarına Sahip Olma Durumu (%), 2024 (TUİK-“Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu”, TÜİK,2025)

TÜİK’in verilerini sunan görsel 2’e bakıldığında anket sonuçlarına göre; 15 yaş ve altı tüm çocukların yeni giysilere sahip olduğu hane halkı oranı %88,6 iken maddi yetersizlik nedeniyle çocukları yeni giysilere sahip olmayan hane halkı oranı %9,2, diğer nedenlerle sahip olmayan hane halkı oranı ise %2,2 olarak belirlenmiştir. 15 yaş ve altı çocukların beslenmelerine dair verilere bakıldığında örneğin “günde en az bir kez taze meyve ve sebze tüketen hane halkı oranına” bakıldığında bu oranın %86,7 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “maddi yetersizlik nedeniyle günde en az bir kez taze meyve ve sebze tüketemeyen hane halkı oranı %10,0 olarak belirlenirken diğer nedenlerle tüketemeyen hane halkı

oranı ise %3,3 olarak tahmin edilmiştir. Yine verilere göre “çocukları için evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilen hane halkı oranı %51,2 iken maddi yetersizlik nedeniyle evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayamayan hane halkı oranı %22,2, diğer nedenlerle karşılayamayan hane halkı oranı ise %26,6 olarak” tespit edilmiştir (TUİK- “Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu”, 2025: URL 3). Bu veriler, Türkiye’de yaşayan çocukların büyük oranının taze meyveye, giysiye erişiminin olmadığı/veya kısıtlı olduğunu ve tatil-dinlenme faaliyetlerinde bulunma imkânlarının olmadığını/kısıtlı olduğunu göstermektedir. Yani bir çocuğun mutluluğunu ve iyilik halinin asgari bileşenlerinin yerine getirilemediğinin somut göstergesidir

TÜİK’in çocukların ders çalışmalarına dair bir başka anket sonuçlarına bakıldığında; “15 yaş ve altı tüm çocukların maddi yetersizlik nedeniyle evde ders çalışılabilecek veya ödev yapabilecek uygun yeri olmayan hane halklarından %80,8'inin, evde oynayabilecek oyuncakları olmayan hane halklarından %81,0'ının, yaşlarına uygun kitap olmayan hane halklarından ise %81,1'inin, en yüksek eğitime sahip ebeveynin eğitiminin lise altı düzeyde olduğu görülmektedir (TUİK-“Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu”, 2025: URL 2). Bu veride Türkiye’de yaşayan çocukların büyük oranının ders çalışma ortamının olmadığı, bilişsel ve ruhsal gelişimine katkı sunan oyuncaklara erişiminin olmadığı ve bu çocukları bilinçli bir şekilde yetiştirecek eğitimli ebeveynlerinin olmadığı sonucu çıkabilir. Dolaysıyla Türkiye’deki çocukların mutlu ve refah durumlarının iyi olduğu ortamlarda yaşadığı söylenemez.

Şekil 3. Çocukların Maddi Yoksunluk Türlerine Göre Ebeveynlerin Eğitim Durumları (%), 2024. (Şimşek vd., 2015).

Yukarıdaki bilgiler esasında çocukların aynı zamanda Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde de yer verilen temel haklarının yerine getirilmediğini işaret etmektedir. Böylesi bir tabloda çocukların iyilik hallerinin üst düzeyde olumlu hale getirilmesi adına ekonomik kaynaklı çalışmaların yapılması gerekliliğinin yanında bir de sosyolojik ayağında da iyileştirilmelerin yapılması gerekir. Bu husus da ilk tedbir alınacak alanlardan biri eğitim alanıdır. Bu alanda yetişkinlere yönelik farkındalık artırıcı eğitimlerin yanı sıra bir de doğrudan doğruya çocukların kendi haklarının farkına varacakları ve yaşadıkları ülkede bilinçli çocuklar ve yarının bireyleri olarak eğitilmeleri gerekmektedir. Türkiye'nin bu bağlamda son 20 yıldır politik ve sosyolojik girişimleri çerçevesinde okullarda uygulanan öğretim programları çocuk merkezli olmaya everilmiştir ki müfredatta çocuk haklarının yanı sıra, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin de yer alması bunun somut göstergelerinden biridir. Fakat TUİK raporlarında yer alan bir zeminde eğitim bünyesinde verilen bu derslerin ne kadarıyla amaca hizmet edeceği tam da bu çalışmanın temel meselelerinden birini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin ilköğretim kademesinde çocuk hakları ile ilgili kazanım ve etkinliklerin yoğun bir şekilde yer aldığı dersler; Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve

Türkçe şeklinde sıralanabilir (Çarıkçı, 2019). 2015-2016 eğitim-öğretim yıllarında başlayarak ilköğretim 4. sınıf programına "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" dersi eklemlenerek, çocuk haklarıyla doğrudan ilgi olan "insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi" gibi konular sistematik bir şekilde kendi başına bir ders bünyesinde verilmiştir (Izgar, 2017). İlköğretim kademesindeki 1,2 ve 3. sınıf düzeylerinde "Hayat Bilgisi" dersinde; 4,5,6 ve 7. sınıf düzeylerindeki "Sosyal Bilgiler" derslerinde; 8. sınıf düzeyinde de "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" derslerinde "çocuk hakları" konusu ve kazanımları yer almaktadır. Diğer derslerde de dolaylı yollardan çocuk hakları kazanımlarının yer aldığı söylenebilir (Ersoy, 2011). 2005'ten itibaren uygulamada olan ve 2018 yılında ilk revizyonu alan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na bakıldığında; vizyon ve kazanımlarda çocuk haklarına yer verildiği ve kazanımların sekiz öğrenme alanı içerisinde yer edindiği görülmektedir. Bu öğrenme alanları, "Birey ve Toplum", "Kültür ve Miras", "İnsanlar, Yerler ve Çevreler", "Bilim, Teknoloji ve Toplum", "Üretim, Dağıtım ve Tüketim", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar" olarak yer almaktadır. Bunlar içerisinde özellikle "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanında bulunan kazanımların doğrudan çocuk hakları ile ilişkili olduğu görülmektedir (MEB, 2018). İnsan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimi sadece Türkiye'de değil birçok ülkede bir eğitim projesi olarak gündemde yer almaktadır. Kanada, Kıbrıs, İrlanda, Güney Afrika, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerin de eğitim eksenindeki konularından biri insan hakları ve demokrasi üzerinedir (Unesco, Unicef ve Dünya Bankası Ortak Raporu, 2021). Esasında eğitimde, sınıf ortamında ve uygulamaya dayalı konulardan olan insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık kavramlarının 4. sınıf gibi küçük yaş grubu çocuklara aktarımı zorluklar barındırabilir. Konuya dair dünya arenasında teorik çalışmaların yanı sıra vaka çalışmalarının yürütüldüğü göz önünde bulundurulursa daha nitelikli eğitim paketlerinin geliştirilmesi mümkündür. Bu noktada "insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık konusunda" eleştirel yaklaşımın da önem arz ettiğini söylemek gerekir ve sosyal olarak adil eğitim pratiğini ilerletmek ve insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitiminin adalet odaklı hedefleriyle çocuklarda toplumsal uyumu sağlamak için vaka çalışmalarını da incelemek gerekir. Dolaysıyla sadece Türkiye değil dünyanın farklı ülkelerinde de çocukların iyilik hallerinin güçlendirilmesi için eğitim müfredatlarına eklenen İnsan Hakları,

Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimine yönelik genel çerçeve ne tür teorik ve uygulamalar yer almaktadır; bu eğitimin dijital çağ eksenli yenilenmesine dair durum nedir? Haklara dair okul eğitimini gerçekleştirmek mümkün müdür? ve bu eğitimin gerekliliğinin boyutu nedir? gibi soruları açımlamak ve ele alıp irdelemek gerekir.

İnsan Hakları, Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitiminde Teori ve Uygulamalar

İnsan hakları, toplumsal yaşamda özellikle yerel sistemlerde baskıya karşı mücadelelerde dönüştürücü bir yanıt sağlamayı amaçlar. Ancak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabul edilmesinden günümüze dek insan hakları ihlalleri dünya çapında milyonlarca kişiyi etkilemeye devam etmektedir. Bu da göstermektedir ki insan haklarına dair bilinçlenmeye ciddi oranlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede "insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık" konularına dair eğitim programları yürürlüğe girmiş; özellikle 1990'lardan sonra UNESCO, Avrupa Konseyi dâhil hem ulus devletler hem de uluslararası örgütler bu eğitime (Demokratik Vatandaşlık Eğitimi-EDC ve İnsan Hakları Eğitimi-HRE) önem vermeye başlamışlardır. Burada önemli bir hususu dile getirmek gerekir ki demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları birbirleriyle ilgili kavram ve alanlar olsalar da aynı şeyler değillerdir. Bu konular, kavramlar ve alanlar çocuklara ve öğrencilere insan hakları arka plan bilgisi sağlamada benzer alanları kapsadığı genel bir varsayım gibi görünmesine rağmen, demokratik aktif vatandaşlık, insan hakları eğitimini öğretmek ve öğrenmek için bir araç olarak teorize edilmektedir. Bir yandan teorize edilen insan hakları konusunun kendisi bir yandan da bu konuyu irdelemeye ve farklı açılardan desteklemeye imkân sağlayan kuramlardan yararlanmak mümkündür (Bajaj ve Mabona, 2021). İnsan hakları,demokrasi ve vatandaşlık eğitiminde yararlanılacak başlıca kuramlar şu şekilde sıralamak mümkündür; Yapısalcılık (Structuralism), Sömürgecilik/Emperyalizm (Colonialism/Imperialism), Marksizm (Marxism), Modernizasyon/İnsan Sermayesi Teorisi (Modernization/Human Capital Theory), Dünya Sistemi Teorisi (World System Theory), Sömürge Sonrası (Post-Colonialism), Post-Modernizm/Post-Yapısalcılık (Post-Modernism / Post-Structuralism), Sosyalizm Sonrası/Komünizm Sonrası/Otoriterlik Sonrası (Post-Socialism/Post-communism/Post-authoritarianism, Feminizm/Cinsiyet Teorisi

(Feminism/Gender), Post-Temelcilik (Post-Foundationalism), Neo-Sömürgecilik ve Güney Dönüşü Teorisi (Neo-Colonialism and Southern Turn Theory), Neo-liberalizm (Neo-liberalism), Neo-Kurumsalcılık (Neo-Institutionalism), Neo-Marksizm (Neo-Marxism), Neo-Gerçekçilik (Neo-Realism), Politik Borç Alma ve Verme ve Eğitim Transferi (Policy Borrowing and Lending and Educational Transfer), Barış Teorileri (Peace Theories), İnsan Hakları (Human Rights), Eleştirel Pedagoji (Critical Pedagogy), Geçiş Bilimleri (Transitologies), Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory), İletişim Teorisi (Communication Theory), Sosyal Ağ Teorisi (Social Network Theory), Yetenek Teorisi (Capabilities Theory), Kültürel Politik Ekonomi ve Rejim Teorisi (Cultural Political Economy and Regime Theory). Bu kuramlar insan hakları mevzusunun kökenlerinde yer alan ve yeni olmayan demokrasi ve vatandaşlık alanları ile nasıl çakıştığını; bu bağlamdaki çalışmaların analizinde ne şekillerde yararlanılabileceğini sunmak adına önem arz eder. Fakat bu çalışma açısından özellikle Modernizasyon/İnsan Sermayesi Teorisi, Dünya Sistemi Teorisi, İnsan Hakları Teorisi, Barış Teorileri, İletişim Teorisi (Communication Theory), Sosyal Ağ Teorisi (Social Network Theory) gibi teoriler ilköğretimde uygulanan 4. Sınıf İnsan Hakları, Demokrasi ve Vatandaşlık eğitimine dair çalışmalar yürütmek için uygun teorileri oluşturmaktadır (Bajaj ve Mabona, 2021).

İnsan Hakları Teorisine göre herkesin salt doğmuş olmaktan kaynaklı haklarının olduğunu belirtir. Teoriye göre; “yaşam hakkı, bireysel özgürlük ve insan onurunu koruma” temel haklar olarak değerlendirilir. Dolaysıyla da bu teori "İnsan Hakları ve Özgürlükler Sözleşmesi’nin de temel taşını oluşturur (Çelik, 2021). Bu teoride hakların ahlaki, politik veya hukuki yönlerinden birinden yana bir tutum alınabildiği belirtilmektedir. “Geleneksel (Ortodoks) Yaklaşım”, “Politik Yaklaşım” ve “Hukuki Yaklaşım” şeklinde bir ayrım da yapılabilmektedir. Eğitim ekseninde ele alınan müfredat konusu insan hakları bu teorinin hukuksal ve politik yaklaşım esaslı ele alınabileceğini işaret etmektedir. Bu görüş de içeriği ve uygulamasının insan hakları ilkeleri ve sosyal adalet tarafından desteklendiği alternatif bir küresel vatandaşlık vizyonu önermektedir. Dolayısıyla, insan hakları eğitimi, ulus devletlerin yargı yetkisi altındaki bireylere karşı sorumluluklarına dikkat çeken daha geniş bir çerçeve sağlarken, demokratik vatandaşlık eğitimi ise yatay bağlara (bireyler arasındaki sorumluluklar) odaklanır ve sivil toplum

arasında etik bir anlayışa ihtiyaç duyar. Demokratik Vatandaşlık Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi (EDC), küresel, kozmopolit ve aktif olarak da tanımlanır ve sosyal adalet, insan hakları, sorumluluk ve eyleme dayalı gelişir. İnsan hakları eğitimi ilan bireyler; aktif ve küresel bir vatandaş bilinci kazanır, daha geniş bir dünyanın varlığının farkında olan, çeşitlilik değerlerine saygı duyan, sosyal adaletsizliğe, dünyayı daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir yer haline getirmeye istekli olan; yerel, ulusal ve küresel düzeylerde katılım gösteren kişi statüsünde olması gerekir. Bununla birlikte çoklu ilişkiler ağında sorumluluklar konusu da gündeme gelir. Yani çeşitli statü, konum ve çevrelerin arasında insan hakları bilinci ekseninde denge kurmak esastır. İnsan hakları ve demokratik vatandaşlık mevzusu çerçevesinde bireylerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarına vurgu yapılırken; hükümetlerin vatandaşlarına karşı olan yükümlülüklerini veya sorumluluklarını da kabul edip yerine getirilmesi hayati önem taşır. Bu durumda hem insan hakları eğitimi hem de Demokratik Vatandaşlık Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi (EDC) gereklidir ve insan hakları kültürünü teşvik etmede ve toplumlar arasında bir insan hakları dili geliştirmede birbirlerini tamamlarlar. Ayrıca insan hayatı sürekli olarak tırmanan küresel sosyal eşitsizlikler ve adaletsizlikler içinde çırpınırken bir yandan da azalan vatandaşlık bilinci deneyimini, Demokratik Vatandaşlık Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi (EDC) ve insan hakları eğitimi savunulması gereken hayati ilkelerden birine dönüştürür. Okullarda konulan insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimleri tam olarak bunları gerçekleştirmek için de vardır. İnsan hakları teorisi okul müfredatlarında ve ötesinde insan hakları eğitiminin etkili ve anlamlı bir şekilde gerçekleştirilmesi için argüman üretmek üzere teorik bir temel sunmaktadır. İçerikle ilgili bir temelde ortaya çıkan araştırmalara ve büyük ölçekli girişimlere rağmen, insan hakları eğitiminin pratikte gerçekleştirilmesi çoğunlukla hala bir arzuyken bu arzunun hayata geçmesinde gerekli araçları da işaret ederler. Birleşmiş Milletler'in (BM) ilgili belgeleri, özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi teori ekseninde analiz edildiğinde, insan hakları eğitiminin başlı başına bir insan hakkı olduğunu sonucuna varılır. BM'ye katıldıktan sonra, üye devletler tüm vatandaşlara insan hakları eğitimi sağlama sözü vermişlerdir. Ancak, insan hakları eğitimi hakkını sağlamanın ne anlama geldiği sorusu hala yanıtsız kalan ve fiiliyata dökülemeyen bir meseledir. Yani 'hak' kavramı belirsiz kalmıştır. Bu noktada insan hakları eğitimi hakkı olarak düşünülebilecek

ilköğretim kademesindeki eğitim programının kuramsal zeminde Kanger'in "haklar teorisi" aracılığıyla da mantıksal olarak analiz edilmesi mümkündür. Haklar teorisine göre insan hakları eğitimi hakkı hem bir talep hakkı hem de hizmet haklarını içeren iki karmaşık hak türünden oluşmaktadır. Kanger, BM Şartı'nın yükümlülüklerini yerine getirmek için BM üye devletlerinin:

A. Zorunlu eğitimde zorunlu insan hakları eğitimi sağlamaları,

B. Tüm vatandaşların insan hakları eğitimine erişimini sağlamaları gerektiği sonucuna varmaktadır (Kanger, 2001).

Avrupa Birliğine üyelik aşamasında yer alan Türkiye'nin hem kuramsal zeminde hem de pratikte insan hakları eğitimini ve ilgili kavramsal arka planı oluşturan demokrasi ve vatandaşlık eğitimini verme zorunluluğu kendiliğinden doğmuş olur.

Türkiye'de İnsan Hakları eğitiminde teori ve uygulama hususuna bakılacak olursa; temel düzeyde insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimine yönelik ilköğretim kademesinde öğretilenler ağırlıklı olarak teorik ve kısmen de uygulama içerir. İlköğretim kademesindeki ağırlıklı olarak teorik veya bilgi eksenli eğitimin esas uygulama ayağını çocuğun gündelik yaşamda hayatta gerçekleştirilmesi olarak tasarlanmıştır. Tabi çocuğun gündelik yaşamda, okulda aldığı eğitimleri ve okuldaki etkinliklerden edindiği uygulamaların, pratiklerin ne kadarını hayata geçirdiği ölçülemez, gözlemlenemez ve müdahale edilemez. Türkiye'de verilen insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık eğitimi zaten sınırlı bir gruba ve sınırlı bir saat aralığında verilirken doğrudan doğruya sahada uyguladıklarını gözlemleme şansı veren bir sistem de/müfredat da yaratılmamıştır. Türkiye'deki konuya dair okullar bünyesindeki çalışmalar ve ilgili akademik çalışmalar ilgili kuramlarla analiz edildiğinde de işin bilgi aktarımından ibaret olduğu; saha gözlem aşamasının olmadığı tespit edilebilir. Bu noktada uygulama modeli adına neler yapıldığına bakıldığında; ilköğretim ve üniversite kademesinde Erasmus projeleri kapsamında gerçekleştirilen saha uygulamaları iyi örneklerden biri olarak düşünülebilir. Bu programın ilköğretim kademesi için "Demokratik Kültürlerarası Vatandaşlık Eğitimi" gibi bir konu ekseninde; ülkelerin okulları arasında fikir, politika ve uygulama farklılıkları göz önüne alınarak saha çalışmaları yürütülebilmektedir. Ortak bir demokratik ve kültürlerarası çerçeve içindeki bu

farklılıklar, öğretmenleri, araştırmacıları ve öğrencileri iş birliği yapmaya ve profesyonel bir öğrenme topluluğu olarak hareket etmeye teşvik etmektedir. İnsan hakları eğitiminin uygulanmasına dair ve ilköğretim kademesinde insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi kapsamında vatandaşlığı öğretme noktasında uygulama çalışmalarına dair BM yardımcı olabilecek aktivitelere bakıldığında örneğin Türkiye'de sorun teşkil eden ayaklardan biri ebeveynlerin çalışmalarda yer almamasıdır. Ebeveynlerin çocukların vatandaşlık konusuna dair veya iyi birer vatandaş olabilmelerine dair çalışmalara müdahil olması için sivil yaşamlarında yapabilecekleri aktivitelere örnek adına şunlar sıralanabilir (Teaching Children Democratic Citizenship, 2020)

a. Oy kullanırken çocuklarla birlikte sandığa gidilmesi,

b. Çocukların aile kararlarına dâhil edilmesi,

c. Çocuklarla birlikte gazete okumak ve özellikle çocukları etkileyen yerel konularla ilgili yazıları, makaleleri tartışmak,

d. Çocukla birlikte bir okul yönetim kurulu toplantısına katılmak,

e. Çocukla birlikte toplum hizmetine katılmak,

f. Demokratik vatandaşların iyi örnekleri olan kişilerin biyografilerinin birlikte okunması

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu (UNHRC) ve Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan çok sayıda uluslararası karar ve öneri, uluslararası toplumun İnsan Hakları Eğitimi'ni ulusal düzeyde nasıl uygulayacağına dair talimatlar sağlar. Encyclopaedia of Peace Education bu mevzuya dair yapılan çalışmalardan birinin giriş metnini şöyle aktarır:

2005 yılında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı'nın sona ermesiyle birlikte BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ofisi, hükümetlerden daha iyi iş birliği sağlamayı ve BM organlarından çapraz destek sağlamayı vaat eden, devam eden ve daha odaklı bir Eylem Planı Dünya İnsan Hakları Eğitimi Programı başlattı.

1 Ocak 2005'te kurulan Dünya İnsan Hakları Eğitimi Programı, insan hakları eğitiminin uluslararası toplumda bir öncelik olarak kalmasını sağlamayı ve

on yılın ötesinde İHE'yi teşvik etmek ve uygulamak için bir çerçeve sağlamayı amaçlamaktadır. Dünya Programı 1 Ocak 2005'te başlamış ve ardışık aşamalar halinde yapılandırılmıştır. Ayrıca, BM Eğitim Hakkı Özel Raportörü ile UNESCO Asya ve Pasifik Bölgesel Eğitim Bürosu arasındaki iş birliği projesi, hükümetler için 'Haklara Dayalı Eğitim Kılavuzu: Küresel İnsan Hakları Gereksinimleri Basitleştirildi' adlı erişilebilir bir araç seti de hazırlamıştır. Kılavuzun yazarı Katarina Tomasevski, insan haklarıyla ilgili çeşitli uluslararası antlaşmalar kapsamındaki hükümet yasal yükümlülüklerinin "eğitimi erişilebilir, kabul edilebilir ve uyarlanabilir kılmak" şeklindeki şemaya göre özetlenebileceğini belirtmiştir. Haklara dayalı eğitimin nasıl uygulamaya konulabileceği aşağıdaki şekilde daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır (Encyclopaedia of Peace Education, 2008):

1. Kullanılabilirlik: İlköğretimin ücretsiz ve zorunlu olması (...). Bu iddianın temelini oluşturan ilke, düşük eğitim seviyeleri ile hem bireysel hem de toplumsal yoksulluk arasında yakın bir ilişki olduğudur."

2. "Erişilebilirlik: Eğitime erişim açısından, "Dakar Eylem Çerçevesi" her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını vurgular ve dışlanmış, savunmasız, marjinalleştirilmiş ve/veya dezavantajlı çocuklara öncelik verir."

3. "Kabul edilebilirlik: Kalite göstergeleri geliştirme ve standartları uygulama yükümlülüğü hükümetlere düşer ve bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ile STK'lardan yardım alınabilir. Kabul edilebilir eğitim standartları, okullarda eşit erişim ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması için elzemdir."

4. "Uyarlanabilirlik: Eğitime insan hakları perspektifi aşılamanın bir diğer sonucu da okul sistemlerinin zorunlu olarak bireysel öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerektiğidir.

Uluslararası insan hakları antlaşmaları, devletlerin bu amaçlara ulaşmak için stratejiler geliştirme yollarını çok dikkatli bir şekilde ortaya koymaktadır. Eğitim ilk aşamalarında insan kaynaklı eğitimin önemini vurgulayan, değerlerini tanımlayan ve uygulanması için aşamaların listesini sağlayan bir Eylem Planı (2006) (57 sayfalık kitapçık) oluşturulmuştur. Üye devletlerin İnsan Kaynaklı Eğitimin uygulanması için kullanabileceği tek araç olmasa da Eylem Planı ulaşılabilir ve kullanımı kolay bir kaynak olarak tanımlanabilir. İnsan Kaynaklı Eğitimin bütünsel, hak temelli bir yaklaşımı teşvik ettiğini öngörür; ayrıca başarı

için beş temel bileşeni belirler (BEMIS, Empowering Scotland’s Ethnic and Cultural Minority Communities, 2025):

1. Eğitim Politikaları; hükümetin eğitime hak temelli bir yaklaşımı açıkça teşvik etmesi gereken taahhüt beyanları olarak anlaşılır.

2. Politika Uygulaması; etkili politikaların tutarlı bir uygulama stratejisine ihtiyacı vardır. Böyle bir strateji, hem ulusal düzeyde (örneğin, eğitim bakanlığı, öğretmen yetiştirme kurumları, araştırma kuruluşları, sivil toplum kuruluşları) hem de yerel düzeyde çok sayıda paydaşı hesaba katmalıdır.

3. Öğrenme Ortamı; insan hakları eğitimi, insan haklarının günlük yaşamda uygulandığı ve yaşandığı bir ortama doğru ilerlemeyi hedefler.

4. Öğretim ve Öğrenme; insan hakları eğitimini tanıtmak veya iyileştirmek, insan hakları değerlerini yansıtan bütünsel bir öğretim ve öğrenme yaklaşımı gerektirir.

5. Okul Personelinin Eğitimi ve Mesleki Gelişimi. Bu, eğitimcilerin insan haklarına ilişkin bilgisini, bağlılığını ve motivasyonunu teşvik etmelidir.

Avrupa Birliği, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi gibi konulara yönelik uygulama eğitimlerinde özellikle sivil kuruluşların önemine dikkat çeker. Bu türden eğitimlerde STK'ların rolüne dair; UNESCO ve UNHRC'nin uygulamaya yönelik talimatları, HRE'nin uygulanması sürecinde 'Kimler dâhil olmalı?' konusunda oldukça açıktır. UNESCO ve UNHRC tarafından eğitim politikası birimlerinin yanı sıra belirlenen başlıca aktörler şunlardır (BEMIS, Empowering Scotland’s Ethnic and Cultural Minority Communities, 2025):

a. Öğretmen yetiştirme kurumları,

b. Ulusal insan hakları kurumları,

c. Öğretmen dernekleri,

d. Sivil toplum kuruluşları,

e. Ebeveyn ve öğrenci dernekleri.

Yukarıdaki aktörlerin katılımı ile derslerin uygulama ayağının denetlenmesi ve meşrulaştırılması mümkün kılınabilir. Ayrıca HRE'nin, vatandaşlık ve

demokrasiyle ilgili çalışmaların uygulanması ve benimsenmesinde toplumun ve geniş sivil toplumun daha katılımcı bir rol oynamasını teşvik eder. Sadece yukarıdan aşağıya doğru değil aşağıdan yukarıya doğura bir yaklaşımı da teşvik ederken, diğer kuruluşların eğitim bakanlıkları tarafından başlatılan politika gelişimini izlemesine de olanak tanır. Eylem Planı direktiflerine dayanarak Uluslararası Af Örgütü, HRE'nin ve ilgili konuların çalışılmasını ulusüstü düzeyde gelişimini teşvik etmek ve en acil uygulamasında rehberlik ve destek sağlamak için bir dizi girişim başlatmıştır. Faaliyetler arasında şunlar sıralanabilir (BEMIS, Empowering Scotland's Ethnic and Cultural Minority Communities, 2025):

a. Uluslararası Af Örgütü Norveç liderliğindeki 10 yıllık uluslararası bir insan hakları eğitim girişimi olan Haklar Eğitimi Eylem Programı (REAP),

b. 70'ten fazla ülkede insan hakları eğitimi gerçekleştiren 120'den fazla üyeden oluşan küresel bir insan hakları eğitim ağı olan İnsan Hakları Eğitim Ağı,

c. "İnsan Hakları Dostu Proje" adlı okullar projesi ile okul topluluklarının insan hakları değerlerini ve ilkelerini okul yaşamının temel alanlarına entegre etmelerini destekleyerek; okullarda bir insan hakları kültürünü teşvik etmeyi ve insan hakları dostu okullar yaklaşımının küresel etkisini göstermeyi amaçlamaktadır.(Uluslararası Af Örgütü, 2002)

Demokratik Eğitim Olarak İnsan Hakları Eğitimi

Geleceğin toplumları eleştirel, katılımcı, demokratik ve kültürlerarası iletişimleri kurabilen vatandaşlara ihtiyaç duyar. Eğitimin bu tür vatandaşları yetiştirmede önemli bir rolü vardır. Bu rol eğitimin; mekânsal, zamansal ve süreçsel boyutlarında gerçekleştirilir. İnsan hakları konusu, demokrasi ve vatandaşlık gibi konular söz konusu her üç boyutu gerektiren konulardır. Bu noktada demokrasi kavramına bakılırsa "halkın gücü" olarak düşünülürken aynı zamanda halkın iradesine bağlı yönetim biçimi olarak da tanımlanır. Oysaki insan hakları ile çakıştığı noktada ahlaki güç ve popüler çekiciliğinin temeli olan "bireysel özerklik" yani hiç kimsenin başkaları tarafından dayatılan kurallara tabi olmaması gerektiği fikri ve "eşitlik" mefhumunda herkesin aynı fırsata sahip olması gerektiği fikirleri üzerinde şekillenir. Fakat sorunsuz bir kavram da değildir

demokrasi. Mesela ilgili sorunlar, ilkelerin nasıl uygulamaya konulabileceğini düşündüğümüzde ortaya çıkar, çünkü çatışan görüşler nasıl ele alınmasına dair karar vermek için bir mekanizmaya ihtiyaç vardır. Basit bir mekanizma sunduğu için demokrasi "çoğunluğun yönetimi" olma eğilimindedir; ancak çoğunluğun yönetimi bazı insanların çıkarlarının asla temsil edilmediği anlamına gelebilir. Herkesin çıkarlarını temsil etmenin daha gerçek bir yolu, ortak ilgi noktaları bulmanın amaç olduğu fikir birliğine dayalı karar alma yöntemini kullanmaktır. Bugün dünyada demokratik uluslar kadar çok farklı demokrasi biçimi vardır. Hiçbir iki sistem tam olarak aynı değildir ve hiçbir sistem "model" olarak alınamaz. Başkanlık ve parlamenter demokrasiler, federal veya üniter demokrasiler, orantılı oylama sistemi kullanan demokrasiler ve çoğunlukçu sistem kullanan demokrasiler, aynı zamanda monarşi olan demokrasiler vb. vardır. Modern demokrasi sistemlerini birleştiren ve onları eski modelden ayıran bir şey, halk temsilcilerinin kullanılmasıdır. Modern demokrasiler, doğrudan yasa yapımında yer almak yerine, halk tarafından kendi adlarına yönetim için gönderilen temsilcileri seçmek için seçimleri kullanır. Böyle bir sisteme temsili demokrasi denir. "Demokratik" olma iddiasında bulunabilir, çünkü en azından bir dereceye kadar yukarıdaki iki ilkeye dayanmaktadır: herkesin eşitliği (bir kişi- bir oy) ve her bireyin belirli bir ölçüde kişisel özerkliğe sahip olma hakkı şeklinde düşünülebilir. Demokrasi ve insan hakları ilişkisine gelince bu iki kavram arasındaki bağ derindir ve her iki yönde de geçerlidir: her biri bir şekilde diğerine bağımlıdır ve diğeri olmadan eksiktir. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21. maddesi, 1. kısmında şu şekilde bir ibare vardır: “Herkesin, doğrudan veya özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkı vardır”. Öncelikle, eşitlik ve özerklik değerleri de insan hakları değerleridir ve yönetime katılma hakkı kendi başına bir insan hakkıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) 21. maddesi bize "Halkın iradesi, yönetim otoritesinin temeli olacaktır" der: bu nedenle demokrasi aslında insan haklarıyla tutarlı olan tek yönetim biçimidir. Ancak, bir "demokrasi" de insan haklarına tam bir saygı olmadan eksiktir. Gerçek anlamda yönetime katılmak, insanların diğer temel haklarına saygı duyulmadan neredeyse imkânsızdır. Örnek olarak şunlar düşünülebilir:

a.Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (İHEB, Madde 18). Bu, bir demokraside olmazsa olmaz olan ilk haklardan biridir: İnsanların özgürce düşünebilmeleri, kendileri için önemli olan inançları benimseyebilmeleri ve bunun için cezalandırılmamaları gerekir. Tarih boyunca hükümetler, insanların başka hükümet biçimlerini düşünmeleri durumunda bunun mevcut sistemi tehlikeye atacağından korktukları için bu hakkı sınırlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden insanları sadece "yanlış" düşünceler düşündükleri için hapse atmışlardır. (Bu tür insanlar vicdan mahkûmu olarak bilinir.) Ancak, görüş çoğulculuğu olmayan bir toplum sadece hoşgörüsüz olmakla kalmaz; aynı zamanda yeni ve muhtemelen iyileştirilmiş yönlerde gelişme olanaklarını da sınırlar.

b.İfade Özgürlüğü (İHEB, Madde 19). Sadece istediğinizi düşünebilmek değil, aynı zamanda bu görüşü, ne olursa olsun, yüksek sesle ifade edebilmek de önemlidir. İnsanlar görüşlerini başkalarıyla tartışmaktan veya medyada sunmaktan alıkonulursa, hükümete nasıl "katılabilirler"? Onların görüşü esasen değerlendirilen olası alternatiflerden hariç tutulmuştur.

c.Barışçıl toplanma ve dernek kurma özgürlüğü (UDHR Madde 20). Bu hak, bunu yapmak isteyen başkalarıyla fikir tartışmanıza, çıkar grupları veya lobi grupları oluşturmanıza veya katılmadığınız kararlara karşı protesto amacıyla bir araya gelmenize olanak tanır. Belki böyle bir etkinlik bazen hükümetler için elverişsiz olabilir; ancak farklı görüşlerin duyurulması ve dikkate alınması için gereklidir ve demokrasinin anlamı da budur (COMPASS, 2025).

Tüm bunlar, demokrasi fikriyle özünde bağlantılı olan sadece üç insan hakkıdır, ancak diğer insan haklarının herhangi bir ihlali, farklı insanların hükümete katılma derecesini de etkileyecektir. Yoksulluk, sağlıksızlık veya evsizlik, birinin sesinin duyulmasını zorlaştırabilir ve seçiminin etkisini diğerlerine kıyasla azaltabilir. Bu tür hak ihlalleri, ilgili kişinin hükümet görevine seçilmesini neredeyse kesinlikle imkânsız hale getirir (COMPASS, 2025).

Bu noktadan vatandaşlık konusuna bakılacak olursa yine insan hakları, demokrasi ile yakından ilgili kavramlardan birinin vatandaşlık olduğu söylenebilir. Birbirleriyle ilişkili bu kavramlar 4.sınıf öğrencileri için bir ders olarak belirlenirken bu hususun göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. Zira insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi kavramlarının gündelik yaşamda uygulanması için birbirlerine

ihtiyaç duyarlar. Ders kapsamında çocuklar edindikleri bilgilerle insan hakları çerçevesinde demokratik vatandaş olma bilinci edinmeleri, istenen kazanımlardan biridir. Hiç kimse dünyaya haklarla doğmaz. Toplumlar, vatandaşlara hangi hakları ve hükümete hangi yetkileri vereceğine karar verir. Haklar ellerinden alınabilir ve hükümet yetkileri, vatandaşlar dikkatli olmadığı sürece makul sınırların ötesine geçebilir. Demokrasinin özü "hakların ve özgürlüklerin bedavaya gelmediğini, vatandaşların sorumluluklarını üstlenmediği sürece onları koruyamayacağını varsayar (Fritzsche, 2007). Vatandaşlık, bir ülkedeki yasal statüden ibarettir, ancak demokratik vatandaşlık çok daha fazlasını içerir. Sizi etkileyen konular hakkında bilgi sahibi olmayı ve toplumun bu konuları nasıl çözeceğini belirlemede başkalarıyla birlikte yer almayı gerektirir. Tarih boyunca birçok ülke, vatandaşlarından çok az girdi alarak yasalar ve yasal kararlar veren seçkin erkekler ve kadınlar tarafından yönetilmiştir. Ancak demokratik ulusların kurucuları, "sıradan insanın" siyasette söz sahibi olabileceği bir hükümet yaratmaya inanıyorlardı. Böyle bir yaklaşımın işe yaraması için, vatandaşların topluluklarında ve ülkelerinde farkında, bilgili ve aktif olmaları gerekir. Gerçek demokratik vatandaşlık, temsilcilere oy vermekten daha fazlasını gerektirir. Kişinin kendi aklını, sesini ve eylemlerini kullanmasını/kullanabilmesini gerektirir. “Demokratik vatandaşlık” ise, vatandaşların görevlerine ve toplumda aktif olmaları beklentisine yeniden vurgu yapılmasını ifade eder (Crick, 2002: 104-106). Bunu yapmak için, demokrasinin kurumlarıyla (seçim sistemi, ifade özgürlüğü, bilgi ve dernek kurma ve diğer vatandaşların hakları) tanışmalı ve bunlara saygı çerçevesinde yararlanabilmelidir. Bu noktada eğitimlerin önemi ortaya çıkar. Özellikle liberal devletler, vatandaşların kamu yararı için özgürce hareket edebilmeleri için, onlara vatandaşlık konusunda eğitim verilmesi gerektiğine kanaat getirdiğinden bu konuya dair eğitim kademelerine dersler koymaktadır.

Vatandaşlık eğitimi, öğrencilerin demokratik toplumda aktif ve bilgili vatandaşlar olarak tam bir rol oynamaları için ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve anlayışı geliştirir. Avrupa modelinde öğrencilere demokrasi, siyaset, parlamento ve oylama hakkında eğitim verilir. Ayrıca insan hakları, adalet, hukuk, kimlikler ve çeşitlilik hakkında da bilgi verilir (Citizenship Education in National Curricula Brıefing, European Parliament, 2023). 2000’lerden sonra medya ve bilgi

okuryazarlığı, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik, finansal ve ekonomik eğitim ve söz konusu ülkenin dünyadaki rolü gibi konular da artık vatandaşlık derslerine dâhil edilmeye başlanmıştır. Yerel ve küresel bağlamlarda gerçek ve çağdaş sorunlar ve vaka çalışmaları da vatandaşlık öğretimi çerçevesinde ele alınır. Aktif vatandaşlık becerileriyle birlikte siyasi okuryazarlık da eğitim çerçevesinde geliştirilebilir. Öğrencilerin vatandaşlık konusunda tecrübe kazanmaları adına kampanya, demokratik eylem gibi farklı sorumluluklar içeren çalışmalara katılabilirler. Ders bünyesinde "tarafsızlık ilkesi ekseninde siyasi konuların öğretimi" ele alınan konulardan biridir. İngiltere'deki ortaokullar için Vatandaşlık öğretirken okulların politik tarafsızlığını korumasına yardımcı olmak amacıyla bir rehber hazırlamıştır. Vatandaşlık eğitimi AB düzeyinde bir eğitim politikası önceliği haline gelmiştir. Amaç, gençlerin bir sosyal grubun üyesi olarak öz farkındalık geliştirmelerini ve ardından muhtemelen bir rol oynamalarını ve yerel, ulusal veya AB düzeyinde aktif vatandaşlar olmalarını sağlamaktır. Benzer şekilde, AB Üye Devletleri ulusal eğitim politikalarında demokrasi ve hoşgörü gibi değerlerin öğretilmesine daha fazla odaklanmaktadır, ancak bu henüz sistematik bir şekilde uygulamaya geçirilmemiştir. Bu bilgiler ekseninde vatandaşlık eğitimi bireylerin ve toplumlarının uyumlu bir şekilde bir arada yaşamasını ve karşılıklı olarak faydalı gelişimini teşvik etme amacıyla okullarda teşvik edilen konu alanı olarak görülebilir (Palaiologou ve Zembylas, 2018). Demokratik toplumlarda, vatandaşlık eğitimi; öğrencilerin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde kendilerini ve toplumları için sorumluluk almaya istekli ve yetenekli, aktif, bilgili ve sorumlu vatandaşlar olmalarını destekler. Aktif vatandaşlık, AB tarafından sosyo-ekonomik, yasal ve politik yapıların anlaşılmasına dayalı olarak sivil ve sosyal yaşamda sorumluluk ve katılım bağlamında tanımlanmaktadır ("Citizenship Education in National Curricula" Brıefing, 2023: European Parliament).

Çocuklara demokratik vatandaşlık öğretmenin önemine gelince; demokrasilerin, insanların özgür olması, seçimlere ve fırsatlara sahip olması ve birbirlerinin hayatlarını daha iyi hale getirmek için birlikte çalışması gerektiği inancına dayandığından çocuklara bu değerlerin kazandırılması önem arz eder. Demokratik toplumların sürdürülebilirliği için de çocuklara iyi vatandaşlar olmaları öğretilmelidir. Bu, onlara ülkenin yasalarına uymayı öğretmenin ötesine geçerek onlara özgürlüklerinin nasıl ve nerede başladığını ve nasıl korunduğunu, nerede

bittiğini de öğretmiş olur. Onlara toplumsal yaşamda birey olarak fark yaratabileceklerini ve demokratik vatandaşlar olmazlarsa özgür yaşam tarzlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklarını öğretmesi açısından vatandaşlık dersinin aktarımı önem arz eder (Özkara, 2018).

Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitiminin Yenilenmesi

Bugün Avrupa'da demokrasi ve insan haklarına yönelik ciddi zorluklar, özellikle toplumlarda dışlanma, ayrımcılık ve kutuplaşma; popülist ve milliyetçi söylemin artan kullanımı, geleneksel demokratik süreçlere duyulan hayal kırıklığı doğurmuştur. Beraberinde terörizmin ve şiddet içeren aşırılığın yükselişi; ve toplumlara göçmenlerin ve mültecilerin başarılı bir şekilde entegre edilmesinin önündeki engellerin aşılmasında kaydedilen yavaş ilerleme gibi sorunlar Türkiye'de Bakanlar Komitesi'nin 125. Oturumunda (2015) kabul edilen "şiddet içeren aşırılıkçılık ve terörizme yol açan radikalleşmeyle mücadele" konulu Beyanname ve 2015-2017 Eylem Planı'nı not alarak; Bakanlar Komitesi tarafından 2016 yılında kabul edilen "Kapsayıcı Toplumlar İnşa Etme Eylem Planı'nı (2016-2019) not alarak; Avrupa Konseyi EDC/HRE Şartı'na ilişkin Bakanlar Komitesi Tavsiye Kararına (2010) atıfta bulunarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin geleceğine ilişkin Beyanname ve Eylem Planı'nın takibini desteklemek için kabul edilmiştir. Yine Avrupa Konseyi Eğitim Bakanları Daimi Konferansı'nın 2016 yılında Brüksel'de düzenlenen 25. oturumunda kabul edilen ve Bakanlar Komitesi'ni Eğitim Politikası ve Uygulaması Yönlendirme Komitesi'ne Tüzüğün etkisini artırma yollarını düşünmesi ve üye devletlere Demokratik Kültür için Yeterlilikler Referans Çerçevesini uygulamada yardımcı olması talimatını vermeye çağıran Nihai Bildirgesi'ne atıfta bulunarak; EDC/HRE'nin BM Gündemi 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4'ün, özellikle hedef 4.7'nin başarılmasına yapacağı önemli katkıyı kabul ederek; EDC/HRE'nin yalnızca eğitim ve gençlik aktörleri değil, kamu otoriteleri de dâhil olmak üzere çok çeşitli aktörlerin sorumluluğu olduğunu kabul ederek; EDC/HRE'nin popülist ve milliyetçi gündemleri teşvik etmek için potansiyel olarak kötüye kullanılması ve bununla ilişkili olarak EDC/HRE'nin temelindeki değerlerin zayıflatılması konusunda endişe duyarak; Avrupa'da "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitiminin Durumu Raporu" 2017'nin bulgularını dikkate alarak ve Tüzük'ün tüm maddelerini

kapsayan ve yaşam boyu öğrenme perspektifinde birlikte hareket eden tüm kilit aktörleri, kamu otoritelerini ve sivil toplumu bir araya getiren bütünleşik ve kapsamlı bir sektörler arası yaklaşımın önemine vurgu yapmıştır. 400'den fazla hükümet, eğitim kurumu ve sivil toplum örgütü temsilcisi, 20-22 Haziran 2017 tarihlerinde Strazburg'da düzenlenen bir konferansta Avrupa'da vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin geleceğini, bu alandaki mevcut zorlukları ve fırsatları tartıştılar; iyi uygulama örneklerini ve öğrenilen dersleri paylaştılar. Özellikle demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimi konusunda Avrupa Konseyi Şartı çerçevesinde ilerlemenin değerlendirilmesi için belirli kriterler ve mekanizmalar dâhil olmak üzere gelecekteki eylemler için önerilerde bulundular. Avrupa'da Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Durumu Raporu'nun sonuçları, etkinlik sırasında tartışmanın temelini oluşturur (Council of Europe Youth Department, 2017). 2017 tarihindeki Strazburg'da düzenlenen ve kamu otoriteleri, eğitim profesyonelleri ve eğitim ve gençlik alanlarında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katıldığı Avrupa'da Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitiminin Geleceği Konferansı (2017): demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne olan ortak bağlılığı teyit ederek; demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin (bundan böyle “EDC/HRE”) eğitim hakkının ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eder (Council of Europe Youth Department, 2017). Bu çerçevede de kamu otoriteleri, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum kuruluşları kendi aralarındaki iş birliğini, koordinasyonu ve paylaşılan mülkiyeti güçlendirmeye yönelmekle kalmaz özellikle gençlik ve öğrenci örgütlerini içeren kamuoyu tartışmaları ve istişareleri yoluyla EDC/HRE ile ilgili politikaların ve uygulamaların geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesine destek sunar. Dolaysıyla da BM bünyesinde son zamanlarda artan bu türden çalışmalar ve girişimler insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi gibi konuların ve öneminin gündeme taşınmasına; üzerinde düşünülmesine ve çağa uygun ilgili aksiyonların alınmasına yönelik ciddi katkılar sunmaktadır. Türkiye gibi çok kültürlü toplumlarda çoğulculuğun başat kılındığı eğitim politikalarında insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin özellikle dijital çağ ile uyumlu gelişiminin de gündeme taşınması ve üzerinde yeni çağın gereklerine göre çalışılması gerekir.

İnsan Hakları Eğitiminin Sınırları ve Haklara Dayalı Okul Eğitimi

İnsan haklarına ilişkin sağlıklı ve etkili bir bilinçlendirmenin yolu nitelikli bir eğitimden geçmektedir (Kepenekçi, 1999). Özellikle çocukluk çağında başlayan bu eğitim, yetişkinlik döneminde demokratik bir toplum düzeninin sağlanması açısından önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin haklarını öğrenerek kendi hayatlarına uygulayabilen, başkalarının da haklara sahip olduğunu bilerek onlara saygı duymayı öğrenebilen çocuklar (Turupcu ve Gültekin Akduman, 2015) demokratik ve haklara saygılı toplumların inşasında rol alırlar. Bu noktada çocuk hakları eğitimi, insan haklarının toplumsal düzeyde gerçekleştirilmesinin bir alt boyutunu oluşturduğundan çocukların en yakın çevreleri olan aileleri içinde bulundukları topluma kadar bir arada yaşamalarını (Washington, 2010) ve tüm bireylerdeki haklara saygı duymaları yönünde tutum ve davranış geliştirmelerini sağlayabilmektedir (Covell & Howe, 1999). Buna yönelik yapılan bilimsel saha çalışmalarında görülmüştür ki haklar konusunda bilinçli olan çocukların, olmayanlara göre daha fazla sorumluluk aldıkları, empati kurdukları ve kendilerini savunabildikleri görülmüştür (Covell & Howe, 1999; Neslitürk ve Ersoy, 2011). Bu türden çalışmaları dikkate alan AB tarafından, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde imzası bulunan taraf devletlere Birleşmiş Milletler tarafından çocuk hakları eğitimi konusunda birtakım öneriler getirilmiştir.

Şekil 4. "İnsan Hakları Nedir"/ "What is EDC/HRE". (Council of Europe, 2018).

Öğretim programları içerisine çocuk haklarının dâhil edilmesi de bu önerilerden biridir. Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere ve İsviçre gibi birçok ülkede çocuk hakları, öğretim programları içerisine dâhil edilmiştir (Ersoy, 2011). Türkiye'de İlkokul 4. sınıf öğrencileri için konulan insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi de BM müktesebatı doğrultusunda üyelik süreci devam eden Türkiye'nin istenen çalışmalara eklemlendiğini gösterir. Türkiye'de de söz konusu ders, çocukların haklara yönelik algılarını oyun ve etkinlikler yoluyla geliştirmek, ilgili sorunlu yapıyı iyileştirmek ve geliştirmek için milli eğitim programına yerleştirilmiştir. Türkiye'nin dezavantajlı bölgesinde bulunan Van ilinde genel olarak okullarda sınıf içi çalışmalarda yapılan gözlemler sonucu bu tezin görüşme ayağından önce öğrencilerin çocuk haklarına yönelik bilgi ve bilinç düzeylerinde eksiklikler olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 4. sınıf öğrencilerinin zihin haritalarında sırasıyla en çok eğitim hakkı, oyun/eğlenme hakkı ve yaşama hakkına yönelik cevapları olduğu görülmüştür. En az sayıda ise vatandaşlık hakkı, sağlık hakkı ve korunma hakkı konularının yer aldığı tespit edilmiştir (Gültekin vd., 2016). Uzmanların yaptıkları araştırmaya dâhil olan tüm ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin "oyun ve eğlenme hakkı, yaşam hakkı ve eğitim hakkına" dikkat çektikleri ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Ersoy'un ilköğretim öğrencileri ile yaptığı araştırmaya göre, öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin algılarının en fazla eğitim hakkı ile oyun ve eğlenme hakkına yönelik olduğu; korunma hakları ile katılım haklarına ilişkin bilgi düzeylerinin yeterli seviyede olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Ersoy, 2011). (Uysal Bayrak vd.,2019) okul öncesi dönemde çocukların, çocuk hakları algılarını inceledikleri çalışmada, çocukların en çok oyun hakkına yönelik çizimler yaptıkları görülmektedir. Okul öncesi dönem çocuklarında ise çocuk haklarına ilişkin resimlerinde katılım hakkına hiç yer vermedikleri ortaya konulmuştur (Bayram vd., 2017). Bu çalışmalar göstermiştir ki uygulama sonrasında öğrencilerin sırasıyla en çok yaşama hakkı, korunma hakkı ve vatandaşlık hakkına ilişkin görüş bildirdiği görülmektedir. Uygulama öncesinde neredeyse hiç değinilmeyen korunma hakkı ile vatandaşlık hakkına uygulama sonrasında birçok çocuğun değindiği gözlemlenmiştir (Balcı ve Şeren, 2021: 147). Çalışmada görülmüştür ki Türkiye'de yapılan örnek çalışmada çocukların haklarına dair sınırlı bir bilgi çerçevesinde konuya dair farkındalıklarının olduğu yönündedir. Ayrıca uygulama adına da yine çocukların

gündelik yaşamda oyun deneyimi olmaları hasebiyle haklara dair bu konuyu daha çok içselleştirmiş ve etkin bir şekilde öğrenmişlerdir. Diğer konular, örneğin koruma ve vatandaşlık hakkı gibi konular gündelik yaşamda Türkiye çocuklarının doğrudan doğruya deneyimlerinin sınırlı olduğu/olmadığı görülmektedir. Bu da Türkiye'de okullarda insan hakları eğitiminin sınırlarının nerede başlayıp nerede tıkandığını ve haklara dayalı okul eğitiminde özellikle hakların ve ilgili alanların (vatandaşlık, demokrasi gibi) hangi kısımlarının çalışması, geliştirilmesi ve gündelik yaşamda pratiğe dönüştürülmesi gerektiğini göstermektedir.

Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitiminin Gerekliliği

1989 tarihli çocuk haklarının tanımı kapsamında; "çocuğun özgürlük ve saygınlığı gözetilerek onun bedensel, zihinsel, sosyal, duygusal ve ahlaki açıdan sağlıklı biçimde gelişebilmesi" için hukuk kuralları ile korunan yararlarına vurgu yapılmaktadır (Akyüz, 2000). Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesine Türkiye Cumhuriyeti diğer 191 ülke gibi imza atarak taraf olduğu için (Özdemir Uluç, 2008) her yaş grubuna da konu hakkında eğitimler vererek sözleşme maddelerinin tanıtılması ve öğretilmesi yükümlülüğü taşır. Bu noktada eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır. Kepenekçi de insan haklarına ilişkin sağlıklı ve etkili bir bilinçlendirmenin yolu nitelikli bir eğitimden geçmekte olduğunu belirtmiştir. Özellikle çocukluk çağında başlayan bu eğitim, yetişkinlik döneminde demokratik bir toplum düzeninin varlığı açısından önemli katkılarda bulunacaktır (Kepenekçi, 1999). Tam da bu çerçevede insan hakları, demokrasi ve vatandaşlık dersi 30 Mart 2012'de kademeli geçişle ilgili yasal düzenlemenin ardından yeni bir kararla ilkokul dördüncü sınıflarda haftada iki ders saati olacak şekilde verilmeye başlanmıştır (Sağlam ve Hayal, 2015). Yaşadıkları toplum içinde vatandaşların kendilerini nasıl yönetebilecekleri vatandaşlık eğitimi (Ersoy vd., 2017) ile gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yaşanan toplumsal ve bireysel sorunların çözümü için insan haklarına saygılı, demokratik yurttaşlar yetiştirmek büyük önem arz etmektedir (Ulusoy ve Erkuş, 2016). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi hem bu sorunların çözümü hem de ortaya çıkabilecek yeni sorunların önlenmesi için son derece gerekli bir derstir. Zira insan hakları eğitimi marjinalleşmeyi önleme, kişileri insanlıktan çıkaran ve dışlayıcı ideolojilere karşı mücadele etme gibi hedefleri doğasında barındırır (Cargas, 2019). Vatandaşlık

eğitiminde bireylerden eylemlerinin ulusal ve küresel bağlamda sonuçları hakkında bilgi edinmeleri beklenir (Demaine, 2002). Demokratik vatandaşlık ise karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümler bulmak için sorunları birlikte ele alma ve akıl yürütme (Karagrigoriou, 2018) gibi davranışları, becerileri gerektirir. Bu nedenlerden ötürü insan hakları vatandaşlık ve demokrasi dersi kapsamında kazandırılması hedeflenen öz denetim değeri, bireylerin aile ve akranları arasında, okulda, toplum içerisinde uygun ve uyumlu davranışlar sergileyebilmesi, doğru tercihler yapabilmesi bakımdan "Eğitimde Uyumun Geliştirilmesi ve Farklılıklarla Başa Çıkılması: Gruplararası İlişkilere İlişkin Perspektiflerin Öğretim" programlarında değerler katarak hayatımızın olağan akışı içerisinde karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan gücün kaynağı olarak tanımlamıştır. Okul, çocuğun belirlenen program dâhilinde belli bir eğitim almasını sağlaması bakımından önemlidir (Kan, 2010). Eğitim, bireylerin gelişimini esas alarak değerler temelinde şekillendirilir. Çünkü toplumun varlığının ve birliğinin devamı değerler ile mümkündür (Aktepe vd., 2020). Değerler, toplumu yapı taşı olan bireylere, nelerin önemli olduğunu, hangi durumlarda nasıl bir davranışın tercih edilmesi gerektiğini kavratmaya çalışan mana yüklü kavramlardır (Topal, 2019). Değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve kısaca nasıl yaşanılması gerektiğini belirtir (Akbaş, 2008). Öğretim programlarında değerler, hayatımızın olağan akışı içerisinde karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan gücün kaynağı olarak tanımlamıştır. Öğretim programlarında öğrencilere kazandırılması gereken kök değerler adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik değerleridir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018: 4). Öz denetim, ilkokulda tüm derslerin içeriğinde yer alan öğrencilere ve kazandırılması hedeflenen değerler arasında yer almaktadır. Bu noktada öğretim programlarında öğrencilere kazandırılması gereken kök değerlere bakıldığında; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik değerleri (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018: 4) esasında haklar, vatandaşlık ve demokrasi gibi mefhumların da özünde var olan değerlerdir. Bu değerlerin edinilmesinde ve uygulanmasında öz denetiminin gelişkin olması önemlidir. Özdenetim konusu ilkokulda tüm derslerin içeriğinde yer alan

öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerler arasında yer almaktadır. Dolaysıyla öz denetim değeri, ilkokul öğretim programlarında yer alan bir kök değerdir. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi, ilkokul dördüncü sınıflarda 2015- 2016 eğitim öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan ve birey-toplum- devlet ekseninde ilişkilerin düzenlenmesi, güçlendirilmesi için değer eğitimi yapılan bir derstir. Öz denetim değerinin, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi (İHYD) dersi kapsamında çocuklara kazandırılması ise farklı kültürlerin bir arada yaşadığı Türkiye toplumunda barış içinde huzurlu, mutlu ve sağlıklı yaşamasının teminatlarından birini sağlar. İnsan hakları ve demokrasi dersinin ders kitabında bulunan kazanımlar da çocukların içinde yaşadıkları toplumda diğer insanlarla olan ilişkilerinde haklar çerçevesinde yaşamasının zihinsel zeminini oluşturmaktadır (Taneri, 2022: 590). Öz denetim açıkça davranış üzerinde kasıtlı bir denetim biçimi olduğundan kişinin eylemlerini niyetleriyle uyumlu hale getirmesini desteklemektedir/sağlamaktadır (Henden, 2008). Öz denetim, kişinin kendi tepkilerini özellikle idealler, değerler, ahlak ve sosyal beklentiler gibi standartlarla uyumlu hale getirmek ve uzun vadeli hedeflerin peşinde koşmayı desteklemek için değiştirme kapasitesini ifade ettiğinde (Baumeister vd., 2007) bireylerin toplumlara uyumu için kendi yollarını bulmalarını sağlar. Aynı zamanda sosyal sistemlerin sorunsuz işlemesini ve işlevlerini yerine getirmesini sağlar çünkü öz denetime sahip bireyler toplumun kurallarına uyar ve toplum içindeki rollerini yerine getirirler (Baumeister ve Alquist, 2009). Öz denetim, esasen, bireylerin tepkilerini özellikle standartlara uygun hale getirmek için değiştirebilecekleri bir dizi psikolojik süreci de barındır. Bu nedenle ahlaki davranışın merkezinde de yer alır. Doğru olanı yapmak için bencil ve ahlaka aykırı dürtülerin üstesinden gelmek için öz denetim hayati bir süreçtir (Baumeister ve Alghamdi, 2015). Belirli bir davranışın ortaya çıkmasını önlemek veya oluşmadan önce biçimini değiştirmek için girişilen bilinçli çabaları içeren öz denetim duyguları, düşünceleri ve davranışları düzenlemek için içselleştirilmiş bir kapasiteyi yansıtır.

İlgili Araştırmalar

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi uluslararası eğitim çalışmaları gündeminde bir konudur. İnsan hakları, yurttaşlık ve vatandaşlık

eğitimine dair uluslararası akademik çalışmalara bakıldığında çağa uygun konuları da kapsayan kitapların çıkartıldığı görülmektedir. Michalinos Zembylas and André Keet tarafından editörlüğü yapılmış Critical Human Rights, Citizenship, and Democracy Education (2018) adlı kitap bunlardan biridir. Bu kitapta yer alan çalışmaların her biri söz konusu dersin farklı yönlerini işlemektedir. Kuramlarda yeni yöntemlere dek konuya dair farklı bakış açıları ve kaynaklar barındıran bir kitap. Örneğin kitapta yer alan Felisa L. Tibbitts'e ait "Contested Universalism and Human Rights Education: Can There Be a Deliberative Hybrid Solution for Schooling" (2018) makalesinde insan hakları mevzusunun evrenselliği noktası felsefi ve teorik olarak masaya yatırılırken; insan haklarının ele alınışının ulusal değerler de gözetilerek çocuklara nasıl aktarılabileceğine dair tartışma zemini sunar. Bu da öğretmenlerin görüşlerini bildirirken dile getirdikleri şeylerden biri olan çocukların insan hakları ve ilgili kavramları gündelik yaşamlarına adapte etmelerinin gerekliliğine dair ulusal yaklaşım için bakış açısı sunmaktadır. Bu kaynak "Evrensel değerler var mıdır? Sorusuyla başlayarak ilgili temel kavramları tartışmaya açar. İnsan hakları mevzusu Birleşmiş Milletler (BM), üye devletlerin temsilcilerinin ve diğer uzmanların, siyasi müzakere süreçleri aracılığıyla ortak değerler ve yasal normlar oluşturmasının mümkün olduğu hümanist vizyon üzerine kurulmuştur. Yeniçağ'da bu siyasi süreçlerin mirasını ve doğasını yeniden gözden geçirmek gerekir mi? Kuruluşundan bu yana ve özellikle Orta Doğuda yaşanan savaşlar sonucunda çocukların yaşadığı felaketler düşünülürse son yıllarda, BM tarafından benimsenen değerler ve ilişkili yasal insan hakları çerçeveleriyle ilgili olarak evrensellik iddiasıyla ilgili felsefi ve politik tartışmalara bakılırsa; görüşmede kimi öğretmenlerin dikkate sunduğu insan haklarının pratikte uygulanamaz olduğu fikri de bu kaynak çerçevesinde irdelenmektedir. Özellikle çocuklar açısından hak eksenli çalışmalardan sorumlu olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (UNHCR) gibi diğer BM kuruluşlarının eğitim çabalarını masaya yatıran kaynak aynı zamanda temel BM değerleriyle yakın bir bağlantı içinde çalışı UNESCO web sitesinde, tanımlanan belirli BM değerlerine de (ayrımcılık yapmama, eşitlik, saygı, insan hakları ve temel özgürlükler ve diyalog) dikkat çekerek açımlar. Bu noktada öğretmenlerin

hakkında çok bilgi sahibi değiliz dedikleri ilgili antlaşmalar, beyannameler, yani Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, UNESCO Anayasası, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (UDHR) ve diğer BM antlaşmaları ve bildirgelerinin birbirleriyle ders açısından ilgisi ve önemi bu kaynakta ele alınmıştır. Kitapta ele alınan değerler, BM'nin barış kültürünü teşvik etme, insan haklarını koruma ve savaşı önleme genel amacını yansıtan, öz-referanslı ve özleme dayalı değerlerdir. Bu idealizmin ruhuna uygun olarak, bu değerler evrensel olarak sunulur, ancak üye Devletler içindeki özellikler de kabul edilir. Yani ulusal özelliklerin de göz önünde bulundurulmasına önemle dikkat çekilir. Değerler, hem amaçlanan müfredat (içerik ve öğretim ve öğrenme süreçleri dâhil) hem de "gizli müfredatın" sosyalleştirici etkileri (sınıf iklimi, okul içindeki ilişkiler, katılım fırsatları ve öğrencilerin değerlerini, tutumlarını ve davranışlarını etkileyen sınıfın ve okulun diğer müfredat dışı özellikleri dâhil) aracılığıyla, öğrencilerin okullardaki deneyimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınır. Bu bölümde, değerlerin evrenselliğini ve özelliklerini tanımada hem felsefi temelli hem de eğitimsel olarak pragmatik olan karma bir yaklaşım önerilir; böyle bir karma pozisyon "nitelikli evrenselcilik" olarak tanımlanır. Bu noktadan sonra insan hakları eğitimi teorisinin, eleştirel ve dönüştürücü yaklaşımları benimsemesiyle evrenselcilik etrafındaki kültürel tartışmalara verilen yanıtları da masaya yatırır. Bölüm, nihayetinde, bu tür nitelikli evrenselciliğin eğitimin çeşitli düzeylerinde -ulusal düzeyden okula- nasıl gerçekleşebileceği ve bu tür müzakerelerin uluslararası forumlarda yapılması zorunluluğu konusunda devam eden, dinamik müzakere süreçlerini önerir (Tibbitts, 2018).

Konuyla ilgili özellikle öğretmenler açısından Şahan ve Tural'ın (2018) "Evaluation of Human Rights, Citizenship and Democracy Course by Teacher's Vision" adlı çalışmasına bakılabilir. Bu çalışmada; insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi gibi konulara dikkat çekilirken içerik açısından da çağdaş eğitim anlayışında bu kavramların önemli bir yere sahip olduğuna vurgu yapılarak öğretmenlerin durduğu yeri de işaret etmektedir. Çalışmada öğretmenlerin dördüncü sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri incelenmektedir. Araştırma sonucunda, öğretmenlerin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersi hakkında olumlu görüşlere sahip olmalarıyla birlikte elde edilen sonuçlar arasında, yöneticilerin bu derse destek olması gerektiği ve dersin

notlandırılmaması gerektiği yönünde görüşlerin öne çıktığı söylenebilir. Bu noktada öğretmenlerle yapılan görüşmede ortaya konulan fikirlerden birini destekler nitelikteki bir kaynaktır. Bu kaynakta öğrencilerin dersi not almak için geçilecek bir ders değil de bizzat yaşamlarında uygulamaları gereken bir temel sosyal ihtiyaçlardan biri olarak öğretilmesi gerekir fikrini destekler niteliktedir. Yine bu çalışmaya ve elde edilen verilere göre, öğretmenin "insan hakları ve demokrasi" dersinde programa hâkim olması gerektiği anlaşılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, öğretmenlerin öğrencilerin bu dersin içeriğinde insan hakları ve demokrasiyi fark etmelerini ve iyi vatandaş özellikleri kazanmalarını bekledikleri anlaşılmaktadır (Şahan ve Tural, 2018).

Fernando Sadio Ramos "Human Rights and Citizenship Education and in-Service Teacher Training: an Experience" (2010) adlı çalışmasında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi gibi dersler için dersin saatinin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ders aktarımı için 25 saatin bile az görüldüğü çalışmada ayrıca metodolojilerin ve içerikleri de yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir. Bu yönü ile tez çalışması için görüşülen öğretmenlerin dikkat çektikleri dersin aktarımı ve zaman ilişkisine yönelik belirtilenleri desteklemektedir. Yani Türkiye'de de 4.sınıfta verilen insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin saat yetersizliğini sebepleri ile desteklemektedir. Ayrıca makalede Portekiz'deki hizmet içi öğretmen eğitiminin karşılaştığı koşulların zorluğu ele alınırken bu tez çerçevesinde görüşülen öğretmenlerin de dikkate sunduğu öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitiminin önemi açısından değerli bilgiler sunmaktadır. Örneğin ders süresinin ve eğitim sürecinin düzenli olarak hizmet içi eğitim alan öğretmenler etrafında merkezlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında içeriğin edimlenmesi noktasında eğitim eyleminin öğretmene odaklı değil ve öğrenciye inisiyatif bırakacak şekilde geleneksel bakış açısı dışına çıkarak öğretilmesi gerektiği belirtilmektedir (Ramos, 2010).

Editörlüğünü Palaiologou ve Zembylas'ın (2018) yaptığı Human Rights and Citizenship Education: An Intercultural Perspective adlı çalışma yine konu ekseninde yararlanılabilecek akademik kaynaklardan biridir. Bu çalışmada insan hakları eğitiminin Birleşmiş Milletlerce desteklenen bir çalışma olduğuna işaret edilmektedir. 1990'larda ivme kazanan ve yetkililer, aktivistler ve eğitimciler

arasında dikkat çekerek gündeme oturan bu çalışmanın alanı üzerine girişimler, reformlar, ders kitabı revizyonları, kılavuzlar ve akademik çalışmaların çoğalmasında katkı sunmaktadırlar. Çalışmaya göre akademisyenler, genellikle insan hakları eğitiminin üç boyutunu merkezi olarak çalışma içeriklerini belirlemektedirler: insan hakları hakkında bilgi edinme; insan haklarıyla ilgili tutum ve becerilerin geliştirilmesi ve yerel veya küresel olarak istismar durumlarına müdahale etmek için eylem odaklı stratejilerin geliştirilmesi (Palaiologou ve Zembylas, 2018) şeklindedir. Aynı kitap içerisinde yer alan Felisa Tibbitts'in çalışması olan "Principles for Building Human Rights-Infused Intercultural Competencies" (2018) özellikle kültürlerarası diyalogların kurulmasında, farklı kültürlere saygının gelişme ve karşılıklı toleransın büyütülmesinde insan haklarına dair eğitimlerin önemi vurgulanmaktadır. Türkiye gibi çok kültürlü bir ülke içinde görüşmeye katılan öğretmenlerin belirttiği gibi insan hakları eğitimin her kademede yer alması önem arz etmektedir.

Uluslararası bu çalışmalar dışında Türkiye'de konuyla ilgili son zamanlarda bilimsel çalışmaların arttığı söylenebilir. Yapılan tezlerden biri olan Özkara (2024) Sınıf Öğretmenlerinin Sosyobilimsel Konulara Yönelik Karar Süreçlerinin İnsan Hakları Açısından İncelenmesi" adlı tez çalışmasında eğitiminin önemli basamaklarından olan ilkokullarda, "çocukların insan haklarına saygılı, duyarlı, hakları koruma konusunda sorumluluk alabilen, yurttaşlık bilinci gelişmiş ve demokratik değerlere sahip bir şekilde yetiştirilmesi amacı"nın ne kertede gerçekleşebildiğini tartışmaya açar. Bu tartışmada öğretmenlerin durduğu kilit noktaya dikkat çekerek öğrencilere konularla ilgili kazanımları sağlayanın sınıf öğretmenleri olduğu için öncelikle öğretmenlerin "insani değerleri benimsemesi, insan haklarına saygılı ve etkin vatandaş olmaları gerektiğinin" altına çizen bir sonuç ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Van örneklemine odaklanan bu çalışmada görüşülen öğretmenlerin dikkate sunduğu durumlardan olan öğretmenlerin dersin içeriğine dair bilgi eksikliğinin olması ve uygulamada yetersiz ve inançsız olmalarını destekler niteliktedir. Türkiye'de eğitmen eğitimine yönelik programların artırılması ve geliştirilmesi gerekir.

Akdeniz(2018) "İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi" adlı

tezinde de “ulaşılmak istenen bir ideal olarak insan haklarının gerçekleştirilmesinde yurttaş olarak devletin bireye verdiği kanuni, siyasi pozisyon ve bireyin de devlete duyduğu sadakat çerçevesinde; eşitsizliklere karşı gelebilme iradesi gösterebilen, farklılıklara karşı saygılı olabilecek becerilere sahip neslin bir ders ile nasıl yetirilebileceğini” sorguya açar. Vardığı sonuçlardan biri eğitimin önemli olduğu ve fakat bu eğitimin uygulama ayağının da sağlanması gerektiğidir. Tam da bu noktada yapılan Van örnekleminde de benzer bir sonuç ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin başarılı olmasında uygulama kısmının eksik kaldığı/veya olmadığı durumu ile örtüşmektedir. O halde MEB bünyesindeki bu dersin uygulama ayağının geliştirilmesi gerektiği sonucu çıkar.

Son zamanlarda dijitalleşme ile birlikte sadece dört duvar sınıf ortamı için değil online eğitimler için de çalışmalar üretilmektedir. Özellikle ilgili web sitelerinin arttığını gözlemlemek mümkündür. Örneğin Global Campus of Human Rights çalışmasında “Citizenship and Human Rights Education For Change” programı kapsamında çeşitli içeriklerle şu konular ele alınmaktadır: Artan aşırı yabancı düşmanlığı, şiddet ve radikalleşme dönemlerinde haklar, eğitim personellerinin gelişimi, okul liderleri ve eğitim işverenlerinin eğitim yoluyla özgürlük, demokrasi, hoşgörü, eşitlik, insan hakları ve dayanışma gibi temel değerleri teşvik etme kapasitelerini oluşturmak şeklinde sıralanabilir. Bu sayfada; demokratik vatandaşlık, insan haklarının öneminin çağın olumsuz güçlerine karşı koymak, çeşitli eğitim bağlamlarında ve öğrenme ortamlarında sosyal katılımı oluşturmak için hayati önem taşıdığına dikkat çekilir. Tüm bunlar da bir yandan AB ortak değerlerinin öğretilmesine katkı sunan boyutu ile ele alınır. Konu ekseninde eğitimin gücünün çoklu imkânlar zemini sunmasına dikkat çeker. Örneğin aileleri, sosyal toplulukları ve diğer ilgili toplumları bir bütün olarak etkileyen bu düzeyde etkin bir imkân/eğitimin sunduğu imkân zemini yoktur. Dolaysıyla eğitimin olmadığı yerde haklardan da bahsedilemez; eğitim tarafından destek gördüğü takdirde haklar gelişebilir. MOOC denilen yapı kapsamında; insan hakları eğitiminin tanımları, çerçeveleri ve içeriği hakkında bilgi aktarımı ve öğretim stilleri, yaklaşımları ve yöntemleri üzerine mevcut ve yenilikçi uygulamaların analizi yoluyla kapsayıcı eğitimin, demokratik vatandaşlığın ve insan haklarının yayılmasını teşvik etmek amaçlanmaktadır (Global Campus of Human Rights, 2019). Bu çalışma tez çerçevesinde yapılan öğretmen

görüşlerinde ortaya konan farklı kaynakların yani güncel online kaynakların da kullanılması gerekliliğine ve etkisine, önemine (hem öğrenci hem öğretmen açısından) örnek açısından destekleyicidir. Bir diğer benzer web sayfası da Council Of Europe'ın "Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education (EDC/HRE)'dir. Bu sayfada demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimiyle birlikte insanlara yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde toplumlarda etkili bir rol oynamalarına yardımcı olacak bilgi, anlayış, beceri ve tutumların kazandırılması amaçlanır. Bu sayfadaki içerikler insanlara; hakları, sorumlulukları ve görevleri hakkında nasıl bilgi sahibi olacaklarını gösterirken aynı zamanda etki sahibi olabileceklerini, fark yaratabileceklerini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Önceki web sayfası örneği gibi bu web sayfası da benzer imkânlar sunarak hem öğrenci hem de öğretmenin teknoloji imkânlarından yararlanarak insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin daha etkin işlenmesine katkı sunabilir; Türkiye için model üretilmesinde örnek alınabilir.

Bölüm 3

Yöntem Ve Alan Araştırması Sonuçları

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın desenini, nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni oluşturmaktadır. Olgu bilim araştırma deseninin amacı, bireylerin bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bunlara yüklediği anlamları ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İlkokulda İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi dersini sınıf öğretmenleri okutmaktadır. Bu dersle ilgili tüm yaşantılar, algılar ve odaklanılan olguların tümünü sınıf öğretmenleri yaşamaktadır. Bu nedenle bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin derse yönelik yaşantılarını keşfetmeye yönelik olarak gerçekleştirilen olgu bilimsel bir araştırmadır. Olgu bilim araştırmalarında veri kaynakları; araştırılmak istenen olguyu deneyimleyen bireylerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Van ili üç merkez ilçesi (Edremit, İpekyolu, Tuşba) ilkokullarında 4. Sınıflarda insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersine girmiş 30 öğretmenden oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilirlik dikkate alınmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi, araştırmacının çalışmasına hız ve pratiklik kazandıran amaçlı örnekleme yöntemlerinden biridir (Yıldırım & Şimşek, 2013).. Amaçsal örneklemede, araştırma için seçilen durumlar, daha fazla bilgi sağlayacağı ve aydınlatıcı olduğu için seçilir (Christensen et al., 2015). Nitel bir analiz için önceden belirlenmiş ölçütlerin karakteristik özelliklerini gösteren veri sistemindeki tüm durumlar derinlemesine incelenmektedir (Patton, 2014). Bu araştırmanın katılımcıları belirlenirken İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi dersinin dördüncü sınıfta okutuluyor olması sebebiyle dördüncü sınıfı okutmuş sınıf öğretmenlerinin seçilmesine dikkat edilmiş ve belirlenen ölçüt örnekleme çerçevesinde 30 sınıf öğretmeni de dördüncü sınıfı okutmuş sınıf öğretmenlerinden seçilmiştir. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin kişisel özellikleri Tablo 1’ ve Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri 1

Değişken		**Frekans**	**%**
Cinsiyet	Kadın	17	56.7
	Erkek	13	43.3
Kıdem	0-5 yıl	2	
	6-10	2	
	11-15	4	
	16-20	3	
	21 yıl ve üzeri	19	
	Toplam	30	

Tablo 2 de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 30 sınıf öğretmenden 13'ü erkek, 17'si kadındır. 22 sınıf öğretmeni 16 yıl ve üstünde mesleki kıdeme sahiptir. 11-15 yıl arası 4, 6-10 yıl arası görev yapan sınıf öğretmenleri 2, 0-5 yıl arası görev yapan sınıf öğretmenlerinin sayısının da 2 kişi olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri 2

Kod	**Cinsiyet**	**Yaş**	**Kıdem**	**Kod**	**Cinsiyet**	**Yaş**	**Kıdem**
Ö1	Kadın	37	18	Ö16	Kadın	37	15
Ö2	Erkek	42	18	Ö17	Kadın	37	15
Ö3	Erkek	32	9	Ö18	Erkek	54	31
Ö4	Kadın	47	24	Ö19	Erkek	37	12
Ö5	Erkek	51	30	Ö20	Erkek	43	21
Ö6	Kadın	43	21	Ö21	Kadın	52	28
Ö7	Kadın	51	24	Ö22	Kadın	45	22
Ö8	Kadın	43	19	Ö23	Kadın	50	29
Ö9	Kadın	37	14	Ö24	Kadın	53	27
Ö10	Erkek	33	7	Ö25	Kadın	32	4

Ö11	Erkek	42	21	Ö26	Kadın	52	24
Ö12	Kadın	34	4	Ö27	Erkek	47	25
Ö13	Erkek	61	38	Ö28	Erkek	57	27
Ö14	Erkek	44	23	Ö29	Kadın	45	22
Ö15	Kadın	46	22	Ö30	Erkek	48	24

Tablo 3 de belirtildiği gibi kadın ve erkekler farklı sütunlarda cinsiyetleri, yaşları ve kıdemleri ile kodlandırılmıştır. Cinsiyet, yaş ve kıdemleri bu tabloda gösterilmiştir.

Verilerin Toplanması/ Veri Toplama Aracı

Araştırmada dokuz sorudan oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu formu geliştirmek için öncelikle, alan yazın taraması yapılmış, dördüncü sınıf insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin programı ve kapsamı gözden geçirilmiş ve tüm boyutlarıyla ele alınmış ve bir soru havuzu hazırlanmıştır. Daha sonra dokuz sorudan oluşan veri toplama aracı oluşturulmuş; Alan uzmanı 2 akademisyen ve 3 sınıf öğretmeni olmak üzere 5 uzmandan görüş alınarak sorular düzenlenmiş ve veri toplama aracına son şekli verilmiş ve gerekli resmi ve etik izinler alınmıştır.

Görüşme formundaki soruların kapsam geçerliliğini belirlemek amacıyla başta tez danışmanı olmak üzere alanda çalışmalar yapan farklı uzmanların da görüşüne başvurulmuştur. Gelen öneriler üzerine gerekli düzenlemeler ve eklemeler yapılmıştır. Görüşme formundaki soruların anlaşılırlığını belirlemek amacıyla iki sınıf öğretmeni ile pilot uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Alınan uzman görüşleri ve yapılan pilot uygulamalar sonucunda bazı sorularda daha anlaşılır olması amacıyla cümle kurgularında değişiklikler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler ve eklemeler sonucunda veri toplama aracının amaca hizmet ettiği belirlenip uygulanmaya başlanmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi / Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde, araştırmada ulaşılan veriler derin bir çözümlemeye tabi tutularak kavram ve

temalara ulaşılır. İçerik analizi sürecinde veriler kodlanır, belirlenen kodlar tema ve alt temalara göre gruplandırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Görüşme formlarındaki sorulara yanıtlar bizzat öğretmenler tarafından yazılarak kaydedilmiştir. Formlar da araştırmacı tarafından toplanmıştır. Yazıya dökülen tüm görüşme verileri araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Birbiriyle ilişkili olan kodlar benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırılmış ve bu kodlardan hareketle alt temalar belirlenmiştir. Bulguların sunumunda elde edilen veriler doğrudan alıntılar ile desteklenmiştir. Doğrudan alıntılarda katılımcıların gizliliğinin sağlanması amacıyla her bir öğretmene kod ad olarak Ö1, Ö2 şeklinde sırayla adlandırma yapılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

İlk görüşmelerden sonra "katılımcı kontrolü (membercheck)" uygulaması gerçekleştirilmiştir. Sonuçların geçerliği, kaliteli nitel araştırmanın temel dayanağıdır. Katılımcı kontrolü, sonuçların geçerliğini keşfetmek için bir yöntemdir. Veriler veya sonuçlar, katılımcıların verdiği bilgiler ile doğruluk gösteriyor mu kontrol etmek için katılımcılara geri gönderilir. Bu basit raporlama ile katılımcı vermiş olduğu bilgilerin araştırmada yer verilen yorumlamalarını kabul etmeyebilir (Birt et al., 2016). Bir geçerlilik arttırma uygulaması olan katılımcı kontrolü, verilerin toplandığı katılımcılara tekrar ulaşarak, görüşme kayıtları ve o zamana kadar yapılan analizler hakkında geri bildirime dayanan bir uygulamadır. Katılımcı kontrolünde amaç araştırmacının katılımcıların söylediği şeyleri kendi ön bilgileri veya önyargıları nedeniyle yanlış anlama ve yorumlama ihtimalini ortadan kaldırmaktır (Merriam, 2013; Maxwell, 2005, akt. Gezer 2016). Araştırmada, toplanan verilerin dökümü ve temel düzeyde verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Anlaşılamayan noktalar not alınmış ve daha sonra katılımcılardan randevu alınarak yapılan dökümler ve gerçekleştirilen analizler katılımcılarla paylaşılmıştır. Sunulan veriler katılımcılar tarafından kontrol edilerek anlaşılamayan sorular tekrar sorulmuş, yer almasını istemedikleri veriler araştırmadan çıkarılmış ve araştırmacı tarafından anlaşılamayan noktalar tekrar sorularak katılımcılardan cevaplar alınmış ve veriler teyit edilerek katılımcı kontrolü gerçekleştirilmiştir. Tüm süreç ayrıntılı bir şekilde başlıklar halinde ifade edilmiştir. Elde edilen veriler birebir alıntılarla desteklenmiştir.

Bölüm 4

Bulgular Ve Yorum

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin etkililiği hakkındaki görüşleri "Etkili, Az Etkili, Etkisiz, Fikrim Yok" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 4

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin etkililiği İlgili Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Sınıf öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin etkililiği hakkındaki görüşleri	**Etkili**	1. İnsan hakları ile ilgili önemli kavramların öğrenilmesi 2. İnsan hakları ile ilgili önemli değerlerin öğrenilmesi 3. Çocukların farklı bakış açılarını öğrenmesi 4.Çocukların sosyal etkileşimlerinin artması 5. Hayata hazırlaması	**24**
	Az Etkili	1.Uygulamadaki eksiklikler 2.Gerçek hayatta dersle çelişen uygulamalar	**3**
	Etkisiz/Fikrim Yok	1. Amaca hizmet etmiyor 2. Öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olmaması	**3**

Tablo 4'e bakıldığında "Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinin Etkililiği İlgili Görüşleri" hakkındaki tabloya göre sınıf

öğretmenlerinin çok büyük bir çoğunluğu bu dersin etkili olduğunu (24 kişi), insan hakları ile ilgili kavramları, evrensel değerleri tanıtıp, hayata hazırladığını belirtirken, (3 kişi) dersin uygulama boyutunu eksik bulduğu için az etkili, bazıları da öğrencilerin gelişim düzeyine uygun olmadığı için etkisiz (3 kişi) olduğu yönünde düşüncelerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin etkililiği ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşlere örnekler için doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.1. (37 y): İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi yaşamın içindeki değerleri öğrencilere kazandırması açısından işlevseldir. Hayata hazırlayan bir ders konumundadır.

Ö.15. (46y): Bu dersin olması çok önemli. Öğrenciler hem haklarını hemde sorumluluklarını öğrenmiş oluyorlar.

Ö.17.(37y): Bu dersin çocuklar üzerinde etkili olduğunu düşünüyorum. Çocukların hak, özgürlük, demokrasi gibi kavramların anlamlarını, haklarının neler olduğunu ve bunu hayatlarında uygulamaları açısından önemli.

Ö.21.(52)y: İnsan hakları vatandaşlık ve demokrasi bir toplumda olması gereken şeydir. Bunun ders olarak verilmesi tabi ki etkililiğini arttırıyor. Verilen kazanımlar öğrenciler üzerinde bir iz bırakabiliyor. Çünkü bunları yaparak yaşayarak uyguluyor.

Ö.13. (61y): Bu dersi verdiğim dönemlerde öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu düşünüyorum. Öğrenciler küçük birer insan olduklarının farkına vardıklarında, öz güvenlerinin geliştiğini, hangi haklara sahip olduğunu öğrenmede daha istekli olduklarını hak ve sorumluluklarının farkına vardıklarını gözlemledim.

Ö.25.(32y): Dersin kazanımları öğrencilerin dikkatle takip edip katılmalarını sağlıyor. ‘Haklarına kendi yaşamından örnekler verir’ kazanımını işlediğimizde etkinlikteki oyun hakkı çok dikkatlerini çekmiş, soğuk günlerde dışarıda beden eğitimi dersi işleyemeyince ama bizim oyun hakkımız var demeleri çok güzel. Haklarının bilincinde olmalarını sağlıyor.

Ö.27.(47y): Günümüzde eğitim yalnız bilgi aktarılan bir süreç olmamalı. Öğrenciler toplumsal yaşama aktif olarak hazırlanmalıdır. Öğrencilerin toplumsal

yaşama katılımını sağlamak için okullarda evrensel etik değerlerin oluşturulup uygulamalı olarak geleceğe dönük aktarılması gerekir. Bu nedenle dersin öğretim kısmının yapılıp, eğitim ve uygulama kısmının yetersiz olduğunu düşünüyorum.

Ö.3.(32y): Okullarda okutulan İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi uygulamaya geçirilemediği için amacına hizmet etmemektedir. Çünkü şu anki toplum yapısına bakılınca suç oranları baya artmış durumda. Eğer ki bu ders amacına ulaşmış olsaydı bu denli suçun olduğu bir ortam oluşmazdı.

Ö.28.(57y): Ders verdiğim öğrencilerimi bu konu ile ilgili olarak gözlemleme şansım olmadığı için dersin etkililiği hakkında olumlu ya da olumsuz bir şey diyemiyorum.

Ö.30.(48y): Neredeyse bu konularla ilgili tüm bilgilere sahibim.

Sınıf öğretmenlerinin uluslararası insan hakları konulu sözleşme, beyanname, bildirge ve diğer yasal düzenlemelerle ilgili bilgileri ‘‘Yeterli, Kısmen Yeterli, Yetersiz,’’ gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 5

Sınıf Öğretmenlerinin Uluslararası Yasal Düzenlemelerle İlgili Bilgileri.

Tema	**Alt Tema**	**Kod**	**f**
Sınıf öğretmenlerinin uluslararası insan hakları konulu sözleşme, beyanname, bildirge ve diğer yasal düzenlemelerle ilgili bilgileri	**Yeterli**	1. Bütün bilgilere sahibim. 2. Yakından ilgileniyorum. 3. Yasal düzenlemeleri büyük çoğunluğunu sayar	**11**
	Kısmen Yeterliyim.	1.Genel bilgilere hakimim. 2.Tüm yasal düzenlemeleri bildiğimi söyleyemem.	**16**
	Yetersiz	1. Bilgim yok.	**3**

Tablo 5'e bakıldığında "Sınıf öğretmenlerinin uluslararası insan hakları konulu sözleşme, beyanname, bildirge ve diğer yasal düzenlemelerle ilgili bilgileri'' hakkındaki tabloya göre sınıf öğretmenlerinin çoğunluğunun kısmen yeterli (16) kişi bilgiye sahip olduklarını, bazılarının yeterli (11 kişi) bilgiye sahip olduklarını ve bazılarının yetersiz (3 kişi) bilgiye sahip olduklarını düşündüklerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin uluslararası insan hakları konulu sözleşme, beyanname, bildirge ve yasal düzenlemelerle ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşlere örnekler için doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.27.(47y): Bu konularda yayımlanmış düzenlemeler hakkında derinlemesine olmasa da bilgi sahibiyim.

Ö.21.(52)y: Uluslararası insan hakları konulu sözleşme bildirge ve yasal düzenlemelerle ilgili güncel bilgilere sahibim ve takip ederim.

Ö.15. (46y): Genel olarak bu konularla ilgili bilgim var. Birey olarak sorumluluklarımı, vatandaş ve insan olarak haklarımı biliyorum.

Ö.23.(50y): Uluslararası insan haklarını güvence altına alan, tüm insanları kapsayan hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanlığa aynı ve eşir şekilde haklar tanıyan sözleşmeleri yeterince bildiğimi düşünüyorum.

Ö.22.(45y): Yeterli bilgilere sahip değilim. Bilgim sınırlı.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi için bir öğretmen olarak kendilerini yeterli bulup bulmama noktasındaki görüşleri "Yeterliyim, Yetersizim, Kendimi Geliştirmeliyim/Eğitime İhtiyacım Var, İlgili Uzmanlar Dersi Vermeli" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 6

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi için bir öğretmen olarak kendilerini yeterli bulup bulmama noktasındaki görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Öğretmenlerin Kendilerini Yeterli Bulup Bulmadıkları	**Yeterliyim**	Dersi aktaracak kadar bilgim var. Kitap içeriği düzeyinde yeterliyim.	**17**
	Yetersizim	Bildiğim kadarını bile uygulamıyorum. Lisans eğitimimde bu konu yoktu/eğitimini almadım. Teoride yeterliyim pratikte/uygulamada yetersizim. Sürekli Bilgilerin güncellenmesi ve hizmetiçi eğitim olmalı.	**11**
	Kendimi Geliştirmeliyim/Eğitime İhtiyacım Var	Hizmetiçi eğitim konulmalıdır. Çağa uygun öğretmenlerin eğitilmesi gerekir.	**1**
	Emin Değilim **İlgili uzmanların dersi vermesi gerekir.**	Uygulama yapamadığımızdan bildiklerimin yeterli olup olmadığından emin değilim. Konunun uzmanları bu dersi vermeli.	**1**

Tablo 6, “Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi için bir öğretmen olarak kendilerini yeterli bulup bulmama noktasındaki görüşleri” hakkındadır. Tabloya göre öğretmenlere yönelik yapılan görüşmelerde yer alan üçüncü soru çerçevesinde öğretmenlerin verdikleri insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde kendilerini ne kadar yeterli bulduklarına dair görüşleri istenmiştir. Bu bağlamda tablo 5’de de görüldüğü üzere 30 kişiden 11 kişi gibi yüksek bir rakamla öğretmenlerden kendilerini yetersiz buldukları dönütü alınmıştır. Bu 11 kişi yetersiz olduklarına dair cevap verirken; bildiklerini kendisinin uygulayamıyorken (1 kişi) çocuklara bunu nasıl öğretebileceğine dair bilgisinin olmadığını; konuya dair lisans eğitimlerinde bilgi edinmediklerini, bu ders için salt teoride yeterli olduklarını ve pratikte/uygulamada yetersiz olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sürekli bilgilerinin güncellenmesi ve hizmet içi eğitim almaları gerektiğini de (1 kişi) belirtmişlerdir. Öğretmenlerden (17 kişi) kendini yeterli olarak nitelendirmiştir. İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinde sınıf öğretmenlerinin öğretmenlerin kendilerini yeterli bulup bulmadıklarına dair verilere ilişkin görüşlerinden doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.5. (51y): Oldukça yeterli buluyorum. Konuya fazlaca ilgi duyuyorum. Konudaki güncel gelişmeleri takip eder, mevzuatla ilgili araştırma yaparım.

Ö.13. (38y): Bu dersi öğrencilere verebilme konusunda kendimi yeterli buluyorum.

Ö.2. (42y): İnsan Hakları Bildirgesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesiyle ilgili temel bilgiler konusunda bilgiliyim.

Ö.29. (45y): Tüm konuları bildiğimi söyleyemem.

Ö.26. (52y): Öğretmenlerin eğitimi ve öğretmenlerin desteklenmesi yapılabilir.

Ö.8. (43y): Bu konuda ben yeterliyim diyebilmem çok mümkün olduğunu düşünmüyorum. Ama ortalama olduğumu düşünüyorum.

Ö.22. (45y): Yeterli bilgiye sahip değilim. Bilgim sınırlı.

Ö.11. (42y): Kendimi bu konuda yetersiz görüyorum. Milli eğitimin daha önce müfredata eklediği ders ile sınırlıyım.

Ö.20. (43y): Hayır çünkü benden ziyade haklardan ve demokratik davranışlardan taviz verebiliyorum. İçinde yaşadığım toplum beni buna zorluyor.

Ö.4. (47y): Kısmen yeterli buluyorum. Bu ders için tüm sınıf öğretmenlerine hizmetiçi eğitimle bilgilendirme iyi olacaktır.

Ö.27. (47y): Dersi öğretim düzeyinde verecek yetkinliğim olduğunu düşünsem de eğitim, uygulama, derinlik olarak alanında uzman kişilerin dersi vermesi gerektiğini düşünüyorum.

Ö.19. (37y): Çoğunlukla evet ama üniversitelerin bu konuda yeteri kadar eğitim vermemesi ve okuduğumuz bölüm ile dersin mantığının uzak olması açısından yeterli olmadığını düşünüyorum.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin haftalık 2 ders saati olması ile ilgili görüşleri "Yeterli, Yetersiz" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 7

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi'nin haftalık ders saatine İlişkin Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin haftalık 2 ders saati ile ilgili görüşleri	**Yeterli**	1.Ders süresi yeterli	**14**
	Yetersiz	1.Ders süresi yetersiz 2.Ders dışı etkinliklere ve uygulamalı öğretime yer verilmeli	**16**

Tablo 7'ye bakıldığında ''Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin haftalık 2 ders saati olması ile ilgili görüşleri'' hakkındaki

tabloya göre sınıf öğretmenlerinin çoğunluğunun ders süresini yetersiz (16 kişi) bulduğu, diğer katılımcılar (14 kişi) 2 ders saatinin yeterli olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Öğretmenlerin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin süresi ile ilgili olumlu olumsuz görüşlere örnekler için doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.8. (43y): Eğer demokratik ve adaletli bireyler yetiştirmek istiyorsak bu ders saatinin sayısı arttırılıp daha etkin ve uygulamalı bir hale getirilmelidir.

Ö.3.(32y): Teorinin yanında uygulama saatlerinin de olması gerektiği kanısındayım bu derse daha fazla zaman ayırmalı.

Ö.23.(50y): İlkokulda sadece dördüncü sınıfta okutuluyor olması ve haftalık 2 saat zaman ayrılması bence yetersiz.

Ö.22.(45y): Haftalık ders saati yeterli değil.

Ö.5.(51y): Hem ders kitabının içeriği hem de derste kazandırılması gereken davranış ve anlayış çerçevesi göz önünde bulundurulduğu zaman ayrılan ders saatinin hiç denecek kadar az olduğu kanaatindeyim.

Ö.19.(37y): Haftalık ders saati ile belirlenen kazanımlar birbirinden çok uzak bu kadar önemli bir ders için verilen süre çok az ve yeterli değil.

Ö.6.(43y): Haftada 2 saat yerine 3 saat olmalıdır. Ayrıca üçüncü sınıftan başlanmalıdır. İyi insan iyi vatandaş yetiştirmek temelli olan bu dersin önemli olduğunu düşünüyorum.

Ö.4.(47y): Haftalık ders saatinin yeterli olduğunu düşünüyorum.

Ö.10.(33y): Dersin içeriği verimli ve etkili olduğu sürece iki ders saatinin yeterli olduğunu düşünüyorum.

Ö.21.(52y): İnsan hakları vatandaşlık ve demokrasi dersinin haftalık ders saati bana göre yeterlidir. Biz dördüncü sınıflarda iki ders saatidir.

Ö.24.(53y): İlkokul için dördüncü sınıfta 2 saat ders olarak işlenmekte. Daha önceki sınıflarda da hayat bilgisi dersi için girişler yapılmıştır. Dördüncü sınıf için saat olarak yeterli. Öğrencilerimiz genel terimler, haklar, hukuklar anlamında genel bilgi sahibi olmaktadır.

Ö.15.(46y): Bu dersin işlenmiş olması çok önemli. İki ders saati yeterli ama asıl sıkıntı bence öğrencilerin öğrendikleri bu konuları hayata aktaramamaları. Hem ders olarak sınıfta işlenmeli hem de pratiğe dökülmeli diye düşünüyorum yoksa bilgiler havada kalıyor.

Ö.9(37y): İlkokul öğrencileri için ders saatini yeterli buluyorum çünkü bu seviyedeki öğrencilere konular daha basit ve anlaşılır düzeyde genel olarak kabartılmalıdır. Üst kademelerde ders sayısı arttırılarak uygulanmalı etkin bir şekilde işlenmelidir.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin diğer eğitim öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili görüşleri "Uygulanmalı, Yeterli Bilgiye Sahip Değilim" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 8

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi'nin diğer eğitim öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili görüşleri.

Tema	**Alt Tema**	**Kod**	**f**
Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin diğer eğitim öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili görüşleri	**Uygulanmalı**	1.Diğer öğretim kademelerinde olmalı. 2.Yaygın eğitimde bulunmalı 3.Aile içinde başlamalı ve ömür boyu sürmeli	**29**
	Bilgim Yok	1.Önemsenmeyen bir ders	**1**

Tablo 8'e bakıldığında "Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin diğer öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili görüşleri" hakkındaki tabloya göre sınıf öğretmenlerinin neredeyse tamamının (29 kişi) dersin diğer öğretim kademelerinde uygulanması noktasında fikir beyan ettikleri.

Genel olarak ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite eğitiminde de bu dersin bulunması gerektiği ve hatta bu dersin yaygın eğitimde de verilmesinin toplumumuza fayda sağlayacağını belirtmişlerdir. Sadece bir katılımcı dersin kimse tarafından ciddiye alınmadığını (1 kişi) ifade etmiştir. Bu noktada yıllardır bu dersi okutmuş ve okutmaya devam eden sınıf öğretmenlerinin dersin diğer öğretim kademelerinde uygulanması noktasındaki hemfikir duruşları hem bu araştırma hemde dersin geleceği açısından önemli bir gösterge olmuştur. Öğretmenlerin insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin diğer öğretim kademelerinde uygulanması ile ilgili olumlu olumsuz görüşlere örnekler için doğrudan alıntıları şu şekildedir:

Ö.1.(37y): Dersteki kavramsal bilgilerin yanında temel değerlerin tam anlamıyla kazandırılması amacıyla diğer öğretim kademelerinde de uygulanması gereken bir ders olarak görüyorum.

Ö.19.(37y): Vatandaşlık ve demokrasi dersinin bütün kademelerde öğretilmesi gerekir. İyi bir vatandaş olmak için yasaların bilinmesi az da olsa kendi haklarının farkına varması için gerekli bir derstir.

Ö.5.(51y): Bu sınıftan itibaren tüm eğitim kademelerinde ve yaygın eğitim alanlarının tümünde düzenli olarak ve ilerledikçe detaylandırılacak şekilde uygulanması gerektiğini düşünüyorum.

Ö.16.(37y): Bu dersin diğer öğretim kademelerinde de uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Bazı kavramları anlamakta güçlük çekebiliyorlar. Özellikle dördüncü sınıftan sonrası sınıflarda her yıl okutulması gerektiğini düşünüyorum.

Ö.9.(37y): Diğer kademelerde daha geniş kapsamlı, öğrencilerin eğitim-öğretim yaşamı boyunca uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü toplumumuzda giderek büyüyen bir yozlaşma sorunu bulunmaktadır.

Ö.24.(53y): Bu ders diğer öğretim kademelerinde de mutlaka uygulanmalı diye düşünüyorum. Ama amacımız çağdaş medeni insanlar yetiştirmek olduğuna göre özgürlüklerin nerede başladığı, nerede bittiği bilinirse daha yaşanabilir toplum elde edebiliriz. Hakkını ve hukukunu bilen ve buna sahip çıkan bireylerin yetiştirilmesi önemlidir.

Ö.21.(52y): İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin mutlaka diğer üretim kademelerinde de uygulanması gerekir. Ama kaç ders uygulandığı ile ilgili bir fikrim yok.

Ö.10.(33y): Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve liselerde bireylerin yaş grubuna ve gelişim özelliklerine uygun şekilde verildiği sürece uygulanmasını yararlı buluyorum. Okul öncesi ve ilkokul kademelerinde dersin somutlaştırılarak verilmesinden yanayım.

Ö.14.(44y):Diğer eğitim kademelerinde de olması gerekir. Kavramların daha anlaşılması ve yaşama uygulanması açısından gerekli olduğunu düşünüyorum.

Ö.12.(34y): Bu dersin her kademede uygulanması gerektiğini düşünüyorum. Her kademe bireye ayrı şeyler katacaktır. Bu durum bireyin vizyonunu geliştirip haklarını daha çok idrak edip, başkalarının haklarına da saygı duymayı sağlayacaktır. Çünkü birey hakları ile doğar ve yaşamını yitirirse dahi bazı hakları devam eder. Bu yüzden yaşamın her kademesinde bu dersin önemi en üst seviyede tutulmalıdır.

Ö.22.(45y): Temelinde insanı anlattığı için tüm öğretim kademelerinde uygulanması şarttır.

Ö.8.(43y): Bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim. Ancak kendi öğrenciliğimden ve çocuklarımdan biliyorum ki çok da önemsenen bir ders değil. Maalesef hâlâ öğrencilerin boş saydığı, top oynama fırsatı olarak gördükleri bir ders.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin kazanımlarının dersin amacını gerçekleştirmedeki yeterliliği ile ilgili görüşleri "Olumlu Görüşler, Olumsuz Görüşler, Öneriler" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 9

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programında Yer Alan Kazanımlara İlişkin Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Sınıf öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin kazanımlarının amaçları gerçekleştirmektek	**Olumlu Görüşler**	1.Kazanımlar yeterli ve seviyelerine uygun	**14**
	Olumsuz Görüşler	1.Kazanımlar öğrencilerin seviyelerine uygun değil. 2.Kazanımlar bilgi düzeyinde	**3**
	Öneriler	1.Kazanımlar sadeleştirilmeli 2.Dersin uygulama boyutu olmalı 3.Kazanımların sayısı azaltılmalı 4.Yöntem tekniklerin çeşitlenmesi gerekir (yaparak-yaşayarak, drama, hikayeleştirme)	**13**

Tablo 9'da görüldüğü gibi katılımcılardan (14 kişi) "programda yer alan kazanımları yeterli bulduğunu ifade etmiştir. Bazı öğretmenler ise kazanımların sadeleştirilmesi, kazanımların sayısının azaltılması, uygulama boyutunun olması ve öğrenci merkezli etkinlikler kullanarak amaçlara ulaşılabileceğini (13 kişi) belirtmişlerdir. Öğretmenlerden bazıları da (3 kişi) kazanımların öğrencilerin seviyelerine uygun olmadığını belirtmiştir. Dersin kazanımlarının sayısına ve öğrenci seviyesine uygunluğu açısından olumlu olumsuz görüşlerini belirten ve öğretmenlerden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.13.(61y): Kazanımları dersin amacını gerçekleştirmede yeterli buluyorum.

Ö.2.(42y):Programı inceledim, bence kazanımlar yeterlidir. Sonuçta sınıf seviyesi düşünüldüğünde derinlemesine içeriğe yol açacak kazanımlar ve kazanım yoğunluğunun bir katkısı olmayacaktır.

Ö.29.(45y):Yeterli olduğunu uygulamalarımda da görüyorum. Mesela konu başlığını okuduğumda aklıma gelen konuyla ilgili söylemek istediğim bilgilere ulaşıyorum. Kitapta Konular örneklerle gayet özet ve yeterli şekilde anlatılmıştır.

Ö.1.(37y): Kazanımları ve sınıf düzeyine baktığımda dersin amacını gerçekleştirmede yeterli olduğunu, kazandırılmak istenen davranışları gerçekleştirdiğini düşünüyorum.

Ö.25.(32y):Dersimiz 6 ünite ve 29 kazanımdan oluşmaktadır. Kazanımlar dersin amacını gerçekleştirmede yeterlidir. Kazanım sayısının artırılması ders saati sayısında da değişiklik oluşturacağında ilkokul seviyesindeki öğrencinin sıkılmasına neden olacağını düşünerek yeterli olduğunu düşünüyorum.

Ö.11.(42 y):Eşitlik, hak, şeffaflık ilkelerinden yola çıktığımda sadece müfredatta bir ders olarak okutulup, uygulamadaki eksiklikleri görünce yeterli olduğunu düşünüyorum.

Ö.4.(47y):Kazanımlar dersin amacına uygundur. Kazanımlar işlenirken kısa hikâye, eğitici drama şeklinde etkinliklerle zenginleştirilebilir.

Ö.12.(34y):Bu dersin kazanımları genelde soyut kavramlar olduğu için dersin amacını gerçekleştirmede yeterli olmayabiliyor. Bu durumun önüne geçebilmek için kazanımlar üst seviyede verilmemeli her kademeye seviyeye uygun paylaştırılmalıdır. Bu ders en somutlaştırılmış haliyle verilmelidir. Ayrıca bu kazanımların sadece bu ders için değil diğer derslerle de ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Ö.27.(47y):Kazanımlar sadece öğretim boyutunda bilgi düzeyinde kalmamalı. Öğrencilerin haklarına sahip çıkma, insan haklarını koruma için katılımda bulunma bilinci verilerek çevrelerinde değişiklik yapabilecekleri bilinci oluşturabilmelidir. Eğitimin pratik olarak, okulda ailede uygulayacak şekilde verilmelidir.

Ö.24.(53y):Dersin kazanımları dördüncü sınıf için yeterlidir. Ancak uygulanabilirlik açısından çeşitlendirme ve somutlaştırmaya yönelik çalışmalar yapılması gerekir.

Ö.10.(33y): Kazanımların yeterli olduğunu düşünüyorum. Ancak dersin amacına ulaşabilmesi için öğretmenin uygulamalarını doğru yöntem ve

tekniklerle yürütmesi gerekir. Örneğin; çocuk aktif olmalı, öğretmen rehber olmalı. Düz anlatım tekniği minimum düzeyde kullanılmalı.

Ö.22.(45y): İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinin kazanımları tam olarak verilirse amacı gerçekleştirmede yeterli olur. Etkinliklerle ders işlenebilir yaratıcı drama yöntemi kullanılabilir.

Ö.5.(51y): Sürenin sınırlılığı kazanımların amaçlara dönüştürülmesi konusunda güçlükler doğuruyor. Ayrıca katılımlarla amaçların kimi zaman tam olarak örtüşmediği durumlarla da karşılaşa biliniyor.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders kitabının içeriği ile ilgili görüşleri "Olumlu Görüşler/Öneriler, Olumsuz Görüşler" gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 10

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının İçeriğiyle ilgili görüşleri

Tema	**Alt Tema**	**Kod**	**f**
Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders kitabının içeriği ile ilgili görüşleri	**Olumlu Görüşler ve Öneriler**	1.İçerik güzel ve yeterli 2.Yorum ve değerlendirmeye dönük etkinlikler arttırılmalı 3.Örnekler çoğaltılmalı 4.Uygulama ödevleri olmalı 5.Örnek olaylar arttırılmalı 6. İçerik Somutlaştırılmalı	**26**
	Olumsuz Görüşler	1.İçerik çok yoğun ve kavramlar anlaşılmıyor.	**4**

Tablo 10'da görüldüğü gibi katılımcılardan (26 kişi) içeriği beğendiğini ve yeterli bulduğunu belirtmekle beraber içeriğe ilişkin önerilerini de sunmuştur. Katılımcılardan (4 kişi) ise içeriğin yoğun ve anlaşılmaz olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak bakıldığında içeriğin beğenildiği ve geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Ders kitabının içeriği ile ilgili olumlu olumsuz görüşlerini belirten ve öğretmenlerden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.1.(37y): Ders kapsamında altı üniteden oluşup konular öyküleme yoluyla verilmiştir. Ünite sonu değerlendirme sorularıyla öğrencilerin bilgilerine sınanıp dönüt verme şansı tanınmıştır. Bu şekilde öğrencinin konuyu tam olarak anlamasını sağlamıştır.

Ö.29.(45y): İçerikte öğrencilere uygulama yapabilecekleri çalışmalara yer verilebilir.

Ö.24.(53y): Dördüncü sınıf yaş grubuna uygun bir içerik vardır. Ancak bu derste kavramları somutlaştırmanın önemli olduğuna inanıyorum. Bu yüzden etkinlik ve örneklemelerin çeşidinin az olduğunu düşünüyorum. Güncel yaşanan veya geçmişte yaşanmış dikkat çekici olaylardan paylaşımlar yapılabilir.

Ö.28.(57y): Ben içeriğini güzel buldum. Çeşitli etkinliklerle, değerlendirme çalışmalarıyla ve görselleri ile yeterli buluyorum.

Ö.8.(43y): Konu anlatımları iyi. Kazanımlar da yeterli. Çocuk oyunları şeklinde etkinlikleri arttırılabilir bence çok iyi olur somutlaşır. Aile-çocuk ödevleri şeklinde etkinlikler verilebilir bunlar için de aylık kazanıp şemaları oluşturulabilir. Böylece en azından bir yıl içerisinde 8-10 tane davranış farkındalığı oluşturmuş olabiliriz.

Ö.9.(37y):Öncelikle temel kavramlar anlaşılır bir şekilde açıklanmış. Fakat etkinlikler çocuklar için ilgi çekici değil. Kitapta örnek olaylar artırılarak çocuklarda düşünme, yorumlama becerileri geliştirilmelidir. Hatta drama tekniği ile zenginleştirilebilir.

Ö.7.(52y): İçerik çok güzel biraz daha etkinlikler artırılabilir. Etkinlikler daha çok günlük yaşamımızda yaşanan sıkıntıları ve problemleri aydınlatacak nitelikte olması daha iyi olur.

Ö.16.(37y): Ders kitabındaki içerikler daha çok hikayeleştirilerek anlatılabilir.Olaylar, hikayeler üzerinden anlatılması soyut olan kavramların daha kolay öğrenmesini sağlayacaktır.

Ö.21.(52y): İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi ders kitabındaki içerikler güncel ve güzel konular fakat insan yaşantısına dair örneklerimiz çoğaltılabilir. Bu örneklemelerin yıla özgü olmasına dikkat edilmelidir.

Ö.17.(37y): Ders kitabındaki içerik iyi ancak örnekler daha fazla ve güncel olabilirdi.

Ö.15.(46y): Kitapta bolca masallarla, resimlerle, şiirlerle ve karikatürlerle konular anlatılmaya çalışılmış. Örnekler yıllara göre güncellenebilir ama kitap bence güzel hazırlanmış.

Ö.10.(33y):Kitabın görsel içeriklerle desteklenmiş olması ve her ünitenin sonunda değerlendirme kısımlarının olması çok iyi.

Ö.2.(42y): Kitap genel olarak iyi ancak bence öğrencilerin bilgi düzeyini arttırmak ve bunu ölçmekle birlikte öğrencilerin kendisini daha iyi ifade edebileceği etkinlikler planlanmalıdır. Yani daha çok öğrencinin düşünceleri aktaracağı, yorum ve değerlendirme yapacağı çalışmalar olmalı.

Ö.5(51y): Zaman zaman bu yaş grubu için soyut ve karmaşık başlıklar olsa da genel olarak tatmin edici. Örneklendirmeler çoğaltılabilir. Somut olaylar üzerinden kazanımlara ve amaca ulaşmak için çalışmalar arttırılabilir.

Ö.13.(61y): İçeriğin çok yoğun olduğunu düşünüyorum. Üniteler ve ünite konuları biraz daha seyreltilebilir, sadeleştirilebilir. Üniteler ve konular üst sınıflara dağıtılabilir. Onun için bu dersin üst sınıflarda olması gerekir diye düşünmekteyim.

Sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinde yaşanan güçlüklere ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri “Ders Kaynaklı, Öğrenci Kaynaklı, Öğretmen Kaynaklı, Veli Kaynaklı, Fiziksel Ortam Kaynaklı, Sınıf İçi Uygulamalar Kaynaklı gibi alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar tablolar şeklinde işlenmiştir.

Tablo 11

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Güçlüklere ve Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kod	f
Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Güçlüklere ve Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri	**Ders Kaynaklı**	1.Ders içeriğinin soyut olması. 2.Ders kitabının içeriği. 3.Ders saatinin az olması. 4.Öğretmenlerin dersi yeterince önemsememesi.	**18**
	Öğrenci Kaynaklı	1.Öğrencilerin hazır bulunuşluğunun yetersizliği. 2.Öğrencilerin kavramları anlamada zorlanması. 3.Öğrenilenlerin kalıcı olmaması.	**5**
	Öğretmen Kaynaklı	1.Genellikle anlatım yönteminin kullanılması. 2.Zamanı verimli kullanamama.	**10**
	Veli Kaynaklı	1.Derste öğrenilenler ile ailede yaşananların çatışması. 2.Veliler ile işbirliği eksikliği. Velilerin bilinçli olmaması.	**3**
	Fiziksel Ortam Kaynaklı	1.Konuların uygulanması için mekânın uygun olmaması. 2.Drama etkinliklerinin yapılacağı alan olmaması.	**2**
	Sınıf İçi Uygulamalar Kaynaklı	1.Çocukların günlük yaşamlarından örnekler verme ve ilişki kurdurmaya çalışma. 2.Uygulamanın yapılamaması. 3.Dramadan yararlanma. 4.Tartışma yönteminden yararlanma.	**6**

		5.Okul içi okul dışı etkinlikler yapılmalı.	
	Kaynak Kitaplar Kaynaklı	1.Kitaptaki metinleri kısaltma ve özetleme 2.Konuları azaltma 3.Farklı kaynaklardan/araç-gereçlerden yararlanma	**2**

Tablo 11 “Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersinde Yaşanan Güçlüklere ve Çözüm Önerilerine İlişkin Görüşleri” üzerinedir. Bu tabloda aynı kişi (öğretmen/görüşmeci) farklı alt temalara cevap verebilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin yaşanan sorunlar karşı çözüm önerileri de beraber ele alınıp yorumlanmıştır. Tabloda görüleceği üzere insan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinde sınıf öğretmeni en çok dersten kaynaklı sorunlar yaşadığını ve dersten kaynaklı sorunların ise; ders içeriğinin soyut olmasından, ders kitabının içeriğinden ve ders saatinin az olmasından, öğretmenin ilgisizliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. 18 kişi bu yönde fikir beyan etmiştir. Sınıf öğretmenlerinin bir kısmı ise (5 kişi) öğrenci kaynaklı sorunlar yaşadıklarını, bu sorunların öğrencinin hazır bulunuşluluğundan, kavramları anlamakta zorlanmalarından ve öğrenilenlerin kalıcı olmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Öğretmenler derse dair güçlüklerin yine genellikle anlatım yönteminin kullanılmasından, zamanı verimli kullanamamadan (10 kişi) kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu sorunların yanı sıra öğretmenler bir de derste yaşanan güçlüklerin veli kaynaklı olduğunu; derste öğretilenler-öğrenilenler ile ailede öğretilen-öğrenilenlerin çatışması, veliler ile sınıf öğretmenlerinin iş birliği eksikliği ve velilerin bilinçli olmamasından (3 kişi) kaynaklandığını belirtmiştir. Çocukların günlük yaşamlarından örnekler verme ve ilişki kurdurmaya çalışmanın eksikliği, konuya dair uygulamaların yapılamaması, dramadan yararlanamama, tartışma yönteminden yararlanamama, okul içi okul dışı etkinliklerin yapılmaması (6 kişi) diğer sorunlar arasındadır. Son olarak fiziksel ortam kaynaklı sorunlar dışında kitaptaki metinlerin uzun olması/kısaltma ve özetleme gerekliliği, konuların fazlalığı/ azaltma gerekliliği, farklı kaynaklardan/ araç-gereçlerden yararlanılmaması gibi sorunların olduğunu (2 kişi) söyleyen öğretmenler var.

İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi dersinde sınıf öğretmenlerinin yaşanan güçlüklere ve çözüm önerilerine ilişkin görüşlerinden doğrudan alıntılar şu şekildedir:

Ö.24.(53y): Karşılaşılan en büyük sorun bence kitapta yazılan da günlük yaşamda uygulanan arasında zıtlık olması. Kitapta verilen, olması gereken şekildeki örnekler, öğrenciler tarafından hemen aksi yönde bir olayla örneklendiriliyor. Beyin fırtınası öğrencinin doğruyu bulmasına yardımcı olacaktır.

Ö.1.(37): Dersin içerisindeki bazı kavramların öğrencilerin hazır bulunduğuna uygun olmayıp, öğrenciye ağır ve kapalı gelebilir. Bunun sonucunda öğrenciler konu bütünlüğünü tam anlamıyla anlamayabilirler.

Ö.8.(43y): İşlenişteki en büyük sıkıntı bence veli kısmında. Sınıfta konuları işliyorum bazen eve ödev veriyorum ailenizle bu etkinliği yapın diyorum ama yapılmıyor ya da bir bildirgeyi sözleşmeyi araştırmaya yorumlamalarını istiyorum veli mesaj atıyor gerek var mı diye. Uygulaması ve tekrarı olmadığı için kalıcılığı da olmuyor diye düşünüyorum. Yeterli oyun oynatamamakta ayrıca bir sorun.

Ö.10.(33y): Sınıf mevcutlarının çok kalabalık olması öğretmeni istemsiz şekilde düz anlatım tekniğine itiyor. Bu da dersin teoride kalmasına ve kalıcılığını azalmasına sebep oluyor.

Ö.2.(42y): Üç temel sorundan bahsedebilirim. Birincisi kavramların soyut olmasına bağlı olarak öğrencilerin anlamasını zorlaşması. Sonuçta dördüncü sınıf öğrencilerine soyut kavramları öğretmek kolay değil her kavram için somut olaylar üzerinden çok iyi örneklerle çalışılması gerekiyor. Kavramlar tam anlaşılmadığında öğrencilerin konuları anlaması zorlaşıyor ve daha teknik cümlelere dönüştüğünde çabuk sıkılıyorlar. İkincisi derste işlenen kazanımların önemli bir kısmı ders olarak öğrenme ile birlikte günlük yaşamda da sıklıkla karşılaşılan konular. Burada öğrenilen veya irdeler konuların maalesef toplumda pek bir karşılığı yok. Hatta öğretmenlerde bile bazen karşılığı olmayabilir. Sınıf içinde derste öğrenilen ve öğrenciler için anlamlı olan birçok bilgiye maalesef ilk olarak sınıfta ket vuruluyor. Sadece bilgi olarak kalıyor ki bu da bir süre sonra anlamsızlaşıyor. Yani söylenilen ile yapılan birbirini tutmuyor. Üçüncüsü de derse verilen önem. Velisinden öğretmenine ve hatta idaresine kadar bu ders sanki öylesine konmuş gibi. Türkçe, matematik ve fen derslerine gösterilen önemin

onda birini görmüyor. Hatta bazı Öğretmenler dersi işlemeyip yerine başka dersler işliyor. Kitaplarının kapakları bile açılmıyor bu da öğrencinin derse verdiği önemi ve buna bağlı olarak dersin verimliliğini düşürüyor.

Ö.5.(51y): Haftalık ders saatinin yetersizliği. Dersin ruhu ve amaçlarıyla çelişen durumların günlük hayatta öğrencilerin karşısına çok sık çıkması. (Konvansiyonel medya, sosyal medya vb. Sık karşılaşılan; kamu otoritesi eliyle gerçekleşen demokrasi ve insan hakları ihlalleri).

Ö.8.(43y): Yetersiz etkinlikler, eğitim materyallerinin eksikliği, öğrencinin ilgisizliği, kültürel farklılıklar olduğunu düşünüyorum.

Ö.4.(47y): Hak, adalet, eşitlik, özgürlük vb. kavramlarda somut etkinliklere yer verilmeli. Kavramlarda karışıklıklar olabiliyor, soyut kalıyor.

Ö.25.(32y).Ders içeriğindeki soyut kavramları anlatmakta güçlük çekilmektedir. Öğrencilerin bilgi alarak kalması ve uygulamaya aktaramamaları, öğrenmedeki önemli bir sorun. Ayrıca öğrenciler soyut kavramları anlamada zorluk çekmektedirler.

Ö.14.(44y): Kavramlar soyut kalıyor. Yeterli sayıda etkinlik yok. Ders saati yeterli değil. Örnekler verilmiş.

Ö.20.(43y): Milli eğitim bu derse gerekli önemi göstermelidir. LGS, YGS, TYT gibi sınavlarda da bu dersle ilgili sorular sorulursa derse gereken önem verilir. Ders hak ettiği yeri bulur umarım.

Ö.6.(43y): Ezbere dayalı bilgiler yerine uygulamaya dönük bilgiler yüklenmelidir. Ders kitabındaki kavram anlatımları daha açıklayıcı ve etkinlikler uygulamaya yönelik olmalıdır.

Ö.3.(32y): İnsan hakları, vatandaşlık ve demokrasi kavramının zayıfladığı hapishane, nezaret ve fakir toplumların bulunduğu yerlere gezi gözlem yapılarak içselleştirmeleri sağlanabilir. Bu vesileyle daha kalıcı öğrenmeler gerçekleşir.

Ö.19.(37y): Kavramların ödevleştirilmesi gerekir, sınıf panoları bu kavramlarla zenginleştirilmeli gerekirse sınıfa bir uzman getirilerek hukuk bilgisinin biraz verilmesi gerekir. Tartışma, soru cevap, araştırma ve inceleme tekniklerinin kullanılması gerekir.

Ö.12.(34y): Bu ders sadece sınıf içi değil, dışarıda öğrenme alanları oluşturulup yaşayarak, sorgulayarak öğrencinin birebir muhatap olduğu örnek olaylarla işlenmelidir ki konular daha iyi kavransın. Dersin içeriğinde yer alan kavramlar özellikle soyut kavramlar somutlaştırılmıştır. Kazanımlar üç seviyede verilmemeli seviyeye uygun bir şekilde her kademeye paylaştırılmalıdır. Dördüncü sınıf derslerindeki yoğunluk azaltılmalıdır ki bu derse ilgi arttırılsın.

Ö.8.(43y): Velilerin katılımı sağlanmalı. Bunun için oyunlar, kazanım tabloları oluşturulabilir. Okul bazlı insan hakları komisyonları oluşturulabilir. Dijital ortamlarda oyunlar, etkinlikler sınıf düzeylerine uygun hazırlanılabilir. Ders gibi anlatılmasından çok uygulama olması gerektiği düşüncesindeyim.

Ö.10.(33y): 1) sınıf mevcutları azaltılmalı. Böylece her çocuğa daha fazla zaman ayırılabilir ve çocukların aktif olduğu yöntem ve teknikler kullanılabilir. 2) Bu konuyla ilgili kendini yetersiz hisseden öğretmenlere yönelik eğitimler düzenlenebilir. 3) Çocukların daha iyi kavramaları için drama, oyun, beyin fırtınası vb. teknikler ders içeriği zenginleştirilebilir.

Ö.2.(42y): Birkaç madde ile ifade edeyim:

* Dersin kavramsal boyutunda daha somutlaştırılması gerekir. Bol örnekli ve daha net ifade edilmesi gerekir.

* Dersin verimliliği için bu dersin sadece ders saati ile sınırlı olmadığı bilinci öğretmenler de yerleşmelidir.

* Derste öğrenilen bilgilerin günün her saatinde ve her yerde geçerli olduğu bilinci yerleştirilmelidir.

* Veli, Öğretmen ve idarecilerin dersin önemine olan bilinçli düzeyi yükseltilmelidir.

* Ders araç gereçleri daha canlı ve daha zengin içerikli olmalıdır.

* Sınıf içi materyaller ile süreç desteklenmelidir.

* Ulusal ve uluslararası iyi örnekler sürekli öğrencilere sunulmalıdır.

Bölüm 5

Tartışma Sonuç Ve Öneriler

Araştırmada ilkokullarda okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'ne yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri dokuz temel soru çerçevesinde analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin büyük çoğunluğu, dersin kazanımları arasında yer alan hak, adalet, hukuk, insan hakları, yurttaşlık, eşitlik ve demokrasi gibi kavramların çocuklara kazandırılmasının, gelecekteki toplumsal refah açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Öğretmenler, bu kavramların çocuklara erken yaşta öğretilmesinin, çocukların bu bilgileri benimsemelerine ve yaşamlarında uygulamalarına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda, eğitimin farklı kademelere yayılması, somutlaştırılması ve etkili araç-gereç ve yöntemlerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eğitim uzmanlarının sorumlulukları arasında, çocukların ders kapsamında edindikleri kazanımları sosyal yaşamlarına entegre etme bilincini oluşturmak da önemli bir yer tutmaktadır. Şahin (2009), yapmış olduğu çalışmasında öğretmenlerin, ders kapsamında öğrencilerin kendi haklarının ve başkalarının haklarının farkına varmaları ve gerektiğinde bu hakları savunabilecek becerileri geliştirmelerini hedeflediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçları araştırmanın sonucuyla paralellik göstermektedir. Bu bağlamda Gürel'in (2016) çalışmasında, çocukluk döneminden itibaren hak temelli yaşam becerilerinin kazandırılması ve demokratik değerlerle donatılmış bireylerin yetiştirilmesi için okulların önemli mekânlar olduğu vurgulaması da bu çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Burak ve Topkaya (2021)'nın çalışmaları sonucunda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'nin özellikle dördüncü sınıfta okutulmasının öğrenciler açısından faydalı olacağı sonucuna ulaşmaları da bu araştırmanın sonucu ile tutarlılık göstermektedir.

Öğretmenlerin bir bölümü, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin; ilgili kavram ve değerlerin öğrenilmesi, farklı bakış açılarının geliştirilmesi ve sosyal etkileşimlerin artması gibi kazanımlar sağladığını belirtmiştir. Ayrıca, bu dersin demokrasi, adalet, özgürlük, dayanışma, barış, onur, hak ve sorumluluk gibi kavramlara yönelik anlayış ve duyarlılığı artırdığı ifade edilmiştir. Bazı öğretmenler ise, bu dersin bireylerin demokratik değerlere sahip, saygılı, çözüm

odaklı, haklarını bilen ve sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmesinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Erdem (2021), yapmış olduğu çalışmada; öğrencilerin bu ders aracılığıyla hak, özgürlük ve sorumluluk konularında çocuk olmanın getirdiği ayrıcalıkları keşfettiği ve değerler hakkında bilgi edindiğini belirtilmiştir. Ancak, öğretmenlerin bir kısmı uluslararası sözleşmeler, bildirgeler ve yasal düzenlemeler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda, öğretmenlerin önemli bir kısmı İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi için kendilerini yetersiz bulduklarını, kendilerini geliştirmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu durum, dersin etkin biçimde yürütülebilmesi için öğretmenlerin hizmet içi eğitimlere katılmalarının gerekli olduğunu göstermektedir. Akçeşme ve Fidan (2021), hizmet içi eğitimlerin, dersin materyallerinin etkin biçimde kullanımı ve içeriğin başarılı bir şekilde aktarımı açısından öğretmenleri daha donanımlı hale getireceğini ifade etmişlerdir.

Bazı öğretmenler, ders için ayrılan sürenin yetersiz olduğunu belirtirken, diğerleri bu sürenin yeterli olduğunu dile getirmiştir. Ancak genel görüş, bu dersin yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp uygulamaya dönüştürülmesi gerektiği yönündedir. Bu nedenle, dersin tüm eğitim kademelerine ve yaygın eğitime yayılması gerektiği ifade edilmiştir. Şahin (2009) ve Gürel (2016) çalışmalarında öğretmenlerin, çocukların haklarının farkına vararak bu hakları uygulayabilecek becerileri kazanmalarının ancak çocukluk döneminde verilecek eğitimle mümkün olacağını sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın bazı öğretmenler, dersin içeriğinin soyut olduğunu ve ilkokul düzeyindeki öğrencilerin bilişsel gelişimlerine uygun olmadığını belirtmiştir. Özellikle bazı kavramların somutlaştırılması gerektiği, aksi halde öğrencilerin dersten yeterince fayda sağlayamayacakları ifade edilmiştir. Bu öğretmenler, dersin ortaokul düzeyinde daha uygun olacağını düşünmektedir. Kazanımların sayıca fazla ve içerik olarak karmaşık olması nedeniyle gözden geçirilmesi, sadeleştirilmesi ve öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun hale getirilmesi gerektiği yönünde görüş bildirilmiştir. Öğretmenlerin çoğunluğu, yapılandırmacı yaklaşımları benimsediklerini belirtmiş, ancak bazıları geleneksel yöntemlerin de zaman zaman kullanıldığını ifade etmiştir. Ersoy ve arkadaşları (2017), öğretmenlerin özellikle soyut kavramların düz anlatımla değil; oyunlar, hikâyeler, etkinlikler ve uygulamalarla daha etkili biçimde öğretilebileceğini ifade etmişlerdir. Buna rağmen, öğretmenlerin çoğu yalnızca ders kitabını kullanmakta,

farklı araç-gereçleri kullanma konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, internet, bilgisayar, akıllı tahta gibi teknolojik imkânlardan daha etkin yararlanılması gerektiği belirtilmektedir. Öğrencilerin aktif katılımını teşvik eden yöntemlerle, örneğin güncel haberlerin derse entegre edilmesi, kulüp faaliyetlerine katılım, çizgi romanlar, proje çalışmaları ve karar alma süreçlerine dâhil olma gibi yollarla dersin daha etkili hale getirilmesi önerilmektedir. Bunun yanında, ölçme değerlendirme süreçlerinde yalnızca geleneksel yöntemlerin kullanılmasının yetersiz olduğu; alternatif değerlendirme tekniklerinin de sürece dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Öğretmenler, dersin etkinliğini sınırlayan başlıca sorunları; ders içeriğinin soyut olması, öğrencilerin hazırbulunuşluluk düzeylerinin yetersizliği, anlatım yönteminin ağırlıklı olarak tercih edilmesi, aile ve çevrenin destek vermemesi ve araç-gereç eksikliği olarak sıralamıştır. Bu durumun çözümü için, dersin içeriğinin öğrencilerin gelişim düzeyine uygun hale getirilmesi, öğrenci merkezli etkinliklerin artırılması ve dersin uygulama boyutunun güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dersin teorik aktarımının ötesine geçerek, demokratik tutum ve davranışların kazandırılmasına odaklanılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda gezi, gözlem ve uygulama içerikli çalışmalar önerilmiştir. Okul ortamında demokrasinin yaşatılması ve öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmesi, demokrasiyi içselleştirmelerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca öğretmenlerin hizmet içi eğitimler alması ve derse özel bir kılavuz kitabın hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır. Akçeşme ve Fidan (2021) da çalışmalarında, öğretmenlerin değerlendirmelerine göre, derste yaşanan sorunları; ders kaynaklı, öğrenci kaynaklı, öğretmen kaynaklı, veli kaynaklı ve fiziksel ortam kaynaklı olarak kategorize etmişlerdir. Bunun yanı sıra fiziksel mekân yetersizliğinin, dersin uygulama boyutunu sınırladığı, bunun da öğrenci katılımını ve öğrenme sürecini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin yalnızca bazı çocuk haklarını (örneğin oyun ve eğitim hakkı) bildiği, diğer haklara ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, çocuk haklarına yönelik algının belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, öğretmen adaylarının ve sınıf öğretmenlerinin çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin artırılması, ders kitapları ve öğretim programlarının bu doğrultuda güncellenmesi gerektiği dile

getirilmiştir. Velilerin bu sürece dâhil edilmesi, aile eğitimi programlarının oluşturulması ve okul-aile iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çarıkçı ve Er (2021) de çalışmalarında benzer önerilerde bulunmuştur. Öğretmenler, ailelerin bu dersi önemsemediğini, bazen gereksiz gördüğünü ve çocukların bu dersin kazanımlarını sosyal yaşamlarında uygulamalarını desteklemediğini belirtmiştir. Bu durum, eğitimin yalnızca okul ortamında verilmesiyle yeterli olmayacağı, toplumsal bir farkındalıkla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, sınıf öğretmenlerinin İnsan Hakları ve Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi'ne ilişkin deneyim ve görüşlerini ortaya koyarak, dersin etkinliğini artırmaya yönelik değerlendirmeler sunmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda, dersin toplumsal refaha katkı sunan önemli bir araç olduğu, ancak mevcut durumda çeşitli eksiklikler ve uygulama sorunları içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma bulgu ve sonuçlarından hareketle okuyuculara ve araştırmacılara şu öneriler sunulabilir:

- Hizmet içi eğitimler artırılabilir: Öğretmenlerin dersin içeriğine ve yöntemlerine dair bilgilerini güncellemeleri için düzenli ve kapsamlı hizmet içi eğitimler sunulabilir.

- Ders içeriği sadeleştirilebilir: Öğrenci gelişim düzeyine uygun hale getirilecek şekilde ders içerikleri gözden geçirilebilir.

- Materyal çeşitliliği sağlanabilir: Oyun, hikâye, çizgi roman, görsel-işitsel materyaller gibi araçlar yaygın olarak kullanılabilir; teknolojik olanaklardan etkin biçimde faydalanılabilir.

- Alternatif ölçme-değerlendirme yöntemleri kullanılabilir: Öğrencilerin tutum ve davranış düzeyindeki kazanımlarını belirlemeye yönelik süreç odaklı değerlendirme teknikleri uygulanabilir.

- Okul-aile iş birliği geliştirilebilir: Ailelerin bilinçlendirilmesine yönelik eğitim çalışmaları düzenlenebilir; dersin gündelik yaşamda da desteklenmesi sağlanabilir.

- Fiziksel imkânlar iyileştirilebilir: Uygulamalı etkinliklerin yapılabilmesi için okullardaki fiziksel ortamlar desteklenebilir.

- Ders tüm kademelere yayılabilir: Hak temelli eğitim anlayışı erken yaşlardan itibaren kazandırılabilir, bu eğitimin sürekliliği sağlanabilir.

- İnsan Hakları ve Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi ile ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için, araştırma sürecinde gözleme dayalı veri toplama yöntemine de başvurulabilir. Bu sayede, sınıf ortamında gerçekleştirilen uygulamaların doğrudan gözlemlenmesi, fotoğraflanarak belgelenmesi ve elde edilen verilerin zenginleştirilmesi mümkün olacaktır. Bu tür uygulamaların, araştırmanın derinliği ve geçerliliği açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu öneriler doğrultusunda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi, öğrencilerin hak temelli düşünme, demokratik değerleri benimseme ve toplumsal yaşamda aktif yurttaşlar olarak yer alma becerilerini destekleyecek şekilde güçlendirilebilir.

Kaynaklar

Akbaş, O. (2008). “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *6*(16), 9-27.

Akçeşme, B., Kurtdede Fidan, N.(2021). “Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Vatandaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşleri”. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi MSKU Journal of Education*, Cilt-Volume 8, Sayı-Number 1, Mayıs-May.

Akdeniz, B.(2018). İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Kastamonu Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Aktepe, V., Hocaoğulları, B., & Pınarbaşı, B. (2020). “Sınıf Öğretmenlerinin ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyal Değerlerinin İncelenmesi ve Karşılaştırılması”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(3), 209-226.

Akyüz, E. (2000). *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*. Ankara: Milli Eğitim.

Alataş, F., Turan, İ. (2022). “Yaratıcı Dramanın İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersinde Kullanılması”. *Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi*. Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 2 Yıl.

Aslan, S., & Aybek, B. (2018). “Sınıf Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *38*(1), 233-262.

AİHS (2010). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile değiştirilen metin* (Avrupa Antlaşmaları Serisi, No. 5). Erişim Adresi: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur

Avrupa'da Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitiminin Geleceği Konferansı. (2017). *Learning to Live Together: a Shared Commitment to Democracy Conference on the Future of Citizenship and Human Rights Education in*

Europe Strasbourg. Erişim Adresi: https://rm.coe.int/learning-to-live-together-conference-final-report/168075956b

Aybay, R., Özbek, N. (2015). *Vatandaşlık Hukuku*. 4. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bajaj, M., & Mabona, M. (2021). Theories of human rights education in comparative and international education: From declarations to new directions. In M. A. Peters, B. Cowie, & I. Menter (Eds.), *The Bloomsbury handbook of theory in comparative and international education* (pp. 361–378). Bloomsbury.

Balcı, A., & Şeren, N. (2021). İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çocuk Haklarına İlişkin Algılarının Geliştirilmesi: Bir Eylem Araştırması. *Journal of Innovative Research in Social Studies, 4(2)*, 132-146. https://doi.org/10.47503/jirss.1026038

Baumeister, R. F. (2002). Ego Depletion and Self-Control Failure: An Energy Model of the Self's Executive Function. *Self and Identity*, 1(2), 129-136. https://doi.org/10.1080/152988602317319302 /

Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Self-Control. Current Directions in Psychological Science, 16(6), 351-355. https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00534.x

Baumeister, R. F., & Alquist, J. L. (2009). Is There a Downside to Good Self-Control? Self and Identity, 8(2-3), 115-130. https://doi.org/10.1080/15298860802501474

Baumeister, R. F., & Alghamdi, N. G. (2015). "Role of Self-Control Failure in Immoral and Unethical Actions". *Current Opinion in Psychology*, *6,* 66-69. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.04.001

Bayram, Z., Bulduk, Z. & Çavuş, Z. S. (2017). "Çocuk Hakları Temalı Çocuk Resimleri Üzerine Bir İnceleme". Ö. Pınarcık ve M. Özözen Danacı (Ed.), *Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi Tam Metin Kitabı* içinde (s. 240- 247). Ankara: Eğiten Kitap.

Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A very short introduction.* New York: Oxford University Press.

BEMIS. (2025). *Empowering Scotland's Ethnic and Cultural Minority Communities,* Erişim Adresi: https://bemis.org.uk/PDF/hre_theory_and_practices.pdf

Bookchin, M. (2017). *Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, 2. Baskı, İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Brander, P., Oliveira, B., Gomes, R., Keen, E., Lemineur, M.-L., Ondrackova, J., Surian, A., & Suslova, O. (2008). *Pusula: Gençlerle insan hakları eğitimi kılavuzu* (K. Çayır, M. T. Bağlı, & Y. Esen, Eds.; B. Yeşiladalı, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Britannica (2024). Demokrasi. Erişim Adresi: https://www.britannica.com/topic/democracy

Burak, D., Topkaya, Y.(2021). İlkokul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Bloom ve Revize Bloom Taksonomilerine Göre Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. *Sayı / Issue: 52* Sayfa/Page: 169-192.

Cargas, S. (2019). Fortifying the Future of Human Rights With Human Rights Education. *Journal of Human Rights*, *18(3),* 293-307. Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/14754835.2019.1617117

Compass (2025). "Compass Training Courses 2025 - Call for Partnerships for National Activities" [*https://www.coe.int/en/web/youth/-/compass-training-courses-2025-call-for-partnerships-for-national-activities]* Erişim Tarihi: 16.02.2025

Council of Europe Youth Department. (2017). Learning to live together: Conference on the future of citizenship and human rights education in Europe. [https://www.coe.int/en/web/youth/-/learning-to-live-together-conference-on-the-future-of-citizenship-and-human-rights-education-in-euro-1] Erişim Tarihi: 01.03.2025

Council of Europe. (2018). Poster for the European Youth Foundation event [Poster]. Council of Europe. [https://www.coe.int/en/web/edc] Erişim Tarihi: 08.04.2025

Covell, K. & Howe, R. B. (1999). The İmpact of Children's Rights Education: A Canadian Study*. International Journal of Children's Rights, 7,* 171-183.

Crick,B. (2002). Democratic Citizenship. *Democracy: A Very Short Introduction*. USA: Oxford University Press. Erişim Adresi: https://academic.oup.com/book/767

Çakır, İ. (2022). Milliyetçilik Akımının Osmanlı Devleti'ne Etkileri: Karadağ'ın Bağımsızlığı. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi 13*(1): 1-18. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2536394

Çarıkçı, S., & Er, K. O. (2010). Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(24), 54–69.

Çarıkçı, S. (2019). *Çocuk Hakları Eğitimi Programının İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çocuk Hakları Tutum ve Farkındalıklarına Etkisi.* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Çüçen, A. (2003) İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi. *Kaygı-Uludag Universitesi Felsefe Dergisi, (2),* 27-35

Dahl, R. A. (2021) *Demokrasi Üzerine*. İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Daraweesh, F.A., Snauwaert, D.T (2013) Toward a Hermeneutical Theory of International Human Rights Education. *Educational Theory 63* (4):389-412.

Demaine, J. (2002). Globalisation and Citizenship Education. *International Studies in Sociology of Education, 12(2)*, 117-128. Erişim Adresi: https://doi.org/10.1080/09620210200200086

Dreisbach, G. (2006). How Positive Affect Modulates Cognitive Control: The Costs And Benefits of Reduced Maintenance Capability. *Brain and Cognition*, *60*, 11–19. doi:10.1016/j.bandc.2005.08.003

Eker, C., İnce, M., Sağlam D. (2018). İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının Okunabilirlik ve Yaş Düzeyine Uygunluk Açılarından Değerlendirilmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama/Journal of Theory and Practice in Education* *14*(4), 404-416 https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747459/EPRS_BRI(2023)747459_EN.pdf

Ersoy, A. F. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Çocuk Haklarına İlişkin Algıları. *İlköğretim Online*, *10*(1), 20-39.

Ersoy, A. F., Balbağ, N. L., & Gündoğan Bayır, Ö. (2017). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersini Öğretmenler ve Öğrenciler Nasıl Algılıyor?. *Sakarya University Journal of Education*, *7*(1), 223-241. https://doi.org/10.19126/suje.292757

European Parliament. (2023). *Citizenship education in national curricula* (Briefing). https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)747459

Fritzsche, K. P. (2007). What do Human Rights Mean for Citizenship Education?. *Journal of Social Science Education Journal of Social Science Education, 6*(2). Erişim Adresi: https://www.jsse.org/index.php/jsse/article/view/384/381

Gollob, R. Krapf, P., Weidinger, W., Ólafsdóttir, O. (2010). *Educating for democracy (Vol. 1, EDC/HRE Volumes I–VI). Council of Europe Publishing.* https://ipe-textbooks.phzh.ch/globalassets/ipe-textbooks.phzh.ch/english/vol.-1_en.pdf

Gökşen,S. (2022). Bir İşlev Olarak Yurttaşlık. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 26(1) 197-232*. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2512947

Gültekin, Gürdoğan Bayır ve Balbağ (2016). Haklarımız Var: Çocukların Gözünden Çocuk Hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(24), 971-1006.

Gürel, D. (2016). Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine Yönelik Görüşlerinin Karşılıklı Olarak İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) 17*(3), 641-660

Hareket, E.(2021). İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin İhlaline Yönelik Sınıf Öğretmeni Adaylarının Farkındalık Durumlarının İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, *7*(2), 602-619

Henden, E. (2008). What is Self-Control?. *Philosophical Psychology*, *21*(1), 69-90.

Izgar, G. (2017). İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından Analizi. *İlköğretim Online, 16*(2),584-600.

Kalabalık,H. (2017). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş.* Seçkin Yayınları

Kan, Ç. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi ve Değerler Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, *40*(187), 138-145.

Karagrigoriou, E. (2018). Leadership in Democratic Citizenship Education: Politics and Praxis. *International Journal Of Leadership İn Education*, *21*(1), 50-65. https://doi.org/10.1080/03055698.2017.1373629

Kepenekçi, Y.(1999). Eğitimcilerin İnsan Haklarına Yönelik Tutumları. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Dergisi 32*(1).

Kepenekçi, Y. (2014). *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Kondu, Z., & Sakar, T. (2014). Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Dersi Niçin Verilir?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 49-60.

Kuçuradi, İ. (2018). *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Leca, J.(1998). *Uluslar ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Marshall, T. H.,Bottomore, T.(2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

MEB, (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar). Erişim Adresi: https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20

Merey, Z. Karatekin, K., K,Z.(2012). İlköğretimde Vatandaşlık Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *32*(3), 795 - 821, https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6734/90529

Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-Regulation and Depletion of Limited Resources: Does Self-control Resemble a Muscle?, *Psychological Bulletin*, *126*(2), 247–259. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.2.247

Neslitürk, S. & Ersoy, A. F. (2007). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Çocuk Haklarının Öğretimine İlişkin Görüşleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, *3*(2), 245-257.

Özdemir Uluç, F. (2008). *İlköğretim Programlarında Çocuk Hakları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Palaiologou, N.ve Zembylas,M. (2018).Human Rights and Citizenship Education: An Intercultural Perspective. *Cambridge Scholars Publishing*. Erişim Adresi: https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-1645-8-sample.pdf

Ramos, F. S. (2010). Human rights and citizenship education and in-service teacher training: An experience. In *Proceedings of the 4th Electronic International Interdisciplinary Conference*.

Sağlam, H. İ., & Hayal, M. A. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" Dersinin İlkokul 4. Sınıfta Yer Almasına İlişkin Görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. *17*(4), 2160 – 2179.

Schmıdt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş* (Çev. M. E. Köktaş). Ankara: Vadi Yayınları.

Selvi, K. (2004). Human Rights Education in the World and in Turkey. *Education and Science*, *29*(132), 72-77.

Şahan, G., Tural, A. (2018). Evaluation of Human Rights, Citizenship and Democracy Course by Teacher's Vision. *Bartın Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Makale Koleksiyonu.*

Şahin, İ.(2009). Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi. *e-Journal of New World Sciences Academy 2009, Volume: 4*, Number: 4, Article Number: 1C0100.

Şimşek, Ö.F. Güvendi, M.A., Tatlıcıoğlu O. (2025). "TÜİK | Türkiye Çocuk Araştırması, 2022 üzerine". [https://raporbulteni.com/sorusturma-1-tuik-turkiye-cocuk-arastirmasi-2022-uzerine/] Erişim tarihi: 12.03.2025

Taneri, A. (2022). Öz Denetim Değerinin İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabı Metinlerinde Bulunma Durumunun İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2022 19*(2) 590–599.

Tibbitts, F.L.f (2018). Principles for Building Human Rights-Infused Intercultural Competencies. Human Rights and Citizenship Education: An Intercultural Perspective. *Cambridge Scholars Publishing*. https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-1645-8-sample.pdf

Tibbitts. F.L. (2018). Contested Universalism and Human Rights Education: Can There Be a Deliberative Hybrid Solution for Schooling. *Critical Human Rights, Citizenship, and Democracy Education:* Entanglements and Regenerations. Michalinos Zembylas and André Keet(Ed).

Topal, Y. (2019). Değerler Eğitimi ve On Kök Değer. *Mavi Atlas*, *7*(1), 245-254.

Toprak, E., Demir, S. B. (2017). İlkokul 4. Sınıf "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi"nde Yaşanan Sorunların Sınıf Öğretmenleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17* (4), 2160-2179.

Tosun, E. (2019). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. Kitap İncelemesi. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/335175467_Insan_Haklarinin_Uluslararasi_Boyutlari

TUİK.(2024), Çocuk Sağlığı ve Yoksunluğu. Erişim Adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Sagligi-ve-Yoksunlugu-2024-57934

Turupcu, A. & Gültekin Akduman, G. (2015). *Okul Öncesi Eğitim ve Çocuk Hakları*. G. Uyanık Balat (Ed.). Okul öncesi eğitime giriş içinde (s.235-252). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Uluslararası Af Örgütü. (2002). *İlk Adım: İnsan Hakları Eğitimine Başlangıç İçin El Kitabı*. İstanbul: Uluslararası Af Örgütü.

Ulusoy, K., & Erkuş, B. (2016). İlkokul 4. Sınıfta "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" Dersinin Okutulmasına İlişkin Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (*24*), 1143-1172.

Unesco, Unicef ve Dünya Bankası (2021). *The State Of The Global Education Crisis: A Path to Recovery*. https://www.unicef.org/media/111621/file/%20The%20State%20of%20the%20Global%20Education%20Crisis.pdf

UNICEF (2025). *Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi*. Unicef Türkiye. Erişim Adresi: https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme

Uysal Bayrak, H., Gök, H. N., Yörük, E. & Kaya, E. (2020). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Gözünden Çocuk Hakları. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, *4*(2), 63-73.

Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde II: Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim Yayınları.

Washington, F. (2010). *5-6 Yaş Grubu Çocuklarına Uygulanan Aile Katılımlı Çocuk Hakları Eğitimi Programının Etkililiğinin İncelenmesi*. Marmara

Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yavuz, N., Duman, T. ve Karakaya, N. (2020). *İnsan Hakları ve Demokrasi-Vatandaşlık Bilgisi.* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EK-A: Etik Beyanı

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı bütün bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin bütününü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

22/05/2025

Adnan TURĞUT

EK-B: Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu

19/06/2025

Tez Başlığı / Konusu

Sınıf Öğretmenlerinin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersine İlişkin Görüşleri

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 87 sayfalık kısmına ilişkin, **19/06/2025** tarihinde tez danışmanım tarafından **Turnitin** intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 9 (dokuz)**'dur.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Anabilim Dalı **:** Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD

Bilim Dalı **:** Sosyal Bilgiler Eğitimi

Statüsü : ☒ **Y. Lisans** ☐ **Doktora**

	Danışman	**Öğrenci**
Adı Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Emrah KULTAS	Adnan TURĞUT
İmza		
Tarih	19.06.2025	